f2:0
#46658
R2802
f:1:33

Digitized by the Internet Archive
in 2010 with funding from
Research Library, The Getty Research Institute

http://www.archive.org/details/marcimeibomiidef00meib

MARCI MEIBOMII

De FABRICA TRIREMIUM LIBER.

Ampliſs.º et conſultiſs.º
Viro,
MATTHAEO GOLIO,
in ſupremo Hollandiæ,
Zelandiæque dicasterio,
Conſiliario, mittit
Marc. Meibomius.

AMSTERDAMI,

cIↃ IↃ c LXXI.

POTENTISSIMIS SERENISSIMISQUE

REGIBUS, PRINCIPIBUS, REBUSPUBLICIS CHRISTIANIS,

MARIS INTERNI ACCOLIS,

MARCUS MEIBOMIUS FEL.

ANtiquæ formæ naves, ex quibus potentiſſimorum regum, ac rerumpublicarum, claſſes olim conſtitiſſe legimus, non è navalibus, in quibus ſubductæ ad hæcuſque tempora ſteterint; ſed è veterum venerandis literarum monumentis erutas, in mare rurſus deducere hoc libro ſum conatus. Nihil apud veteres auctores triremibus celebrius: ſed cujus illæ formæ naves fuerint, adeo comminiſci nemo, tot jam ſeculis, potuit, ut in abſurdas opiniones, velut in ſcopulos, errore obſcuræ noctis, delati præſtantes doctrinâ viri, eruditæ famæ naufragia paſſim fecerint. Primus ita eas paravi, remigioque juſto inſtruxi, ut non modo in altum procedere; ſed & vetuſtæ navalis gloriæ æmulæ videri cupiant. Eu-

ropæ totius judicio, & veſtro in primis, potentiſſimi reges, principes, ac reſpublicæ, hæc, veterum olim, nunc mea inventa, humillimè cenſenda offero; ut, ſi quâ ingenii felicitate à me reſtituta videantur, vobis, qui Chriſtiani nominis dignitatem adverſus iniquiſſimos hoſtes mari tuemini, uſui eſſe poſſint. Primam inventionis gloriam Aſia ſibi vindicet: quum inter res deperditas jam numeraretur triremis, nudumque ferme nomen ſolùm reſtaret; & hanc inventionem, Europæ (ita velit Deus) utilitati & gloriæ, in publicam lucem reducere adlaboravi. Nec alieno tempore hoc facere videbor; quando jamdudum interni maris pleraque loca, non modo parvis navigiis; ſicut olim lembis, myoparonibus, atque hemioliis; infeſta piratæ habent; ſed jam magnis navibus, viris armisque formidabiles, innumera damna Chriſtianis populis inferunt, & plura inferrent, niſi veſtra ſæpius cura atque impenſa tam nefarii conatus reprimerentur. Magno olim animo caſtigandæ barbaræ ferociæ in Africam exercitum transportavit Carolus V. Romanorum imperator, & Hiſpaniæ rex fortiſſimus. Cujus veſtigiis, niſi tenera adhuc ætas obſtaret, inſtiturum ſperaremus Carolum II. Hiſpaniæ Indiarumque regem. Pro maris libertate, tutandiſque populis veſtris, perpetuas navales vires alitis Italiæ, utriusque ordinis, principes. Ve-

netam rempublicam, tot annos nuper bellum geſſiſſe adverſus Othomannicam perfidiam, orbis terrarum admiratur. Et inſtructas identidem grandiores monocrotas adverſus piratas mittere, quum magnum ducem Hetruriæ, tum Genuenſem rempublicam, & Melitenſis ſacræ militiæ magiſtrum, nemo ignorat, niſi qui Chriſtianæ reipublicæ curam ad ſe nullam pertinere arbitratur. Sed rerum humanarum ordine quodam difficillimum hoc negotium majori potentiæ reſervatum videtur. Hercule adulto opus eſt, ad tot monſtra domanda, aut exſcindenda. Tuæ virtuti, Ludovice, rex potentiſſime, tot monſtra in Africa, quæ gignendis iis ſemper infamis fuit, nunc ſuccreviſſe ſtatuas. Herculis virtute orbis indigebat, quando monſtris, & iniquorum injuriis, adfligebatur. Aliquam Divinæ providentiæ cauſſam eſſe puta, cur tu, regum omnium, quotquot Gallorum glorioſum imperium unquam tenuére, maximus, regno undique pacato, viris armisque quàm maximè floreas. Nulla magna virtus, aut potentia, in terrarum orbe unquam adparuit, quin ſimul campum, in quo, pacis bellique tempore, juſte ſe exerceret, invenerit. Felix erat Hercules; & Dei filium propterea volebant; quod, quum vera virtute, juſtitia ac fortitudine, omnibus ſui temporis hominibus præſtaret; magnis, & humano ge-

neri ſalutaribus rebus, ad quas nihil opis ceteri mortales adferre poterant, perficiendis à Deo immelleretur, & ſufficeret. Lacrymabat olim Alexander adoleſcens, quod omnem exercendæ militaris virtutis occaſionem, à patre Philippo ſibi præreptam putaret. Sed divinæ providentiæ rationem non perviderat, quæ patris res ad id faſtigium evexerat, ut Perſarum impotentem dominandi libidinem, qui ad Græcos debellandos bis in Europam jam tranſierant, juſtiſſimè caſtigaret. Tu, Ludovice bis ſeptime, omnibus ſeculis ter felix memoraberis, ſi à Deo optimo maximo, qui regum corda manu ſua verſat, hoc conſequaris, ut virtutem tuam, & potentiam, eò dirigat, ubi humano generi maximè ſalutarem fore nôrit. Monſtra adparuiſſe legimus, poſtquam Herculem adoleviſſe orbis ſciret. Ecce tres urbes, velut hydras totidem, tuo ſeculo, navibus, tanquam capitibus multis, formidabiles! quorum aliquot ſæpius ab externis fortiſſimè reſecta ſunt; ſed eo ſucceſſu, ut plura ſemper renaſcerentur. Tua forti manu ita cædentur, ut renaſci nequeant. Ipſi virtuti bellum latrociniis ſuis piratæ inferunt. Quid enim iniquius, quàm quòd omnem maritimam oram Chriſtiani nominis, latrociniis infeſtant, &, captivitatis metu, vaſtam ac deſertam reddunt? Quid terribilius, quàm quòd commerciorum cauſſa per altum ve-

ctas onerarias, tanquam immanes belluæ, cum viris armiſque deglutiunt? Quid humano generi damnoſius, quàm gentem tolerare innumeris perjuriis fœdam? quæ pacis federa cum Chriſtianis populis init, ut vehementius fallat; quæ ſolo ferme ſudore ac ſanguine Chriſtiano (quippe theſauris, ad redimendos injuſtè captivos quotannis miſſis) tot jam annos paſcitur? Omni virtuti tollendæ natam eam gentem, & tolerari, dicere poſſumus. Ut poſteri noſtri, pacato olim mari, miraturi ſint, potentiſſimos Chriſtianos reges atque principes, tam inſignem perfidiam, impunè fere graſſantem, tanto tempore pati potuiſſe. Ecce igitur, magnanime rex, tertiam veteris, eóque nobilioris, orbis partem, hactenus majore ſui parte incognitam, ingenti virtuti tuæ recipiendæ à Deo deſtinatam! Triumphi non ab una & altera urbe, aut Europæ provincia, occupata quærendi tibi ſunt, ſed ab novo orbe: in quo plura tu regna condes, & urbes Ludovicias, quàm olim in Aſia paſſim Seleucias rex Seleucus; aut alius rex ab ſuo nomine adpellatas vidit ac florentes. Gallo-Græcorum nomen formidabile in Aſiam virtus tranſalpinorum Gallorum invexit: te Ciſalpinorum duce, Gallo-Libyas, in Africa ſtabilitos, lætetur poſteritas. Nec ſolùm in maritimas oras, piratarum metu paſſim deſertas, gentem Chriſtianam redúces; cujus ſervator, & pater, tu

adpellaberis (quæ vel una res ad tantum negotium ſuſcipiendum te movere poſſit) ſed & innumerabiles populos, tanquam perpetuas Gallorum colonias, in tot aliis regnis, ac provinciis, à te factis, feliciter collocabis. Omne Chriſtianum nomen Chriſtianiſſimo hoc beneficio tuo æternùm tibi devincies. Quod ſi dicere liceat; & generoſus animus tuus veniæ fiduciam facit; cœleſtium quoque rerum cura, quam tu mirifica laude tua ſuſtines, in Africam te, etiam reluctantem, trahere videtur; ut montium altiſſimo, Atlanti, quem ſapientiſſimus olim rex, aſtrorum ſcientiæ perficiendæ delegerat, antiquam laudem, & celebritatem, reſtituas. ut inter creſcentes ibi arbores, thyini ligni odore, in ſacro codice, celebres, innumera Gallica lilia, circa illum montem à te plantata, hymnos Deo cantent, regiamque induſtriam æterno laudum carmine celebrent. Quin & ipſos piratas, barbaroſque Africæ incolas, iniquitatem ſuam exoſos, ad pedes tuos provolutos orare puta, ut ab iniquo agendi modo, ad juſtitiam; ab belluina ferocia, ad humanitatem; ab latrociniis, ad terræ cultum, veramque virtutem, quæ labore ac induſtriâ nititur, ab Hercule quodam, & Dei filio, traducantur. Nec ingratam Deo fore pietatem boni cenſent, ſi, ut Aſiæ originem noſtram, inſtituta, ſacra, artes, omnem denique vitæ cultum acceptum ferimus (neque enim id negari

poteſt ,et hiſtoriæ abunde teſtantur) viciſſim Africæ incolas, in optimarum rerum ignorantia viventes, et barbarie horridos, ad animorum cultum excitare, atque ex denſis vitæ tenebris ad clariſſimam Europæi orbis lucem , primus omnium , producere digneris. Regium verè eſt, ſplendidis virtutum ſuarum radiis orbem terrarum illuſtrare, & populos docere, ad quid homo conditus videatur ; animal , tanto ceteris præſtantius, quanto majus lumen ab æterno ſapientiæ igne accepit. Nimirum ut tranquillè vitam tranſigendo, in terra colenda atque ordinanda, quam virtuti ſuæ rudem natura conceſſit, non minus mente quam manibus elaboret ; Deique opera quotidie contemplando immenſam ſapientiam ac potentiàm humillimo cultu veneretur. Arma, et viros habes, quibus tantam expeditionem ſuſcipias. Ecce naves ; triremes, quadriremes, & quinqueremes ; quibus Africam olim populus Romanus devicit; ad ingentes copias tuas transportandas. Sequere omen, ut reductis in Europam ab homine Germano antiquis navibus, vetera Europæ in Africam jura reſtituas. Omnes Europæ principes ac populi, tanquam ad ſacrum bellum (quæ majorum tuorum decora ſunt) rurſus invitati, ſigna tua, ut Chriſtianiſſimi regis, læti ſequentur. Pompejum magnum cogita, qui itidem adverſus latrones, haud pauciores, juſto, & huma-

no generi neceſſario ſuſcepto bello, ſcelerata inſtituta admirabili felicitate diſturbavit. Major expeditio vix ſuſcepta eſt, & tam brevi tempore finita; quod ſuppliciis matura ſcelera victorem tantùm non advocaſſe viderentur. Prima nominis tui litera inſequentem poſcit. Magni cognomen ab ſubmotis mari latronibus, devictoque novo iſto orbe adſume. Majore gaudio; re feliciter peracta; coronas tibi adferent, tuumque triumphum proſequentur interni maris Chriſtiani populi, quàm olim ab Græcis exceptus fuit T. Quintius, Græciæ liberator. Et ædificatâ, ſi juſſeris, regiâ nave, quam ſexdecim remorum verſus agant; hoc eſt, quæ ab mille ducentis amplius remigibus impellatur, regni tui fluvium aliquem, verè Africanus, intrabis: Paullo Æmilio, qui hujusmodi nave ad urbem Romam eſt ſubvectus, tanto illuſtrior, quanto majus eſt orbem quàm provinciam ſubigere. Felicitatem utique, quâ majorem animo concipere mortalis nequit, virtuti tuæ propoſitam vides: ut ab innumerabili poſteritate, quæ pietate ac vera virtute, abs te ſtabilita ſit, mirabilia Dei opera; quæ nova etiam Africa ſubjiciet; tuaque illuſtria facta æternùm celebrentur.

A D

AD LECTOREM.

QUod felix fauſtumque omnium eximiarum inventio-
num largitor, Deus, eſſe velit, triremes, pluriumque
ordinum naves, publicæ utilitati ædificare inſtituo.
Omnia, quæ ad illarum navium fabricam pertinent, uno
tempore prodere nolui. Præcipua quædam me celâſſe
profiteor. etiam, ne profuſa quadam liberalitate donum
noſtrum vileſceret. Quædam nunc, de quibus monen-
dum te, curioſe lector, duxi; aut, quæ ceteris illis adjungi velim, adducam.
Triremis & quinqueremis figuras, æri inciſas, ſi habere citius potuiſſem,
ſuo quæque loco inſeruiſſem, quæ nunc ſeorſum monenda reſtant. Figura I.
novæ triremis formam habet, reſpondentem figuræ ſecundæ, pag. XXVI. A-
pertam tamen feci. Longitudo ejus ad CV. pedes fuit. uti antiquæ ſtatuitur,
pedum CX. Numeri pag. 27. errore commutati ſunt. ſed ex interſcalmiorum
rationibus, & ſedilium, facile, etiam ſine monitu meo, correcti fuiſſent. Me-
dios, ſeu zygitas, lumen indicat. Secunda figura eſt quinqueremis diſſectæ.
Habet illa tres remiges ad latus, & duos verſus medium navis, lumine notabi-
les. Omnia tamen ita clare exprimi nequiere, ut res poſceret. III. figura ean-
dem quinqueremem tectam exhibet, cum defenſoribus ſuper conſtrato ſtan-
tibus. Turriculam quoque in tantilla navis parte, ad proram fecit artifex.
Ceterùm remos, non expanſos pingendos curavi (quod eorum figura faci-
le animo ſpectatoris ſubjiciatur, & figurâ IV. expreſſa ſit) ſed extra forami-
na ſua protruſos, ita ut remigum manibus per foramina exertis, ad latus na-
vis in mari firmiter tenerentur, navis ſtabiliendæ cauſſâ. Hanc artem à ple-
riſque navalibus præfectis adhibitam illis temporibus puto, quoties roſtris
impactis naves hæſiſſent, & amplius, injectis ferreis manibus, retinerentur.
ut firmo greſſu, velut pedeſtri pugna milites pugnarent; nec vacillatione
navis in latera, virtuti eorum impedimentum adferretur, aut periculum,
ne navis plane inverteretur. ſicut factum nonnunquam in præliis navalibus
legimus. Hoc nos docuit Livius libri XXXVI. fine. *Livius indignatione accen-
ſus, prætoriâ nave in hoſtes tendit. adverſus quam eadem ſpe duæ, quæ Punicam
unam navem circumvenerant, quum inferrentur, demittere in aquam remos ab
utroque latere remiges ſtabiliendæ navis cauſſa juſſit, & in advenientes hoſtium
naves ferreas manus injicere.* Primo notandum, prætoriam hanc fuiſſe na-
vem, quæ ſaltem fuit quinqueremis; ſi non hexeris, aut hepteris. Ideo-
que quia major, etiam latior fuit, & magis ſtabilis quam triremis. Deinde,
& hanc, ſicut reliquas, commeatu fuiſſe onuſtam; adeoque ſtabiliorem,
quam ſi nullo onere preſſa fuiſſet. Denique, quod ſtabilimentum tamen

prætor ſuæ navi, utcunque majori, & onuſtæ, neceſſariam duxerit. ideoque remiges (ſaltem ad latus ſedentes) ab utroque latere, remos in aquam demittere juſſerit. Hunc locum admodum evidentem cenſeo, ad probandam bellicarum navium anguſtam latitudinem. Figura IV. eſt quinqueremis, ad puppim per tranſverſum diſſectæ, præſertim ut zygitarum, ſeu mediorum, in tranſtris ſedentium, remigum collocatio ante oculos ponatur. Ubi illud peccatum, quod via pro portiſculo in hujusmodi nave ſaltem quinque pedum latitudine eſſe potuerit. Figurâ V. concurſum navis Dinocratis; quam hepterem fuiſſe opinor; cum octére Philippi (ad pag. CL. & CLXIX.) exprimendum curavi. ut intelligatur, quomodo navis Dinocratis, prorâ depreſſior, percuſſerit Philippi octérem ſub carinam. Ceterùm illud hîc docebo de navium roſtris, quum ſæpius triplex adpareat in vetuſtis nummis; medium recta cuſpide, & aliquanto longiore; uncâ autem extremum utrumque: in talem uſum hæc ita parata videri, ut medio, quod longiſſimum erat, feriret, ſi navis ſine magna ſubſultatione inferretur: quod ſi fluctus navem eo momento, quando percuſſura erat, attolleret, ſuperius uncum roſtrum utile erat; ſin autem cum cadente fluctu deferretur, inferiore unca cuſpide ictus fiebat. Quod porro ad ligna algymmim attinet, quæ ex Joſepho docui, candida fuiſſe; idem illud confirmat Procopius Gazæus, ſcholio ad I. Reg. X. v. II. ξύλα πολλὰ σφόδρα πελέκητα.] ἴσως τὰ λεῖα, καὶ ὄζων ἀπηλλαγμένα. ἰώσηππος ἢ πεύκινα ταῦτα φησὶ, μηδὲν τοῖς παρ' ἡμῖν ἐοικότα πευκίνοις. τῶν συκίνων γὰρ ξύλων καὶ λευκότερα εἶναι, καὶ λειότερα, καὶ στρυφνότερα. Ligna valde multa, non dolata] *Forſan lævia, ablatis ramis. Joſephus pinea hæc vocat, ſed quæ nullam ſimilitudinem habeant cum noſtris pini lignis: quippe ficulno magis alba eſſe, & læviora, ac duriora.* Nonnulla hîc notabimus. Primùm mendoſam videri ſcripturam, πελέκητα. quum LXX. habeant, ἀπελέκητα. Errat autem maximè Procopius his verbis: μηδὲν τοῖς παρ' ἡμῖν ἐοικότα πευκίνοις. Neque enim id dicit Joſephus; ſed hoc ſolùm: ligna, quæ mercatores pro Indicis pineis eo tempore venditarent, nullam cum verè Indicis ſimilitudinem habuiſſe. Quippe Indica figurâ ſimilia eſſe ficulnis, ſed magis alba & ſplendidiora. Accedit, quod pini lignum vulgare ignotum eſſe nequierit, quum etiam in monte Libano creſceret, & in vicinis provinciis & inſulis. Peregrinum itaque & iſtud lignum fuiſſe videtur, aut albo colore infectum, quod fraudulenti illi venditores pro Indico ſubjecerant. Ceterùm ſimilitudinem cum vulgari pini ligno Indicum illud habere debuit, quod nomen inde acceperit. Quod alio inſigni S. Scripturæ loco amplius aliquando ſum probaturus. Fuiſſe autem ſimile illi ligno, quod vulgo *ſangboomen-hout* vocant, leve & candidum; vel uſus ejus ad inſtrumenta Muſica, evincere poſſit. De-

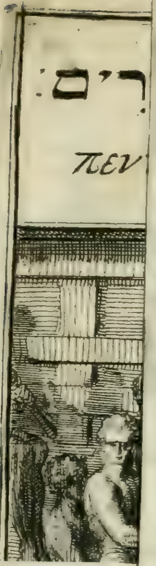
inde, quod dicit Procopius, λειότερα καὶ στρυφνότερα fuiſſe Indica, quàm ficûs vulgaris ligna, puto Joſepho hærendum, qui πλέον στίλβοντα vocavit. Si ex ſua experientia loqueretur Procopius, admirarer lignum candidum, in India repertum, quod στρυφνότητα (aut potius πυκνότητα, ut ſcribere debuiſſet) haberet. Nunc inter dubiæ fidei adſertiones hanc ipſius ſententiam ſaltem reponemus. Ceterùm admodum hallucinatur Meurſius, qui pro συκίνου legendum cenſet πευκίνου. Si hunc Joſephi vidiſſet locum, id non ſcripſiſſet. Hinc illud planum fit, errare omnes, quum Hebræos, tum Chriſtianos interpretes, qui illud lignum partim thyinum fuiſſe cenſent, aut ebenum: partim etiam ex America accerſunt; & vel Braſilianum eſſe volunt; vel etiam, ut Mareſii nuper in Gallicis Bibliis, Sacradanum. *ou peut-étre de Sacredan.* Alii eadem certitudine ſomniare poſſent, fuiſſe caliaturium, aut Sapanicum; non paullo tamen meliore ratione, quod hæc in India creſcant. Porrò illa verba Belgici annotatoris: ***Illud certum, hoc ligni eo tempore in Palæſtina ignotum fuiſſe.*** quæ etiam Mareſii probant; ***quoi que c'en ſoit, c'étoit un bois jusques alors inconnu au païs de Canaan.*** minus certa ſunt, ut quæ nec ab Hebræis firmentur; aut ab LXX. interpretibus, qui habent: οὐκ ἐληλύθει τοιαῦτα ξύλα ἀπελέκητα. tum refutentur claris Joſephi verbis: πάντων δὲ τῶν πώποτε κομισθέντων αὐτῷ, κατ' ἐκείνην τὴν ἡμέραν ἐνεχθέντα, καὶ μεγέθει καὶ κάλλει διέφερε. Plurima jam ante advecta fuerant; ſed nulla, magnitudine & pulcritudine cum his comparanda. Nec opinari debemus, primos fuiſſe Salomonem & Chiramum, qui in Indiam naves miſerint. Dubio enim procul Ægyptii jamdudum illa Indiæ loca, commerciorum cauſſa, adierant. Unde & mercatores Tyrii, ad eandem mercaturam exercendam, ne ſolis Ægyptiis tanta lucra cederent, eam navigationem ſuſceperunt. Tyrii poſtea Salomonem in ſocietatem adſcivere. Quod ad interpretationem attinet loci Ezechielis cap. 27. diverſas quatuor pag. 145. adduxi. quintam, quæ eſt Ioannis Cocceji, adjunxiſſem eo loco, ſi mihi tum innotuiſſet ejus in hunc prophetam commentarius. Quum nuper caſu in illum librum incidiſſem, cognoſcere libuit, quid novi hoc loco, ſed præſertim, quid veri; quum præcedentes omnes interpretes erraſſent; ultimus hic, Hebræarum literarum cognitione clariſſimus, adferret. Falſi tantum, quantum novi, ab eo viro hîc allatum, ſtatim deprehendi. Ut prætercam errores, verſu III. & IV. commiſſos, ſed vulgares; verſus quinti primo commate, verba *omnes tabulas* Hebræum non ſatis exprimunt. præterea & ineptum eſt ac barbarum, *ædificarunt tabulas.* Altero commate aliam ineptiam primus invexit, vertendo, *apud te.* Ceteri omnes huc uſque verterunt Hebræum עליך, aut ἐπὶ πόδα, *ſuper te.* Evidentiſſima loquutione & ſententia: aut cum vulgata; *ut facerent tibi malum.* Videre nequeo, quid in hunc errorem impulerit illum

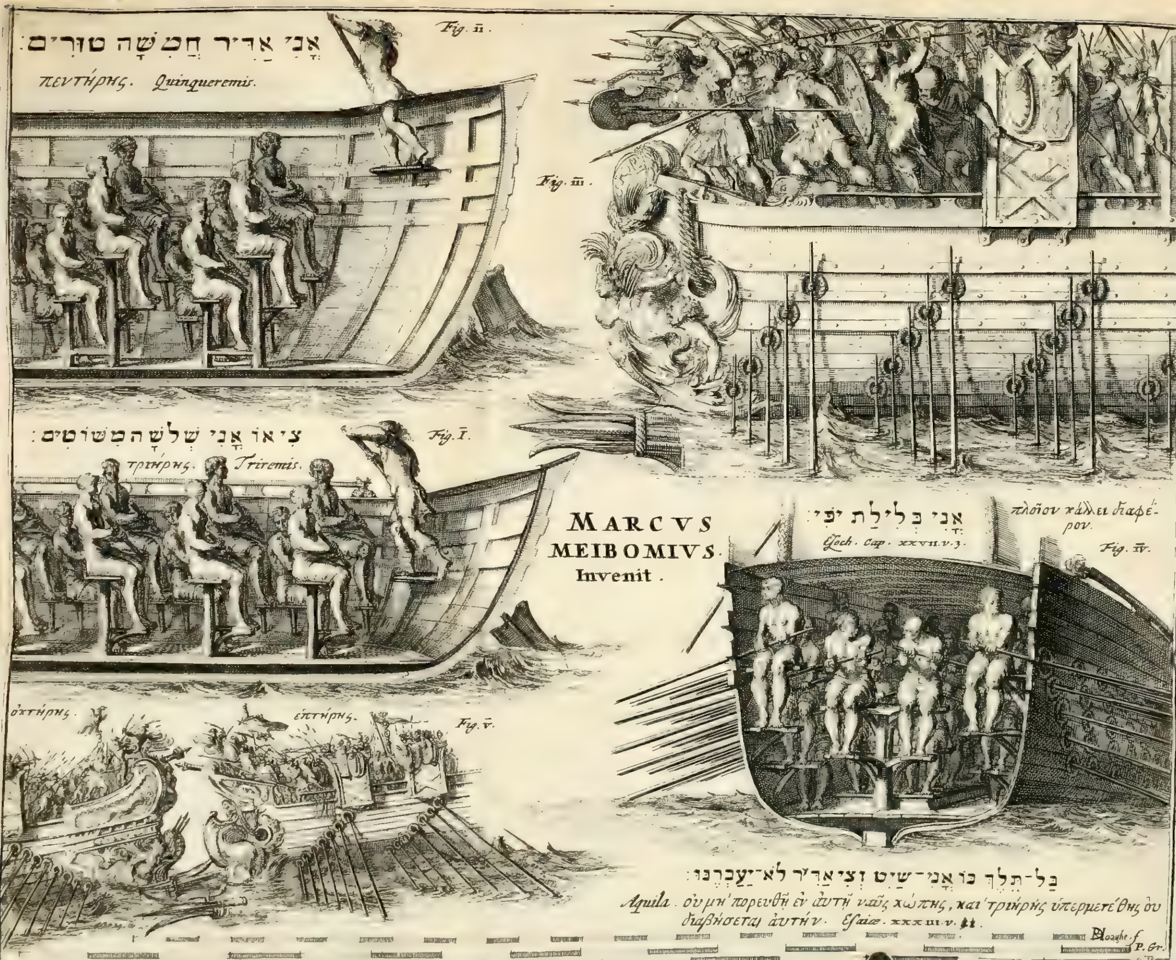
virum. Forſan credidit, voculam *te* ad *Tyrum* referendam. quare commodiorem fore ſententiam, ſi *apud Tyrum*, quàm *ſupra Tyrum*, malum factum ſignificaret. Sed hoc leve præ illis, quæ ſequuntur verſu ſexto. Verſionem hanc prodit: *aſſerem tuum fecerunt ebore in lignis cedri optimæ* (ſive *Theaſchur*) *ex inſulis Chittæorum*. Videamus ſingula. Primò Hebræum קרשך vertit: *aſſerem tuum*. Hanc barbariem Tremellius & Iunius, primi, ni fallor, in Bibliorum verſionem invexére. Latinè Vulgata Exodi cap. XXVI. v. 15. *Facies & tabulas ſtantes tabernaculi de lignis ſetim, quæ ſingulæ denos cubitos in longitudine habeant; & in latitudine, ſingulos ac ſemiſſem.* Quare קרש *tabulam* ſignificat; non autem *aſſerem*. Sed & inconſtans ipſe hic interpres, in commentario vocat *tranſtra*. ut aſſeres & tranſtra, ſynonyma putârit, quæ tamen magna ſignificationis diverſitate apud auctores inveniuntur. Deinde in verſione, *aſſerem tuum*, inquit, *fecerunt ebore*. at in commentario: *tranſtra erant ex cedro*. inconſtanti, & longe diverſa ſententia. *Facere ebore, & ex cedro*, quis diverſa eſſe negabit? Tertiò, integræ illæ orationes conſiderentur; in verſione, hæc: *aſſerem tuum fecerunt ebore in lignis cedri optimæ*. iſta in commentario: *tranſtra ex cedro* (alii *buxo*) *& cum eboris incruſtatione. Aſſerem facere ebore in lignis cedri*, explicat in commentario, *tranſtra facere ex cedro cum eboris incruſtatione*. Hæc ſi rectè expendantur, planum facere poſſint, parvo judicio ea ſcripta eſſe ab illo viro. Præterea barbara veteribus eſt eboris incruſtatio. *In lignis cedri optimæ* natum videtur ex conjectura, qua pro בת אשורים legendum putavit בְּתְאַשּׁוּרִים una voce. Sed hanc conjecturam in commentario, ſicut videmus, reprobavit. Quod autem ſcribit, *cedri optimæ*, ex Hebræorum illud traditione adſuit, qui תאשור ita vocatam volunt שהוא כאושר מכל מיני ארזים. Denique verba: *non poſſunt intelligi niſi aſſeres tegendis navibus*. omnino falſa ſunt, & delenda. Primò, quia, ut ſupra dixi, puerili errore, quem lexica quædam inſtillant, aſſeres & tabulas (adeoque tranſtra) ejuſdem ſignificationis eſſe putavit. Tabulæ ſunt σανίδες. aſſeres, δοκίδες. Deinde, quia tranſtra putavit eſſe conſtratum navis, quod tabulatum vulgo dicunt. errore admodum craſſo. Tranſtra ſunt tabulæ, in quibus ſedent remiges; non autem, quibus naves teguntur. Plurimas naves habuere veteres, quæ plane non tegerentur; quum tamen tranſtris tota alvo repletæ eſſent. Denique, quod tabulæ, quibus naves bellicæ tegerentur, ex leviſſimo ligno eſſent. tiliaceas fuiſſe, docet Theophraſtus lib. V. cap. 8. φιλύρα ἣ πρὸς τὰ σανιδώματα τῶν μακρῶν πλοίων. *Tilia ad tabulas longarum navium apta eſt*. Sed & locum in orbe terrarum monſtrare nobis deberent, ubi buxus tanta magnitudine creſcat, ut tabulæ ex ea tegendis navibus, tranſtriſque faciendis, ſecari poſſint. Hîc porro ad confirmanda ea, quæ pag.

141. ſcripſi, unum exemplum adducam, ubi ejusmodi verborum conſtructio reperitur. Cant. Cant. cap. III. v. 10. עמודיו עשה כסף רפידתו זהב מרכבו ארגמן Ubi ſimiliter in binis poſterioribus commatibus intelligitur verbum עשה ex commate primo. Plenè enim foret רפידתו עשה זהב & מרכבו עשה ארגמן Quinetiam Jonathanem ita ſcripſiſſe puto, ut duobus verbis דפין דאשכרועין explicare voluerit vocem אשרים. Tranſpoſita enim duo illa verba videntur, ex ſecundo commate in tertium rejicienda, hoc modo: תרומי תרעך מכבשין בשן דפיל בית חופאה לאתיטרון דפין דאשכרועין ממדינת אפוליא: *Superliminaria portarum tuarum ebore diſtinxerunt: domum operimenti, theatri modo,* fecére *ex tabulis procerarum arborum,* allatis *ex provincia Apulia.* Oblongam fuiſſe antiquam Tyrum, inſigni vetuſti ſcriptoris auctoritate amplius probare poſſum. Ceterùm, ne inanis relinquatur charta, hîc, quæ ad pag. CXXXII. v. ultimum aliquando ſcripſeram, ſum ſubjecturus. Hæc eſt Vulgatæ interpretatio; ſanè mirifica. Quid ab Hebræis hîc opis eſt? Quid omnes illorum ſapientes tanto nomine dignum, hoc, & pleriſque locis difficilibus proferunt? Sed ne inter vanos antiquitatis admiratores recenſear, rem aliquanto exactius examinemus. Exæquatâ Vulgatæ auctoritate vulgaribus verſionibus, diſpiciamus, quam, velut ducem, in obſcuro ſanè loco, ſequamur. Hîc jam conſiderandum nobis venit, quæ verba certo ſenſu præceſſerint; quæ ſequantur. De qua re tota hæc oratio inſtituta videatur. Iam illud primum omnes fatentur, & res ipſa tantùm non clamat, ſermonem Prophetæ eſſe de nave. Extra enim dubium eſt ſignificatio maris. Arboribus ex monte Senir ædificatum aliquid hîc dicitur: ſed quid illud ſit, nos ignorare fateamur. At cum præterea ab alio monte arborem delatam dicit, ad malum inde faciendum; quis dubitabit, ſermonem eſſe de navi? Indoctiſſimus quiſque hoc capit. Ergo loquitur de navi, cui malus neceſſarius eſt. Sed quam concinna hæc prophetæ verba de malo ſint, videamus. Non dicit ארזים, ſed ארז. quia de una nave loquitur, cui uno magno malo opus fuit. Malus ad proram, utpote minor, undecunque haberi poterat. At magnus, ille media navi collocandus, nonniſi ex arboribus parari poterat, quæ in arborum procerarum fœcundiſſimo Libano creſcebant. Dicit porro, malum faciendum עליך, *ſuper te.* Quod adeo proprie & convenienter poſitum hîc eſt, ut totam rem non parum confirmet. Nam ſignificatio *ſuper*, notat erigi malum, & ſtare ſupra navi, ita ut ſupra eam emineat. Vocula *te* planum facit, ad navem ſermonem convertiſſe Prophetam. Certum igitur eſt Prophetam loqui de nave. Verum ponamus, incertum eſſe, de quali nave loquatur? oneraria, an bellica. Ex iis quæ hactenus vidimus, illud non liquet. Diſpiciamus, num ex iis quæ ſequuntur, id planum fieri

poſſit. Dicit arbores ex terra Baſan allatas, ut facerent hujus navis remos. Sed forſan ſcaphæ inſtruendæ, aliquis cavillabitur. Refutat ipſum Propheta verbo אלונים Scapha paucis remis contenta eſt; ne tota quidem arbore ad eos indiget. At magna navis, & mirifica, quæ malum maximum ex Libani cupreſſis requirebat, remorum ingenti multitudine indigebat. Sic jam remos habemus. Si pergas, lector, opus eſt aliqua antiquitatis cognitione. Sciendum tibi eſt: quod diſcrimen inter naves fuerit ab antiquis uſurpatas. Habuére longas, ſeu bellicas, & onerarias. Bellicæ ad repentinos caſus comparatæ erant: ut poſt unum atque alterum diem; imò interdum poſt paucas horas, naves, quæ in navalibus per multos annos ſteterant, multis remigum, militumque millibus inſtructæ ac armatæ navigarent, niſi vehementior tempeſtas impediret. Quare remis hæ naves agebantur. & remigum magna multitudine indigebant. Hoc loco de remis loquitur Propheta. quia navis ædificationem deſcribit. Verſu octavo, ubi de inſtruenda nave ſermo eſt, remigum multitudinem ex duabus urbibus, Sidone & Arado, adducit. An dubitabimus certò ſtatuere, loqui Prophetam de nave bellica? de triremi, aut plurium ordinum nave? Nihil equidem, quocunque etiam mens ſe flectat, comminiſci poſſum, quod huic ſententiæ opponatur. Remorum ſolùm uſus eſt in navi; multorum, in navi bellica. Onerariæ velis contentæ erant, & vento favente navigabant. Bellicæ ventorum favorem non ſemper opperibantur. Pergamus ad ſequentia. קרשך עשו שן Hîc non parva difficultas eſt. quia vocabulum קרש tabulam ſignificat: quæ ſignificatio hîc obſcura eſt. Illud tamen clarum invénimus, loqui prophetam de nave remis acta. Videamus, quid in triremi ſit magni uſus; multi operis. Ubi omnia conſideraveris, devenies ad tranſtra: non autem ad cornua, aut antennas, quas Theodoretus, & Hieronymus hîc adferunt.

Quædam addenda, & corrigenda. Pag. xx. v. 24. Theophraſtus è tilia fuiſſe docet. Paginis cv. & cxix. Joſephi, non ejus, qui Gorionis filius fuit, iſtud compendium eſt. & ſemel tantum ab Munſtero editum. Pag. cxiv. pro *interpres*, ſcribe *librarius*. Pag. cxvii. v. 30. inſerenda poſt *ſperem.* Ultimis enim tertii verſus verbis duo dicit Propheta. Unum, quod Tyrus vocabitur navis bellica: alterum, quod eximia ſit pulcritudine. Inſequente verſu cauſſam ſimilitudinis adfert Propheta. Primùm ejus, quod dixiſſet, comparari eam urbem poſſe cum navi; quia mari undique circumdaretur. Deinde, quod pulcram dixiſſet; quia ut in ædificanda nave naupegi, ita in Tyro exornanda architecti artem ſuam monſtraſſent. Pag. cxxvi. v. 20. *Witte grenen, ofte ſangboomen-hout, ende koſtelik geſteente.* Pag. cliii. 30. ἐπέπλει. pag. 100. v. 23. *liburna magna.* pag. 130. v. 32. *Hi.*

רים:
πευ

אֳנִי אַדִּיר חֲמִשָּׁה טוּרִים׃
πεντήρης. Quinqueremis.
Fig. ii.
Fig. iii.
צִי אוֹ אֳנִי שְׁלֹשָׁה מְשׁוֹטִים׃
τριήρης. Triremis.
Fig. I.
MARCVS MEIBOMIVS Invenit.
אֳנִי כְּלִילַת יֹפִי׃
Ezech. Cap. xxvii. v. 3.
πλοῖον κάλλει διαφέρον
Fig. iv.
ὀκτήρης.
ἑπτήρης.
Fig. v.
בַּל־תֵּלֶךְ בּוֹ אֳנִי־שַׁיִט וְצִי אַדִּיר לֹא יַעַבְרֶנּוּ׃
Aquila. οὐ μὴ πορευθῇ ἐν αὐτῇ ναῦς κώπης, καὶ τριήρης ὑπερμεγέθης οὐ διαβήσεται αὐτήν. Esaiæ. xxxiii. v. 21.
B. Hooghe f.

FABRICA TRIREMIUM RESTITUTA

A

MARCO MEIBOMIO.

ORbis terrarum prima fuiſſe loca mediterranea, quæ coli cœperint; & ſacræ literæ docent, & humanæ vitæ neceſſitates confirmant. Quum enim Deus hominem è terra formâſſet, ab illa quoque, tum quæ ad ſui ſuſtentationem neceſſariò requirere videbatur, petere illum voluit; tum cetera, quæ ad ornandam vitam humanam, commodéque degendam pertinent. Poſtquam autem primorum hominum proſapia ita multiplicata eſſet, ut ſilvæ, & animalia, & quidquid terrarum colere cœpiſſent, ſuſtentandis iis omnibus non ſufficerent, ad colonias in proxima loca mittendas devenire debuerunt. Relictis itaque camporum ſilvarumque deliciis quum ad fluvios pervenirent, ipſumque mare, loca illa, utcunque aſpera, & ventis horrida, non parvas ſuſtentandæ vitæ commoditates habere perſpexerunt. Piſcium præſertim omne genus in fluviis, ipſoque mari adparuit: quos quum in ripa, littoreve ſtantes interdum caperent, & in arena proxima, ſaxóve aſſarent, & parabilem minimo labore victum ſe habere viderunt, & palato vel maximè gratum. Hæc piſcium captura hominum induſtriam excitâſſe videtur, ut conjunctis primum ratibus à ripa atque littore paullum provehi in altum auderent. Excavatis de-

inde craſſarum arborum truncis, lintres fecére, qui ligno circa inferiorem partem aliquanto latiore, ab uno pluribusve, ſtantibus in longo alveo, impellerentur. Prima hæc tam utilis inventionis initia fuiſſe videntur; præſertim quod ex proximorum ſeculorum navigationibus circa terrarum orbem conſtiterit, nullum habitatæ terræ populum, nullam ferme etiam ab deſide gente habitatam inſulam aditam eſſe, cujus incolæ non ſcaphis, aut lintribus, varia arte, ingenioque paratis, uterentur. In majorem poſtea naturæ rerum, artiumque cognitionem quum perveniſſent, navigia ædificare cœperunt ex varia materia; rudimentum artis ponendo in minoribus. qualem Charontis cymbam poëtæ finxerunt, binis remis actam, qua Stygiam paludem trajiceret. Nec vela excogitare difficile fuit, quod multa vi ventorum etiam in terra moveri ſæpius atque impelli, obſervare potuerint. Ita quum paullatim navigationem utilitas commendaret, ædificari cœpére naves, quæ onus magnum portare poſſent, quibus & natas domi merces peregrinis populis communicarent, & alias ex illarum permutatione reportarent. Sed quum magnis oneribus portandis naves fabricari non poſſent, quæ remis commodè agerentur; remorum uſu levioribus navigiis & bellicis, quæ in celeritate vim omnem poſitam haberent, relicto, vela onerariis adplicuerunt. Duobus igitur navigandi modis, remis, aut velis, fermè omnis navium fabrica apud antiquos circumſcripta fuit. Remis bellicæ omnes præcipuè utebantur, ut citò, & reſtantibus quoque ventis, ad propoſitum locum venirent: velis onerariæ contentæ erant, ut ſecundo vento, parvis impenſis, merces transportarent. Longâ experientiâ opus fuit, ut utrumque navium genus perficeretur; præſertim quod remis agitur. Sed geſta mari bella induſtriam hominum excitarunt, ut, quæ unice requirebatur, celeritas in navigando, quanta maxima ſperari poterat, obtineretur. Duabus enim rebus armata navis præſtare debet, quum remigum viribus, tum roſtri firmitate, cujus ferme vis omnis ab illorum robore dependet. Quippe uti rapaces aves ceteris antecellere debent, primùm alarum robore; ut ceteris avibus, quas

perſequuntur, velociores ſint: deinde roſtro acuto; quo hoſtem feriant: ita quoque armata navis, validis remigum lacertis, velut alis, anteire debet, ut ad omnem occaſionem cita ſit; & roſtri firmitate, ut vehementi ictu navem hoſtis deprimat. Factâ igitur diligenti inquiſitione, ad certum hoc experimentum devenerunt, longas naves, adeoque anguſtas, ædificari debere, quas facili itinere maria tranſire vellent; accedente præſertim per hanc longitudinem remigum multitudine ab utroque navis latere. Denique quum remiges ſoli eſſent, quorum viribus bellicæ naves, in præliis præſertim, incitarentur; invenére ingenioſi homines, quemadmodum naves ita remigibus implerent, ut nullus illius locus vacuus ab remige, aut remo, relinqueretur. quod inventum Sidoniis attribuit Clemens Alexandrinus.

Porrò navium ab antiquis fabricatarum ſumma hæc diviſio fuit; quod aut remis agerentur, aut velis: aut etiam ſimul remis velisque. Quæ remis agebantur navigia, aut monocrota fuerunt, aut polycrota. Monocrota voco navigia, quæ unum, aut duos verſus remigum habent eadem altitudine ſtantes, aut in ejusdem altitudinis tranſtris ſedentes. Monocrota, quæ ſimplicem remorum verſum habent, duûm generum ſunt. quippe unus remex, aut remo uno naviculam ab uno latere impellit; quod fit in monoxylis, ſeu lintribus: aut duobus remis, ſingulis videlicet ab utroque naviculæ latere; uti fit in ſcaphis. Monocrotum, quod duplicem remigum verſum habet, eſt, in qua quatuor, aut ſex, aut plures remiges, totidem ab utroque latere, remigant. Polycrota voco navigia, quæ ab utroque latere remiges habent, eosque aut ſolùm ad navigii latus ſedentes, aut ſimul ad latus & in tranſtris; in diverſa altitudine. Polycrotum, quod ad latus navigii ſolùm ſedentes habet remiges, unius generis eſt, & dicrotum Græcis, Latinis biremis, dicitur. Ceterùm ſedilia remigum in biremibus aut tabulæ ſunt, lateri navigii adfixæ, eâ magnitudine, ut unus homo commodè in ea ſedeat; aut etiam tranſtra, ſeu ſcamna, per transverſum totius navigii poſita. Polycrotum, quod remiges habet ſedentes

ſimul ad latus in ſedilibus, & verſus medium navigii in tranſtris, ſi unum verſum remigum habeat ad latus ſedentem, & item unum in tranſtris; dicrotum quoque, & biremis dicetur. Sin duos verſus habet ad latus ſedentes, unum in tranſtris; vocatur triremis. Porro, quod duos verſus remigum habet ad latus navigii, & totidem in jugis; vocatur quadriremis. Quinqueremis eſt navigium polycrotum, quod tres remorum verſus, ſeu ordines, ad latus habet, duos autem in tranſtris. Ita hexéris eſt navis, quæ tres remorum ordines ad latus habet, & totidem in tranſtris. Ab antiquis auctoribus præterea memorantur heptéris, octéris, ennéris, decéris, hendecéris, dodecéris, triscædecéris, pentecædecéris, heccædecéris, eicoſéris, triacontéris, & omnium maxima, Philopatoris tettaracontéris. In frequenti uſu fuére triremes, quadriremes & quinqueremes. Dicrota deinde, ſeu biremes, maximè memorantur, & minimæ inter armata navigia formæ lembi ac myoparones, ut pote monocrota. Ceterùm armatæ naves omnes velis quoque utebantur, ut ſecundo vento, aut velis ſolùm, aut ſimul velis remisque navigarent: at in pugna navali, malo depoſito, collectisque velis, remos expediebant, quibus ſolis tum utebantur, ut citò, avis inſtar, ad omnem occaſionem ſe movere poſſent; & aut roſtro hoſtis navem percuterent, aut remos ejus detergerent. Quæ etiam cauſſa fuit, ut à remis nomen obtinerent: & actuariæ quoque earum minores, dicerentur, ut quæ remis ſolis agi poſſent. De onerariis navibus, quæ velis ſolùm utebantur, quod mercibus tranſportandis minimo ſumtu inſervirent, hîc agere non conſtitui. Ut tamen adpareat, quantum fuerit diſcrimen inter bellicas & onerarias; ſciendum, onerariæ latitudinem minimùm quartam fuiſſe partem latitudinis; forſan ad trientem interdum acceſſiſſe. Quare oneraria centum pedes longa, latitudine fuit pedum ſaltem vigintiquinque. Hinc etiam onerariæ dictæ fuére naves rotundæ, *στρογγύλαι νῆες*. Contrà bellicæ, naves longæ, *μακραὶ νῆες*. Ut quarum longitudo latitudinis ſaltem eſſet octupla. Maximæ formæ onerarias habuére veteres, inter quas eminent, quas Hiero, Siciliæ tyrannus, ædificandas curavit.

Illarum una amplius duo millia onerum (laſtas vulgo adpellant) portavit. ſingulis oneribus quater mille pondo tribuendo. Magnas quoque Alexandrini habuére, quibus triticum Puteolos portabatur. unde porro minoris formæ navigiis Romam. Lucianus dialogo, quem Navigium inſcripſit, Ægyptiæ σιτοφόρου, à ſe viſæ, meminit, cui nomen fuit Iſidi. Longam fuiſſe ſcribit, cubitos CXX. ſeu pedes CLXXX. Latam minimùm pedes XLV. Altam ab ſummo tabulato ad antliæ infimum, pedes XLIII. Narrat tantam vim tritici in ea fuiſſe navi, ut Atticæ toti in annum ſufficere potuiſſet. Lucratam autem ſuo domino eam navem quotannis ut plurimùm talenta Attica XII. amplius undecim millia thalerorum, uti vocant, imperialium. Ceterùm rariſſimæ fabricæ fuére onerariæ, quæ remis præter vela uterentur. Cæſar in ſuis Commentariis has factas narrat in certum uſum. Appianus lib.v. de Bello Civili ſcribit, Octaviam fratri; cui poſt Auguſto nomen fuit; donâſſe, quos ab Antonio petiiſſet, decem phaſélos, formâ miſtâ ex onerariis & longis ædificatos, ut tribus remorum ordinibus agi poſſent. Ita enim verba Græca ſunt accipienda. ἐδωρήσατο δὲ καὶ ὀκταβία τὸν ἀδελφὸν, αἰτήσασα παρ᾽ ἀντωνίου, δέκα φασήλοις τριηρητικοῖς, ἐπιμίκτοις ἔκ τε φορτίδων νεῶν καὶ μακρῶν. Impedimentis quoque imperatorum tranſportandis inſervire potuerunt. Vulgo uſurpatas fuiſſe mercatorum rationes negaturæ videntur, quæ omnibus ſeculis impenſarum minimum modum pro tranſportandis mercibus conſectatæ ſunt. Latiores hæ fuére & altiores bellicis ſeu longis; longiores onerariis.

Circa navigia, quæ remis aguntur, ſi monocrota ſint, conſideranda veniunt, primò remigum ſedilia. Deinde interſcalmium, ſeu ſpatium inter duos remiges ejuſdem verſus. Sed ſi polycrota ſint, præterea ſunt conſideranda tranſtra, id eſt, ſedilia remigum medio navis per transverſum poſita. Et denique ordines remigum in iiſdem ſedilibus. Sed antequam ad hæc explicanda accedo, declarandum eſt, quo pede atque cubito veteres, Græci præſertim ac Romani, uſi fuerint in ædificandis navibus. Certa enim eſſe debet menſura, ſi definire quidquam de

longitudine earum ac latitudine velimus. Dico igitur, pedem Græcum non modo Græcos in fabrica navium adhibuiſſe, ſed etiam Romanos. Argumento eſt, quod Vitruvius ubique in ſua Architectura utatur pede Græco; cujus quoque diviſionem in ſexdecim digitos retinet. Inde autem hoc factum puto, quod commodo ratiocinio inventam omnium partium navis commenſurationem retinendam putarent, ne ad Romanum pedem eandem adcommodando, partibus unciarum difficilem menſuram facerent. Romanum pedem Græcus ſuperavit mediâ unciâ. Quippe xxv. ſemuncias pes Græcus habet, cujusmodi xxiv. Romanus. Quare xxv. pedes Romani æquârunt xxiv. Græcos. Porrò ſtadium, quod ſexcentos pedes Græcos longum fuit, Romanis pedibus ſexcentis vigintiquinque æquale ſtatuitur. Uti autem pes Romanus dividebatur in uncias xii: ita Græcus, in digitos xvi. quam diviſionem in hac tractatione retineo: præſertim quum videam, Vitruvium, ut dixi, eam retinuiſſe in Græcis inventionibus. Cujusmodi fuére ferme omnes ad architecturam pertinentes. Græci pedis ad Amſterdamenſem eam rationem invenio, ut cubito Græco reſpondeant pollices ſeptendecim, & quinque partes ſeptimæ, ideſt, $17\frac{5}{7}$. ut pollex Amſterdamenſis, quamvis paullo major ſit, pro duodecima parte Græci pedis uſurpari, ſine magno errore, poſſit. Cubitus erat longus pedem unum ſemis. Heſychius: πῆχυς, ὁ εἷς καὶ ἥμισυ πούς. Suidas: ὅλον τὸ στάδιον ἐστὶ τετρακοσίων πηχῶν. *Stadium integrum eſt quadringentorum cubitorum.* Strabo lib. xiv. de Solis coloſſo: ἄριστα δὲ (ἀναθήματα) ὅ, τε τοῦ ἡλίου κολοσσὸς, ὅν φησιν ὁ ποιήσας τὸ ἰαμβεῖον, ὅτι

—— ἑπτάκις δέκα
Χάρης ἐποίει πηχέων ὁ Λίνδιος.

Præſtantiſſima (donaria) *ſunt coloſſus ſolis: quem, ut ait auctor Iambici carminis,*

— Septiesdecem
Chares cubitorum eſt fabricatus Lindius.

Qui ſeptuaginta cubiti faciunt pedes Græcos cv. Quos Feſtus

altitudini illius coloſſi tribuit. *Fuit enim*, inquit, *apud Rhodum inſulam ſtatua ſolis, alta pedes centum & quinque.* videlicet Græcos. Nam ſi Romanos intellexiſſet, ignorare nequiit, numerum futurum fuiſſe 109$\frac{3}{8}$. Plinius cubitos retinet: *Septuaginta cubitorum altitudinis fuit.* Addit: *Pauci pollicem ejus amplectuntur. Majores ſunt digiti, quàm pleræque ſtatuæ.* Ælianus libro de Ordinibus militaribus: τεταγμένος μὲν οὖν ὁ ἀνὴρ, κατέχει πήχεις τέσσαρας· πεπυκνωμένος δὲ, κατέχει πήχεις δύο. συνησπικὼς δὲ, κατέχει πῆχυν Gaza interprete: *Nam homo ordinatus cubita quatuor occupat: denſatus, duo: conſtipatus, unum.* Hoc dicit Ælianus. Miles arma ſua habens, & ſtans in ordinata acie, occupat cubita IV, ſeu VI. pedes. Idem, ſi acies denſetur, & in arctiorem locum contrahatur, prioris loci dimidium ſolùm occupat, videlicet cubitos II. ſeu pedes III. At ſi ita denſetur ac conſtipetur acies, ut ſublatis ſuper capita ſcutis, teſtudinem milites faciant, per quam vel eques tranſire poſſit, uni militi cubitus, ſeu ſeſquipes tribuitur.

Exemplis deinde diverſa hæc ſpatia declarat Ælianus, ex quibus perſpicuum fit, ſeſquipedis longitudine eſſe cubitum. Nam CIƆ XXIV. milites, ſecundum primam collocationem, occupant locum quatermillenonagintaſex cubitorum, ſeu ſexiesmille centumquadragintaquatuor pedum. qui æquant X. ſtadia & XCVI. cubita: ſeu X. ſtadia & CXLIV. pedes. Polybius quoque diſertè pro quatuor cubitis ponit ſex pedes. Ex quo pluribus idem probare poſſem, niſi Vitruvii auctoritatem ſufficere putarem, qui lib. X. cap. XXI. ex Græcis Athenæi in Romanum ſermonem transtulit teſtudinis commenſum, ubi cubito tribuit pedem unum ſemis. Cui eò major fides adhibenda, quod mechanicus eſſet, qui uſitatam inter mechanicos commenſurationem cujusque operis, & menſuram, nequaquam mutant. Ejusdem Vitruvii tria loca ſunt lib. III. cap. I. quibus cubiti menſuram facit pedis unius & dimidii. Illa hîc adſcribam. Primus eſt: *Pes verò altitudinis corporis ſextæ* (partis eſt;) *cubitus, quartæ.* Alter: *Non minus etiam, quod pes hominis altitudinis ſextam habet partem; ita etiam ex eo, quo perficitur pedum numero, corpus his*

ſex altitudinis terminando, eum perfectum conſtituerunt, cubitumque animadvertunt ex ſex palmis conſtare, digitis vigintiquatuor. Tertius: *E cubito cum dempti ſunt palmi duo, relinquitur pes quatuor palmorum. Palmus autem habet quatuor digitos. Ita efficitur, uti habeat pes ſexdecim digitos, & totidem aſſes æreos denarius.* Hæc ſi conſideraſſet Cl. Salmaſius, vir ſummæ eruditionis, non tam facile, poſterioris ævi ſcriptorum auctoritate, abreptus fuiſſet, ut cubito duos pedes tribueret, adeoque interſcalmium, quod Vitruvius duorum cubitorum fuiſſe in triremi aſſerere videtur, faceret pedum quatuor. quum ſpatium trium pedum Græcorum ſufficeret in triremi. Sed quum menſura cubiti certa eſſe debeat, ſi omnem rationem commenſûs rectè intelligere velimus, adducam hîc verba ipſius, & ſimul oſtendam, unde hîc error prodierit. In Obſervationibus ad Ius Atticum pag. 720. ita ſcribit: *Ut conſtat illam Ptolemæi Philopatoris navem quadraginta ordinum, ducentos octoginta cubitos longitudinis habuiſſe, cum ſimplex* ἐχαλόντορος *longa centenos tantùm cubitos plus minùs haberet. Quinquaginta quippe, vel quadraginta novem interſcalmia in ea fuêre, quæ faciunt centenos cubitos. Si pedis menſura datur ſingulis ſcalmis, fient vigintiquinque cubiti. Sic longa erat* ἐχαλόντορος *ſimplex, totâ eâ parte quam remi occupabant, centumac vigintiquinque cubitos. Æquè longam fuiſſe oportet biremem* ἐχαλόντορον, *& triremem, aut etiamſi forte longiorem.* Ex his primùm adparet, Salmaſium erraſſe in vocabulo *interſcalmium.* Hoc enim intelligendum eſt de ſpatio inter duos ligneos paxillos, qui ſuper remos lateri navis infixi erant, ut remi iis vinculo alligarentur. Si enim ſpatium ſumatur inter duos proximos remiges, ſeu illorum remos, vel ut accuratiùs dicam, inter duos proximos ſcalmos ſeu paxillos; intelligendum id eſt de ſpatio, quod intercedit inter pectus primi remigis, & pectus ſecundi, proximè poſt illum ſedentis. quod idem eſt, ac ſi dicam, interſcalmium eſſe ſpatium inter centra duûm proximorum paxillorum. Quare quinquaginta pedes, quos ſcalmis quinquaginta tribuit Salmaſius, planè intercidunt. quippe nullâ ratione facti. Putavit Salmaſius, interſcalmio in-

telligi ſpatium, inter tergum primi remigis & pectus ſecundi proximè poſt illum ſedentis, corpore remigis excluſo. Sed, uti dixi, ſpatium intelligere debemus, quod intercedit inter duo pectora duorum remigum proximè eodem verſu ſedentium. Unde quoque colligitur, ſi ſecundi remigis pectus hæreret tergo primi, diſtantiam inter duos hos remiges cenſeri, ſecundum craſſitiem corporis primi remigis, & tanto quoque ſpacio inter ſe diſtare illorum remos. Deinde ex iiſdem verbis videmus, Salmaſium duos pedes uni cubito dediſſe; quatuor, duobus. integrum trientem amplius quàm veteres, Romani æquè ac Græci, uti ex Vitruvio vidimus, cubito adſignarunt. Quo fit, ut ingentes illæ veterum naves, quæ an unquam ædificatæ fuerint, propterea dubitare quidam voluére, tertia ſui parte majores ſtatuantur quàm fuerint. Enormis enim magnitudinis navis illa Ptolemæi Philopatoris, longa cubitos CCLXXX. ex Salmaſii ſententia longa fuiſſet pedes IↃLX. quum revera tantum habuerit pedes CCCCXX. Id quod amplius probare poſſem, niſi illa inquiſitio longior futura eſſet. In hanc opinionem venit Salmaſius auctoritate potiſſimum Solini & Heronis. Commentariis in Solinum pag. 1011. ſcribit. *Solino duo cubita ſunt quatuor pedes.* ὁ πῆχυς ἔχει πόδας δύο, *Hero. Aliis duo cubita tres tantum ſunt pedes. Sed hujusmodi cubitus, qui pedem & ſemiſſem habet, vocatur* λιθικός, *&* ξυλοπριστικός. *Eo ligna, quæ ſerrâ ſecantur, & lapides, menſuram accipiebant. Idem Hero :* ὁ πῆχυς ὁ λιθικὸς ἔχει σπιθαμὰς β′, ἢ πόδα α′ πρὸς τῷ ἡμίσει, ἢ παλαιστὰς ϛ′, ἢ δακτύλους κδ′. ὡσαύτως καὶ τοῦ πριστικοῦ ξύλου. Hæc Salmaſius. Quibus addi poſſunt, quæ Suidas habet, dubio procul ex Herone. πῆχυς, πήχεως, τὸ ἀπὸ τοῦ ἀγκῶνος μέχρι τῶν δακτύλων τῆς χειρὸς ἔκταμα. ὁ πῆχυς ἔχει πόδας β′. ὁ δὲ ποὺς, δακτύλους ιϛ′. *Cubitus eſt extenſio à flexu brachii uſque ad manus digitos. Cubitus habet pedes II. Pes autem, digitos* XVI. Ex hac difficultate facile nos expediemus, ſi attendamus, auctores illos loqui de pede Alexandrino, qui, imperio Conſtantinopolin tranſlato, ab Cæſaribus illis introductus videtur, ut tributa, præſertim agrorum, ad menſuram cubiti iſtius novi, qui integro triente ſuperabat veterem, exigerentur. Idem

Hero hoc docet, ἐν ὅροις τῶν γεωμετρίας ὀνομάτων, *In Definitionibus Vocabulorum Geometriæ*, quem librum MS. habeo. Poſtquam enim menſurarum nomina expoſuiſſet, addit; τί τῶν εἰρημένων ἕκαστον δύναται. Κατὰ μὲν τὴν παλαιὰν ἔκθεσιν παραλιπόντες τὰ περισσὰ, τὴν νῦν κρατοῦσαν δύναμιν ὑπετάξαμεν. Mendi aliquid habent hæc verba. Forſan ſcripſerat ille. καὶ τὴν μὲν παλ. deinde, ὡς περισσὴν, τὴν νῦν. *Qui valor ſit cujusque dictarum menſurarum. Omiſſâ veteri expoſitione, tanquam ſuperfluâ, poteſtatem* (illarum menſurarum) *quæ nunc obtinet, ſubjecimus*. Paullò pòſt: ἐν συντόμῳ δὲ ἔχει ἕκαστον οὕτως, ὡς προείρηται, κατὰ τὴν νῦν κατάστασιν τῆς γεωμετρίας, εἴτουν τῆς ἀπογραφῆς τοῦ κήνσου *Breviter quæque menſura ita, uti expoſuimus, ſe habet, ſi agrorum menſurationem, ſeu deſcriptionem cenſûs, quæ nunc obtinet, inſpiciamus*. Utroque loco cubiti menſuram facit pedum II. ſeu digitorum XXXII. Novus igitur cubitus ille fuit, & publicus, Alexandriæ illo ſeculo uſitatus, non in ædificiorum, aliorumque operum, commenſibus ad illum ratiocinandis, ſed, uti exiſtimo, ſolùm in cenſûs exactione. Vetus cubitus, quem, ut à novo diſcernerent, vocarunt πῆχυν βασιλικὸν, *cubitum regium*, ut tradit Didymus Alexandrinus ἐν μετρήσει μαρμάρων καὶ παντοίων ξύλων, *In menſuratione Marmorum, variorumque lignorum*; aut, ut Hero, ἰταλικὸν πῆχυν, *Italicum cubitum* (unde quoque planum fit, veterem Romanum cubitum Græco æqualem fuiſſe) antiquum valorem digitorum XXIV. ſeu ſeſquipedis, etiam Alexandriæ retinuit. Non video, quomodo hoc in legendo Herone atque Didymo, qui juncti in MSS. inveniuntur, præterire potuerit Salmaſius. Forſan etiam verba, λιθικὸς, ξυλοπριστικὸς, quæ in meo MS. non extant, corruptiſſimè ſcripta in ſuo libro invenit Salmaſius, pro ἰταλικὸς & βασιλικός. Ceterum non ſolum duplicem cubitum ponunt Hero & Didymus; ſed etiam duplicem pedem. Prior, dictus βασιλικὸς, & Πτολεμαϊκὸς, & Φιλεταίρειος, antiquus pes Græciæ eſt, menſurâ digitorum XVI. Alter, qui vocabatur ἰταλικὸς, ſeu ῥωμαϊκὸς (quo non antiquus ille pes Romanus accipiebatur, ſed qui Heronis tempore in uſu erat Alexandriæ) digitos habuit XIII. & digiti trientem. ita ut poſterioris VI. æquarent V. prioris. Digitus,

quamvis etiam in partes divideretur, minima menſura fuit, ejuſdemque magnitudinis in diverſis illis cubitis ac pedibus. Ex his omnibus liquere puto, antiquum cubitum Græcum fuiſſe menſurâ ſeſquipedis, ſeu digitorum XXIV. ideoque διπηχυαῖον μεσοσκάλμιον, *bicubitale interſcalmium*, quod Vitruvius poſuit, intelligendum eſſe de ſpatio inter proximos binos ſcalmos, ſeu remos, III. pedum, non autem, ut Salmaſius malè putavit, pedum IV.

Poſtquam ex vetuſtis auctoribus monſtravi, cujus magnitudinis pede atque cubito in ædificandis ſuis navibus veteres uſi ſint, nunc, quid tranſtra, ſeu juga, fuerint in monocrotis, & quibus vocabulis à Græcis adpellata, explicabo. Tranſtra igitur erant tabulæ, aut tigna, per transverſum totius navigii poſita, in quibus remiges ſedebant. Quatuor nominibus ea denotant Græci. Vocant enim ἑδώλια. Hesychius: Ἑδώλια, τὰ τῆς νεὼς ζυγὰ, ἐφ᾽ ὧν οἱ ἐρέσσοντες καθέζονται. Ἑδώλια (ſedilia vocantur) *navis juga, in quibus remiges ſedent.* In Euſtathio ſcribendum: δοκεῖ δὲ καὶ τὸ τῆς εἰρεσίας ζυγὸν, ἑδώλιον εἶναι. *Videtur etiam remigii jugum dici* ἑδώλιον. Sed alîus uſûs eſt, cujus Pollux meminit, ἑδώλιον πρωρατικὸν, ἐφ᾽ οὗ καθηνται. *Sedile in prora, in quo ſedent.* Vocantur etiam σέλματα. Hesychius: σέλματα, τὰ ζυγὰ τῆς νεώς· ἢ τὰ ἀπὸ τοῦ ζυγοῦ εἰς τὸ ζυγὸν διαστήματα· ἢ αἱ καθέδραι τῶν ἐρετῶν, καὶ συναρμογαὶ τῶν σανίδων. *Tranſtra vocantur juga navis: aut, intervalla ab jugo ad jugum: aut, ſedilia remigum, & commiſſuræ tabularum.* Tertium vocabulum eſt κληῗδες. Hesychius: κληῗδες, τῆς νεὼς τὰ ζυγὰ, ἐφ᾽ ὧν οἱ ἐρέσσοντες κάθηνται. Id eſt: κληῗδες, quaſi *clauſtra* dicas, *ſunt navis juga, in quibus remiges ſedent.* Quartum vocabulum eſt ζυγὸν, quod prioribus tribus explicationis cauſſa additur, frequenter ab auctoribus uſurpatum. Pollux: τὰ μέσα τῆς νεὼς, ζυγά. *Media navis, vocantur juga.* Paullò pòſt: τὸ δὲ ζυγὸν, καλεῖται καὶ κληῒς, καὶ σέλμα. Hæc tranſtra, uti dixi, tabulæ fuére, aut tigna, prout parvum aut magnum eſſet navigium, ab uno latere navis ad alterum pertinentia; ita lateribus adfixa, ut navi firmitatem quoque non parvam facerent. Hoc tum vox κληῒς ſignificat, παρὰ τὸ κλείειν, ἤγουν συνδεῖν, *à claudendo, aut colligando*; videlicet, navis

latera. tum altera ζυγόν. Euſtathius : ζυγὰ, οὐδετέρως, αἱ τῶν ἐρεσσόντων καθέδραι· διὰ τὸ συμβεβηκέναι, τοῖς τοιούτοις ζυγοῖς ζευγνύναι τε τοὺς τῶν νεῶν τοίχους, καὶ εἰς καθέδρας χρησιμεύειν τοῖς ἐρέσσουσι. Quæ ita verto : ζυγὰ, *neutro genere, remigum ſedilia. quod accidat, ut hujusmodi juga tum jungant navium parietes, tum etiam ſedilium uſum præbeant remigibus.* Idem : ὡς ζυγῶν λεγομένων τῶν μεγάλων ξύλων, τῶν τοὺς τοίχους δεσμευόντων καὶ συναγόντων, δίκην ζυγοῦ. *Quod* ζυγὰ *vocentur magna illa ligna, quæ, jugi inſtar, parietes navis vinciunt atque contrahunt.* Romani, quod vertendo ſæpius hîc obſervavi, tabulam, aut tignum illud transverſum, *jugum* vocant, à *jungendo*; videlicet, navis parietes. Tranſtrum, à *transverſo* poſitu nomen invénit. Sed quum Græcum vocabulum, ζυγὸν, viam mihi aperuerit ad inveniendam triremium fabricam, ſatis cauſſæ habere videbor, cur ſignificationem ejus quàm maximè perſpicuam reddere laborem. Itaque duo adhuc loca hîc adſcribam. Prior eſt Dionyſii Halicarnaſſenſis lib. III. καὶ τελευτῶντες ὑπήγαγον τὸν ὁράτιον ὑπὸ ζυγόν. ἔστι δὲ ῥωμαίοις νόμιμον, ὅταν πολεμίων παραδιδόντων τὰ ὅπλα, γένωνται κύριοι, δύο καταπήττειν ξύλα ὀρθὰ, καὶ τρίτον ἐφαρμόττειν αὐτοῖς ἄνωθεν πλάγιον, ἔπειθ' ὑπάγειν τοὺς αἰχμαλώτους ὑπὸ ταῦτα, καὶ διελθόντας ἀπολύειν ἐλευθέρους ἐπὶ τὰ σφέτερα. τοῦτο καλεῖται παρ' αὐτοῖς, ζυγόν. Æmilio Porto interprete : *Poſtremo Horatium ſub jugum miſerunt. Eſt autem Romanis mos, ut quoties hoſtes traditis armis deditionem faciunt, duas haſtas rectas humi defigant, & tertiam ſupra illas duas transverſam accommodent*, ac ligent, *deinde captivos ſub illas mittant : & ubi tranſierunt, eos domum ſuam liberos dimittant. Hocque ab illis jugum vocatur.* Alter locus eſt Feſti, qui paucis eandem rem ita declarat : *Iugum, ſub quo victi tranſibant, hoc modo fiebat : fixis duabus haſtis ſuper eas ligabatur tertia. ſub iis victos diſcinctos tranſire cogebant.* Hæc duo loca, quamvis, quid jugum ſit in navibus, non explicent; vicinitate tamen ſignificationis admodum hujus vocabuli vim illuſtrant. Jugum autem, ſeu tranſtrum, quod hic declaravi, conſpicitur in monocrotis, videlicet à pariete uno navis ad alterum parietem : verùm in triremibus, pluriumque ordinum navibus, hæc juga, ſeu tranſtra, medio na-

vis poſita erant, ab utroque latere ad pedes duos ſemis remota. Nam tabulas, in quibus remiges ad utrumque navis latus ſedent, voco ſedilia : tranſtra autem, ſeu juga, quæ medio navis per transverſum ſtabant, in quorum utraque extremitate remex ſedebat. Porrò hæc tranſtra certo intervallo inter ſe diſtabant. quod interſcalmium dicitur à Vitruvio, qui ſolus hujus rei mentionem nobis conſervavit. Verba ejus ex lib. 1. cap. 11. partim ex MS. emendata, hæc ſunt : *Et primùm in ædibus ſacris, aut è columnarum craſſitudinibus, aut è triglypho, aut etiam embatere baliſtæ foramine, quod Græci περίτρητον vocitant, navibus interſcalmio* (ſcriberem; *aut navium ex interſcalmio*) *quod διπηχαϊκὴ dicitur, item cæterorum operum è membris invenitur ſymmetriarum ratiocinatio.* Sententia horum verborum hæc eſt. Ex commenſurata proportione omnium operum de magnitudine eorum eſſe judicandum. Quare navis architectus, ſeu naupégus, fractæ navis partem videns, ex interſtitio foraminum, per quæ remi exierant, judicare poteſt, cujus formæ & magnitudinis illa navis fuerit. Prout enim parva aut magna navis fuerit, ſpatium quoque inter proximos binos remos variaſſe novit. In monocrotis, etiam grandioribus, interſcalmium pedum duûm ſemis meâ quidem opinione ſuffeciſſe videtur; quod procumbendo, quando remus propellitur; & reclinando, qüando attrahitur, ſpatium illud ſaltem ad medium pedem augeretur. At in triremibus ſtatuo duûm cubitorum, ſeu pedum trium fuiſſe interſcalmium : & deinceps in majoribus navibus, imparium ordinum, creviſſe.

His declaratis, quæ ad monocrota pertinent, hoc eſt, navigia, in quibus omnes remiges in tranſtris æque altis conſident; accedam nunc ad biremium, triremium, pluriúmque ordinum naves : in quibus, aut ad latera tantùm, ſedentes in ſedilibus, nautæ remigant, ut in biremibus; aut, ſimul in ſedilibus, & tranſtris, medio navis collocatis; ut in triremibus, pluriumque ordinum navibus. Hic igitur primo declarandæ ſunt voces, *verſus*, *ordo*. Verſus, Græcis στοῖχος, & στίχος, multitudo eſt in directum poſita. σύστημά τι, κατ' εὐθεῖαν κείμενον. Ordo, Græcè

τάξις, eſt multitudo, non ſolum in directum poſita, ſed etiam loci prioris, & ſequentis, conſiderationem conjunctam habens. ita ut, motu accedente, aliquis progrediatur; alius, poſt illum, ſequatur; & denique aliquis, qui dicatur ultimus. Hæc rerum in plano collocatarum conſideratio, etiam altitudinis vocem hùc intulit: ut, cum acies alta dicitur, ob ordines multos, qui, alius poſt alium, in acie conſiſtunt. cujus aciei altiſſimum cenſetur ordo poſtremus. Quin etiam ordo multitudo eſt, diverſâ altitudine locata. ita ut aliud alio altius ſit, ſeu notionem ſuperioris & inferioris habeat. Porro verſus in corporibus, quæ certo loco conſiſtunt, & manent, ſine motu, conſideratur; ut, arbores in verſus poſitæ. Ordo in iis, quæ motum adjunctum habent. Verſus, ſolus eſſe poteſt: ſed ordo, ſine multitudine eſſe nequit. Horum vocabulorum certum intellectum, & verum uſum, non aliunde magis hauriemus, quàm ex ordinibus militaribus. In adjuncta figura ſex verſus ſunt, quorum ſinguli decem habent. Ab B ab K, unus. Ab C ad L, alter. & ita deinceps, ſextus verſus eſt G P. Stans igitur in fronte cohortis, & à B ad G progrediens, video ſex verſus. Sed quia milites in acie collocantur, qui ſe movent, & ſimul progrediuntur, alia hic conſideratio accedit, ut multitudo à B ad G, dicatur ordo, quia progrediendo hi ſex B C D E F G. æquis paſſibus incedunt. Poſt primum hunc ordinem incedit ordo ſecundus, a b c d e f. qui in locum vacuum primi ordinis progreditur. In ſecundi locum ſuccedit ordo tertius, g h k l m n. Demum progreditur ultimus ordo, agmen claudens, K L M N O P. Perſpicuum eſt, non uno tempore motum incipere omnes eos ordines. Primus collocatione, tempore primus eſt qui ſe moveat. poſt hunc ſequitur

		A			
B	C	D	E	F	G
a	b	c	d	e	f
g	h	k	l	m	n
o	o	o	o	o	o
o	o	o	o	o	o
o	o	o	o	o	o
o	o	o	o	o	o
o	o	o	o	o	o
o	o	o	o	o	o
K	L	M	N	O	P

ordo ſecundus. ultimo tempore progreditur ordo ultimus. Hoc adeo verum eſt, ut ex verſu primo BK, ſi res mobiles habere conſideretur, fiant decem ordines. qui ſimplices dicuntur, quod ſinguli homines, aut res, in ſingulis ordinibus progrediantur. B enim primum progreditur. deinde, a. tertio, g. ultimo, K. Ita duplici ordine incedunt, juncti B C, primo ordine. ſecundo, a b. ultimo, K L. Si ordo ſit ſextuplex, id eſt, ſi ſex homines juncti progrediantur æquali paſſu, primus ordo B C D E F G. progrediendo locum facit ſecundo. Secundus a b c d e f. dum in locum primi ſuccedit, ſuum locum relinquit tertio. tertius ſuo proximo. Eandem ſignificationem habent Latinæ loquendi formulæ, *ordine incedere*, *ordine agere.* Abſurda autem foret conſtructio, *verſu incedere*, *verſu aliquid agere.* Jam ipſa Æliani verba adducam. τὸ δὲ ὅλον σύστημα τοῦ πλήθους τῶν λόχων, φάλαγξ καλεῖται. *Conſiſtens omnis multitudo decuriarum*, *legio vocatur.* quam hîc conſideremus conſtare λόχοις ἢ στίχοις ἕξ. ſex decuriis, ſeu verſibus; aut cohortibus. Liceat enim ita, explicationis cauſsâ, Latinè hæc interpretari. Primæ cohortis, B K, ordinum ductor, λοχαγὸς eſt B. & οὐραγὸς, claudens agmen, K. Secundæ cohortis, aut verſûs, λοχαγὸς eſt C, & οὐραγὸς, L. & ſic deinceps. ἧς (φάλαγγος) μῆκος μὲν, τὸ πρῶτον τῶν λοχαγῶν τάγμα. *cujus aciei longitudo eſt primus ductorum ordo.* videlicet, B C D E F G. Notandum hic vocabulum, τάγμα, *ordo.* Primus hic ordo plura habet nomina. ut & ζυγὸν, *jugum* dicatur. cujus nominis ratio hic ea eſt, quod ordo B C D E F G in directum poſitus, ſit tanquam jugum, & tranſtrum, in cujus utraque extremitate ſtent B, G. Sequentes ordines vocantur βάθος τῆς φάλαγγος, *legionis altitudo.* λέγεται τὸ μὲν κατὰ μῆκος ἐπ᾽ εὐθείας εἶναι τοὺς πρωτοστάτας καὶ τοὺς ἐπιστάτας (ita corrigo mendoſam ſcripturam, τοῖς πρωτοστάταις ἢ τοῖς ἐπιστάταις) ζυγεῖν. τὸ δὲ κατὰ βάθος ἐπ᾽ εὐθείας εἶναι τοῖς οὐραγοῖς καὶ λοχαγοῖς, στοιχεῖν. Quæ ita verto. *Per longitudinem in directum ſtare primi ordinis omnes, & ſecundi ordinis, dicitur* jugum facere. *Per altitudinem in directum ſtare ductoribus, & iis, qui agmen claudunt, vocatur* verſum facere. Quando in primo ordine B cum G, & intermediis, in directum

ſtant, omnes dicuntur jugum facere: ſed ſi unus, aut plures, prorſum amplius progreſſi eſſent, aut retrorſum receſſiſſent, illi non facere jugum dicuntur. At quando in verſu B K, a & g, & ceteri deinceps, in directum ſunt ipſis B & K, nemine ab alterutro latere declinante, omnes verſum facere dicuntur. Hinc planum eſt, Suidæ locum in verbo ζυγεῖν corruptum eſſe, & excidiſſe ibi omnia verba, quæ explicabant verbum ζυγεῖν. nam quæ reliqua ſunt, conveniunt verbo στοιχεῖν. videlicet, τὸ ἐπ' εὐθείας κεῖσθαι τὸ κατὰ βάθος στίχῳ. τοῦτο γὰρ κυρίως λέγεται στίχος. Jam duo loca è Livio adferam, ex quibus perſpiciatur, quomodo hoc verbo uſi ſint Romani ſcriptores. Livius lib. XLIV. *Hæc parantibus his, decem regii lembi, ab Theſſalonica cum delectis Gallorum auxiliaribus miſſi, quum in ſalo ſtantes hoſtium naves conſpexiſſent; ipſi, obſcurá nocte, ſimplici ordine, quàm poterant proxime littus tenentes, intrarunt urbem.* Galli hoc dicunt, *à file.* Suprà hoc, exemplo declaravi. Idem Livius lib. XXXVII. *Et regia claſſis, binis in ordinem navibus, longo agmine veniens, & ipſa aciem adverſam explicuit.* Ordines XLV. fuére, quod tota claſſis LXXXIX. naves haberet. Longum autem id agmen fuit, ſaltem X. ſtadia, ſeu ſexies mille pedes. His ita declaratis, facilius intelligetur, quid hæc verba, verſus, ordo, ſignificent in remigum diverſa multitudine deſignanda. Prout enim navis latera alta fuerint, plura etiam remigum ſedilia ad latus, & in medio, tranſtra extrui poſſunt, omnia in diverſa altitudine. Biremis enim navigium eſt, binos habens remigum ordines, quorum aut uterque ad latus ſedet, aut unus ad latus, alter in tranſtris. ſed utrolibet modo, in diverſa altitudine hi duo ordines ſedent. Ita triremis, eſt navis trium ordinum, quorum duo ad latus navis ſedent, tertius in tranſtris; omnes ordines in

A
a a a a a a
B o o o o o o C
b b b b b b

diverſa altitudine. In adpoſita figura I. literis a & b, ordines ad latus ſedentes notavi; medium autem, literis o. Altera figura; quum quinque habeat ordines quinqueremis; literis a. b. c. deſignat tres ordines ad latus ſedentes; literis autem intermediis o, notat remiges medios, ſeu zygitas. Ceterum Latini auctores etiam dicunt, tres verſus remorum agere navem, ut triremem ſignificent. Quæ loquendi ratio inde eſſe videtur, quod ab latere navis aliquis ſtans, & oculis, à prora ad puppim, percenſens diverſam remorum multitudinem, diverſos illorum videat verſus. Stans enim in A, videt ſummum remorum verſum, literis a notatum: videt infimum & medium. Quod ex uſu hujus verbi planius fieret, ſi quis ſtans ad B aut C, ad proram aut puppim, illos verſus conſpiceret. Virgilius v. Æneidis utrumque verbum, *verſus*, *ordo*, adhibuit, ut triremem ſignificaret.

A

a a a a a a a a
o o o o o o o o
b b b b b b b b
o o o o o o o o
c c c c c c c c

Ingentemque Gyas (agit) *ingenti mole Chimæram*,
Urbis opus; triplici pubes quam Dardana verſu
Impellunt, terno conſurgunt ordine remi.

Servius in hunc locum ſcribens, diverſam horum vocabulorum conſiderationem non eſt adſecutus. Ita enim commentatur. Triplici verſu. *Omnes triremes fuerunt.* Verſu *autem, aut ordine; ut, Ille etiam ſeras in verſum diſtulit ulmos. aut*, verſu, *tractu, à verrendo: ut, Æquora verrebant caudis, æſtumque ſecabant. Sane unus eſt ſenſus.* Duas explicationes ponit vocabuli *verſu.* Prima eſt, quâ vult, ut idem ſignificet quod *ordine.* Certè exempla Latinorum ſcriptorum produci poſſunt, ubi verbum *ordo* uſurpatum inveniatur pro verbo *verſus*; ſed non contra. Verum ignorare non debuerat Servius, uti in Tacticis, ita etiam in longis navibus, verbum *verſus* aliam conſiderationem adferre, videlicet ternam remorum ſeriem in directum locatam; aliam autem verbum *ordo*, nempe ſeries illas remorum in diverſa fuiſſe altitudine.

Deinde admitti hîc illa interpretatio nequit, quod ſtatim ſequatur verbum *ordo.* adeoque ex Servii ſententia præcedentis verbi explicationem repetiiſſet Virgilius. Certe duo verba, eandem notionem ingerentia, non poſuit ſimul Virgilius, præſertim de re, ſuo tempore notiſſima, loquens. Quare puto, Virgilium, qui accuratiſſimè locutus eſt, duas illas conſiderationes remorum, ſecundum directum ordinem, & ſecundum altitudinem, conjunxiſſe. Nec quidquam obſtat, cur non eodem reſpectu hæc duo vocabula in re navali accipiantur, quo à Polybio, aliiſque, Tacticis præſertim ſcriptoribus, etiam Latinis dubio procul, uſurpata fuere. Plane enim ut in figura pag. XVI. vidimus, ſtans aliquis in A, videt ſex verſus, qui omnes ſunt triplices, hoc eſt, quorum ſinguli habeant tres, exempli cauſſa, remos, a o b. ordines autem videt tres, qui ſinguli ſint ſextuplices. ſupremum, a a a a a a. infimum, b b b b b b. medium, o o o o o o. Hanc explicationem veriſſimam puto; quæ etiam eo confirmatur, quod *triplici verſu* dicat Virgilius, non autem *terno verſu.* uti ſequitur, *terno ordine.* Triplex verſus eſt remorum in triremi: hoc eſt, ſinguli verſus habent tres remos; ſed ſinguli ordines ſaltem habuére vigintiquinque remos. Altera explicatio Servii eſt, quâ vult, ut *verſu* idem ſignificet quod *tractu.* Putavit enim τὸ *verſus* hoc loco videri poſſe deductum à verbo *verro.* eâ ſignificatione, quâ Virgilius dixit, *delphinas caudis æquora verrere.* Sed hanc explicationem non puto recipiendam. Primùm enim, nullum exemplum ex Latino auctore profertur, quo ea ſignificatio vocabuli *verſus* confirmetur. Deinde noſtra ex Tacticis petita explicatio longè concinnior eſt; ut inuſitatam & planè novam comminiſci non ſit neceſſe. Accedit quod illi ſuæ interpretationi non ſatis fidere videatur ipſe Servius, dum addit. *Sane unus eſt ſenſus.* Ac ſi diceret, utcumque ſit, ſane unus ſenſus duobus illis vocabulis proponitur, & una res deſcribitur; ſed addere debuiſſet, eò clarius, quod duas diverſas ejus conſiderationes conjunxerit. Quod autem in Servio legitur, *Omnes triremes fuerunt*, id falſum puto. Scripſit ille; certe ſcribere debuit; *non omnes triremes fuerunt.* Quas opinionis meæ ra-

tiones habeam, quum longius futurum ſit hîc exponere, alio loco eas ſum adducturus. Parvam antiquæ navalis rei peritiam habuit Servius; alioqui inſigni commentario hunc locum illuſtraſſet. Neque enim dubium eſſe poteſt, quin multa nautica vocabula Romani habuerint, non mutuata à Græcis. Nomina nobis remigum in diverſis ordinibus conſidentium enarraſſet. Thranitas qui adpellarint, & thalamitas, & zygitas; quibus nunc, Latinorum vocabulorum inopià, uti cogimur. Præſertim de fabrica triremium, & liburnarum, ediſſeruiſſet ex veterum librorum commentariis (quandoquidem ipſius tempore triremium forma ſimul & uſus exoleviſſet) qui magno numero, Græci ac Latini, in bibliothecis adſervabantur. Servii interpretationem interpolatam hic proponam. Triplici verſu. *Hæc triremis fuit.* (aut, *Non omnes triremes fuerunt.*) verſu *autem, ut: Ille etiam ſeras in verſum diſtulit ulmos.* triplici; *quia ſinguli verſus tres remos habebant.* terno ordine, *videlicet poſiti remiges; ſupremo, thranitæ; infimo, thalamitæ; medio, zygitæ.* conſurgunt. *omnes enim remiges, in quotcumque ordinibus ſedeant, ſimul procumbere debent, quando remum propellendo brachia extendunt.* remi; *per figuram, remiges.*

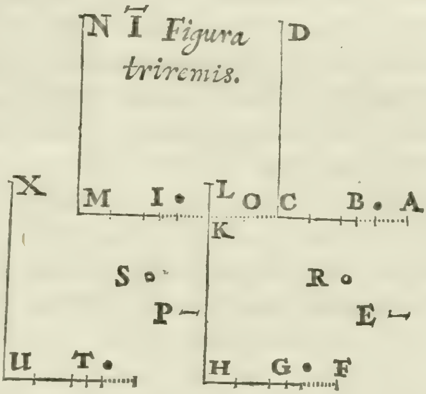
Poſtquam hactenus explicavi, qui pes atque cubitus ab antiquis in navium fabrica fuerit adhibitus. Deinde, quæ laterum ſedilia fuerint, & tranſtra navis mediæ. Ad hæc, interſcalmium quid vocarint. Quid remorum verſibus, & ordinibus remigum intellexerint; quæ hactenus obſcuriſſima fuére: nunc te, lector curioſe, velut errorum quibusdam nebulis liberatum, plena luce ducam in ipſas triremes, ut remigum collocationem, quæ ſummam hactenus difficultatem habuit, attenta mentis acie perſpicias. *Sedile* remigis, Græcis καθέδρα dicitur; quo nomine in triremibus adpellare debuerunt ea remigum ſedilia, quæ ad latus navis fabricarentur; quum antiquum vocabulum *tranſtrum*, quod in monocrotis veterem poſitum habebat, longiori tabulæ, per transverſum navis collocatæ, relinqueretur. Itaque hoc vocabulo *ſedile* proprie intelligi velim, tabulam, lateri navis adfixam, in qua unus remex ſederit. Quum autem in triremi duo

ſedilia fuerint ad latus navis, remex qui in ſuperiori ſedit, Græcis vocabatur θρανίτης. quaſi dicas, *ſellarius*, qui in ſella ſedet. θρᾶνος enim *ſella*, ſeu *ſedile* eſt. Inferior dicebatur θαλαμίτης, quod in *interiori*, ſeu inferiori *parte navis* ſederet. θάλαμος enim interiorem ædium, aut cujusque habitationis, locum ſignificat. Utrumque Græcum nomen, *thranita*, *thalamita*, Latinæ aures ferre debent, quod Romana; ſi tamen unquam facta fuére; cum multis aliis interciderint. *Tranſtrum*, Græcis ζυγὸν, voco in triremibus tabulam longiorem, medio navis per transverſum poſitam, in cujus utraque extremitate remex ſedebat. Vacuo medio ſpatio portiſculus, hortator remigum, qui Græcis κελευστὴς eſt, incedebat, in apertis navibus. Hoc tranſtrum in triremi,utraque extremitate fulciri potuit:quamvis unum mediæ tabulæ ſuppoſitum fulcrum ſufficeret. Sed in majoribus navibus fulcra ad medium tranſtri removenda erant, ut manus remigis, poſt tergum prioris ſedentis, libere ſub tranſtro moveri poſſent. Remex in tranſtro ſedens, Græcis vocatur ζυγίτης, etiam Latinè, *Zygita*. Sed quum triremium fabricam hic reſtituerim, liceat mihi, tanquam inventori, Romana fingere nomina, quibus Græca illa clarius exprimantur. Barbara ſint nomina, donec ex vetuſtatis abdito Latiniora eruantur. θρανίτης vocetur *ſellarius*. θαλαμίτης, *cubicularius*. ζυγίτης, *jugarius*, ſeu *tranſtrarius*. Ceterùm ſedilia & tranſtra ex abiete, propter levitatem, aut pinu, fuiſſe, nullum mihi dubium: quamvis ex quercu facta, minus loci poſcerent. Si tamen digiti ſemiſſis diſcrimen in tabulæ craſſitie fuit attendendum. Sedilis, ut & tranſtri, longitudinem voco, quæ per transverſum ſeu ſecundum latitudinem navis, conſideratur; latitudinem, quæ ſecundum navis longitudinem. Pono longum fuiſſe ſedile in triremi, pedes II. latum, pedem unum & quadrantem, $1\frac{1}{4}$. Tranſtrum in triremi longum fuiſſe pono, pedes VII. latum, ut ſedile. Ligni aſſulam, digitos duos altam, ſedili, tranſtroque, in latitudinis verſus nates extremitate, adfixam puto, ne natibus ultra ſedilis legitimam menſuram remex evagaretur, & inferiori remigi, poſt ipſum ſedenti, locum anguſtiorem faceret. Hic porro, antequam hos remiges

juſtâ diſtantiâ ſedentes videamus, partium quarundam corporis humani menſuras, ac proportiones ponam, quas occaſione hujus inquiſitionis, de remigum ſedilibus, brachiorumque cum remis motu, obſervavi. Sicut innumera ſtaturæ varietate ſunt homines, ita etiam longitudine variant eorum cubiti: nimirum pars illa brachii, à flexu ad digiti medii extremitatem. Hic cubitus cujusque hominis, parvi, magni, quarta pars eſt ſtaturæ, ſeu altitudinis ſui corporis. Pro cubiti magnitudine, ſedilis altitudo eſſe debet, in quo quiſque commodè ſedeat; (calceis nullam altitudinem tribuendo.) Sedile pueruli, ſtaturâ duûm ſemis pedum, ſeu XL. digitorum, altum eſſe debet digitos X. Puer IV. pedes altus, ſellam requirit, altam pedem I. Qui V. pedes, ſeu LXXX. digitos, ſtaturâ æquat, in ſella XX. digitos, ſeu pedem & quadrantem alta, commode ſedebit. Hinc generali finitione omne ſedilium genus comprehendemus. Sedile quodvis, in quo commode ſedere homo poſſit, ut viribus ſuis ad laborandum utatur, altum eſſe debere quartam partem, ſeu cubitum, ejus corporis, quod in eo ſedebit. Sellulariis, aliisque, qui ſedentario labore ſe exercent, corporis fatigationes, hujus rei ignorantia, creſcunt; quum minori virium impenſa idem opus perficere poſſent. Pono; auctoritate vetuſti ſcriptoris, quem alio tempore producam; remigum ſedilia, tranſtraque, in triremibus facta fuiſſe maximæ altitudinis, hoc eſt, cubiti unius, ſeu digitorum XXIV. (cum ipſo ſedilis, tranſtrive, ligno) pro viris VI. pedes altis. Hæc enim ſtatura, magna ſemper fuit habita. Vegetius lib. I. cap. V. *Proceritatem*, inquit, *tironum, à conſule Mario ſcio ſemper exactam, ita ut ſenos pedes, vel certè quinos, & denas uncias habentes, inter alares equites, vel in primis legionum cohortibus probarentur.* Imperatores Valentinianus & Valens in lege 3. Cod. Theodos. de Tiron. delectum haberi jubent *in quinque pedibus & ſeptem unciis uſualibus.* Adrianus Imperator inter milites, etiam prætorianos, recipiebat, qui quinque ſemis pedum altitudinem haberent. Lepidum eſt hujus colloquium cum juvene, qui inter prætorianos militare optabat: quod hic adſcribam. *αἰτοῦντός τινος, ἵνα στρατεύηται, ἀδριανὸς εἶπεν· ποῦ θέλεις στρατεύεσθαι; ἐκείνου λέγοντος, εἰς τὸ*

πραιτώριον· ἀδριανὸς ἐζήτησεν, ποῖον μῆκος ἔχεις; (ἐκείνου λέγοντος, ita ſuppleo) πέντε πόδας καὶ ἥμισυ· ἐν τοσούτῳ εἰς τὴν πολιτικὴν στρατεύου, καὶ ἐὰν καλὸς στρατιώτης ἔσῃ, τρίτῳ ὀψωνίῳ δυνήσῃ εἰς τὸ πραιτώριον μεταβῆναι. *Sollicitante quodam, ut inter milites adſcriberetur; Ubi, inquiebat Adrianus, vis militare? Reſpondentem, Inter prætorianos; interrogabat Adrianus, Quanta es ſtaturâ? Affirmanti, habere pedes quinqueſemis; dicebat Adrianus: Interim inter urbanas cohortes milita. Quod ſi bonus miles fueris, tertio ſtipendio inter prætorianos cooptaberis.* Hinc illud diſcimus, juſtam in milite ſtaturam Romanos requiſiſſe. Virium ratio præcipue habebatur in legendis remigibus. Maximam autem requiſitæ proceritatis menſuram in remigum ſedilibus, tum ad latus navis, tum in tranſtris, ſecuti ſunt veteres, ut remiges, etiam ſex pedes altitudinis habentes, commode ſederent. Vir igitur ſex pedes altus, in ſedili ſuo, alto cubitum, ſedens, ita in terra, aut ſcabello, pedes figit, ut commodè & firmiter ſedeat; ut, ſi perpendiculum ab extremitate genu ſui demittatur, illud tangat extremitatem pollicis pedis ſui. Si enim in ejus altitudinis ſedili ſedens, pedesque ita figens, ſurgere velit, non opus habet, ut pedes vel minimum variet, ut iis firmiter inſiſtat; ſed eodem poſitu manent, in quo erant cùm ſederet. Hoc ita eſſe obſervavi, quum cogitarem, quo loco ſcabellum thranitarum figendum ſtatuerem, ne tergo thalamitæ incommodaret, quando remum attrahendo recumbit. Viri, in ejus altitudinis ſella ſedentis, pars corporis ſupra ſedile erecta, ab extremitate clunium ad capitis verticem, alta eſt pedes III. quæ quoque altitudo eſt ab ſolo pedum ad viri erectè ſedentis papillam. Unde ſequitur, ab extremo femoris, ſeu, ab ſedilis ſuperiore ſuperficie, ad papillam, cubiti eſſe altitudinem. Porro ita ſedentis longitudo, ab extremo clunium ad genu extremum, eſt pedis unius & dodrantis, ſeu digitorum XXVIII. Brachiorum cum manibus, remum tenentibus, duplicem facio extenſionem: majorem, & minorem. Majorem, quando inter tergum tenentis, & remi, manu comprehenſi, centrum, intereſt ſpatium pedum II. Minorem, quando intercedit ſpatium cubiti. Manus autem, remum ita tenen-

tes, ſunt in medio loci, quem motus remi requirit. Brachiorum extenſionibus reſpondere debent foramina in lateribus navium, per quæ remi in mare extruduntur. Has ex parte menſuras fuiſſe puto, quas veteres in remigum ſedilibus, atque tranſtris, fabricandis obſervarint. Ad collocandos remiges noſtros nunc accedamus. Duplicem in triremi collocationem fuiſſe ſtatuo: antiquam, & novam. Antiquam voco, quâ veteres Græci uſi fuerint in apertis ſuis triremibus, uſque ad Alexandri M. tempora. Menſurarum rationes ſequentes habuiſſe puto. Incipiendo ab thranita B C D, ad puppim ſedente, interſcalmium, ſeu ſpatium inter hunc, & proxime ſequentem thranitam I M N. pono fuiſſe pedum trium. quod intervallum quoque eſt inter A K. Hoc interſcalmium trium pedum ſic divido. Tabulæ B C, in qua ſedet hic thranita B C D, latitudinem facio pedis unius & quadrantis. $1\frac{1}{4}$. reliquum ſpatii A B facio longitudine dodrantis, pro femoribus & ipſis genibus. $\frac{3}{4}$. Spatium itaque inter tergum C D, & genua ad A, ponitur fuiſſe pedum duûm. Hujus primi thranitæ ſcabellum E, abeſt ſecundum perpendiculum à tabula, in qua ſedet, cubiti ſpatio; ſeu, pedis unius ſemis. Latitudo ſcabelli ſtatuitur ſex digitorum. cujus primum extremum, quod verſus A intelligitur, incipit ſub ſexto digito ab A. ita ut inter ſcabellum, & tergum ante ipſum ſedentis thalamitæ, ſit ſpatium ſex digitorum. Hoc ſpatium propterea conceditur, ut thalamita G H L, recumbendo tergum inter aperta crura thranitæ O M N immittere poſſit, per dodrantem pedis; nihil impediente hoc ſcabello inferiorem tergi partem. C D, & M N, eſt pars ſuperior corporis thranitæ erecta ſupra ſedile, alta pedes tres. Poſt hunc thranitam B C D, colloco

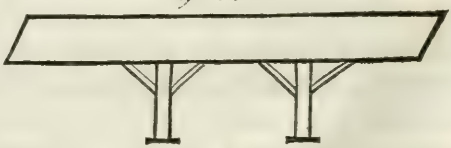

thalamitam G H L, ita ut tergum ipſius H L ſit in extremitate tertii pedis, incipiendo ab A, ſecundum navis longitudinem. Hujus ſedilis tabula abeſt, ſecundum altitudinem, ab tabula ſedilis thranitæ, pedes duos ſemis : ita ut inferioris tabulæ prior quadrans ſit directe locatus infra ultimum quadrantem tabulæ ſuperioris. Hinc ſequitur, thalamitæ caput, ad medium ſolùm pedem, K L, exſurgere ſupra tabulam thranitæ ante ipſum ſedentis. Id quod neceſſario ita requiritur, ut thranitæ M N, poſt hunc thalamitam ſedentis, remus ſufficientem locum motûs habeat ſupra hujus caput. Thranitæ remus foramen ſuum, per quod emittitur in aquam, habuit diſtans medio pede ab A, ſecundum navis longitudinem; ſed eâdem fuit altitudine quâ tabula B C. Thalamitæ autem H L, remus per foramen exiit, diſtans ab F, medio pede, & item altum ſupra tabulam G H, medium pedem. Unde ſequitur, duo hæc foramina pro remis thranitæ & thalamitæ, abfuiſſe inter ſe pedem unum, ſecundum navis longitudinem; ſed, ſecundum altitudinem, pedes duos. Ita collocatos fuiſſe duos laterales remiges in vetuſtæ formæ triremibus exiſtimo. Reſtat nunc collocandus zygita, ſeu, medius. Tranſtrum per transverſum navis, unde nomen habet, ita colloco, ut diſtet duobus ſemis pedibus ab utroque navis latere. Altum illud facio, ab imo navis, pedes duos & dodrantem. Quare thalamitæ ſedile ſuperat, altitudine pedis & quadrantis. Remus zygitæ per foramen, quod uno quadrante tranſtri altitudinem ſuperat, tranſit : medio ſpatio inter thranitæ & thalamitæ remum, tam ſecundum altitudinem navis, quam ſecundum longitudinem. Quippe tranſtri latitudo, quæ, ut ſupra dixi, unius pedis eſt &

ζυγόν.

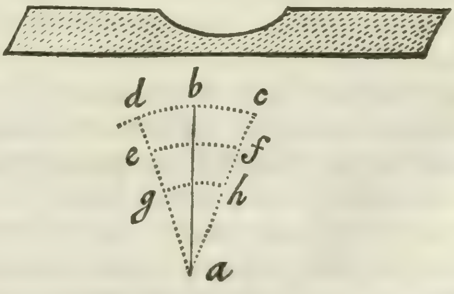

ζυγόν.

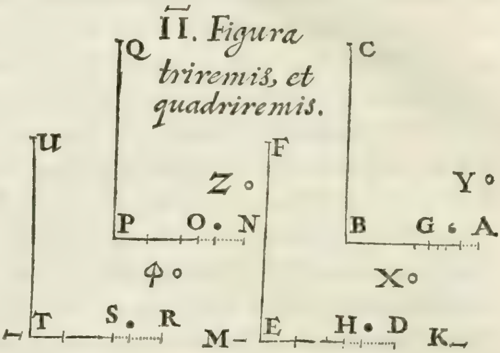
quadrantis, incipit, ſecundum navis longitudinem, ſeu ab A, à ſexto quadrante, & pertinet ad undecimum; medio pede diſtans ab H L. Triremis zygitæ, in utroque extremo tranſtri conſidentes, hanc commoditatem habuére, quòd, quùm ſolum illud ſtaret in medio, brachia in majori ſpatio liberiùs moverent, nec ab iis, qui ante, vel poſt ipſos ſederent, facile impedirentur. Ceterùm medio, per inſertas tabellas, tranſtra illa conjuncta fuerunt, ut viam tum portiſculo, tum aliis per navem euntibus, præberent. Circa hanc remigum in vetuſta triremi collocationem quædam ſunt monenda. Primùm enim, dum corpus ſuperius ſupra ſedili erectum ſedere ſtatuo ad altitudinem pedum trium, requiſitæ viri ſtaturæ maximam menſuram adſumo. Neque enim omnes ejus proceritatis fuerunt remiges. Rarius forſan thalamita caput extulit ad medium pedem ſupra altitudinem ſedilis thranitæ. Deinde, brachia cum manibus, remum tenentibus, extendo ſolum ad pedem unumſemis ab ipſo tergo; quamvis major extenſio requiri videatur. Sed crebrior pulſus remorum minoribus navibus conveniebat. Præterea hîc notandum, omnes remiges ſimul procubuiſſe, remum propellendo; & recubuiſſe, eum attrahendo: unde interſcalmium amplius pedem augebatur. Quarto loco monendum de ſcabello, in quo pedes ſuos ponit thranita, videri poſſe, medio id excavatum fuiſſe ad digitos duos aut tres, ut thalamita in id recumberet. Sicut videre eſt in adpoſita figura. Aliquid certè commenti ſunt, ne ob tibias, quæ & thalamitæ tergo, & remo zygitæ impedimento eſſe potuere, interſcalmium majus fieret. Denique lectoris oculis ſubjiciendum putavi, hominem in ſedili immotis ſedere natibus: inde reliquum corporis ſuperioris eò ma-

Scabellum.

jori circuli ſegmento ſe movere, quo capiti propius ſit, quod maximè movetur. In adpoſita figura a b ponitur eſſe corpus erectè ſupra ſedili ſedens. a c, a e, ſunt corporis motus antrorſum: a d, a f ſunt motus cjusdem retrorſum.

Ad alteram collocationem remigum in veterum triremibus accedam. Quum in præcedente triremi ſpatium inter thranitæ & thalamitæ ſedilia, ſecundum altitudinem, poſitum ſit pedum duûm ſemis, idque majus quidem fuerit quàm thalamita & zygita requirant, ſed neceſſariò dandum, propter thranitam proximè poſt ipſum ſedentem, qui manus ſuas, remum tenentes, movere debebat ſupra caput hujus ante genua ſua ſedentis thalamitæ; perſpicuum eſt, poſtquam thalamitæ ſedile integrum pedem altius fecerunt, etiam interſcalmium, ſeu ſpatium inter proximos duos remiges, augeri debuiſſe, ut ſufficientem locum pro manuum ſuarum libero motu thranita proximè poſt ipſum ſedens reciperet. Hanc lateralium remigum novam collocationem tum receptam puto, cum triremes quoque conſterni inciperent. Et neceſſaria videbatur altitudinis imminutio, ob parvam triremis latitudinem. Interſcalmium igitur hujus triremis fuiſſe puto pedum triumſemis. Sedilis latitudinem in omnibus facio pedis & quadrantis. Brachii quoque extenſionem cum manibus remum tenentibus, uti in præcedente, facio cubiti. Et ſcabella K, M pono fuiſſe excavata. Thalamitæ ſedile H E, ſecundum navis altitudinem, colloco infra thranitæ ſedile G B, ſpatio cubiti. Sed ejusdem thalamitæ E F ſedile removeo à ſedili thranitæ B C, ſecundum navis longitudinem, intervallo pedis & quadrantis. Quare thalamita E F pro ſuperioris ſui corporis motu antror-
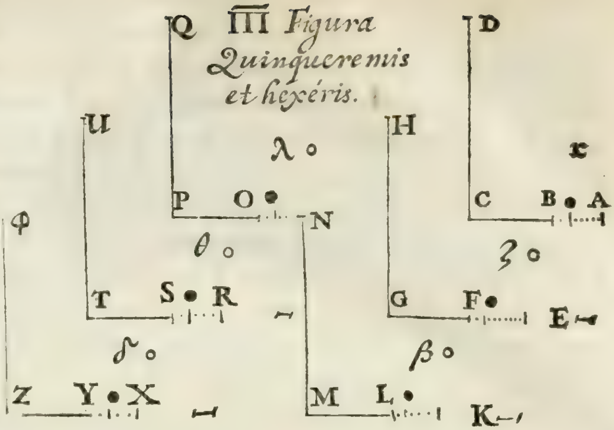

II. *Figura triremis, et quadriremis.*

ſum, habet locum pedis & quadrantis, & inſuper ſpatium aliquod ſupra ſedile proximè ante ipſum ſedentis thranitæ, quando hic remum propellendo procumbit. Eodem intervallo diſtant remorum foramina G & H. inter quæ eſt foramen X pro remo zygitæ. Dum thalamita E F procumbit, creſcit locus, in quo proximè poſt hunc ſedens thranita P Q ſe movet, ad pedes duos & dodrantem. Itáque remiges omnes locum motûs ſufficientem habent. Longitudinem triremis antiquæ facio circiter pedum C V. latitudinem, pedum X I. Sedilia cujusque ordinis xxx. ut caperet remiges CLXXX. Longitudinem triremis novæ ſtatuo fuiſſe pedum X C. latitudinem, pedum X. Sedilia cujusque ordinis xxv. ut caperet remiges C L. Has Romanorum liburnas fuiſſe puto, quibus Octavius proſpere uſus eſt adverſus Antonium in prælio navali ad Actium. Quæ ob inſignem celeritatem, etiam multis ſeculis poſt, in Romana claſſe apparuerunt.

Quadriremem ſtatuo fuiſſe navigium, longum circiter pedes cxxv. latum, pedes XIII. habens ſedilia cujusque ordinis xxx. in univerſum remiges C C X L. Interſcalmium facio pedum III. & dodrantis. Quùm duo medio tranſtra haberet, iisdem, quibus ſedilia lateralia, intervallis diſtantia; planum eſt, navis tabulatum extantiam habuiſſe, ita ut ſupra zygitas ad dimidium pedem altitudo ejus augeretur; & reliquum ſpatii ad latus, pedum duûm ſemis latitudine, ſupra remiges laterales, fororum uſum obtineret. Idem ſtatuo de hexeribus, octeribus, & ceteris parium ordinum navibus.

De ordinariæ quinqueremis magnitudine certiores nos facit inſignis Polybii locus, quem infra adducam. Quum enim certum ſit, C C C. eam habuiſſe remiges; planum eſt, xxx. quoque ordinis cujusque ſedilia fuiſſe. Quinqueremem igitur ſtatuo longam fuiſſe circiter pedes CL. latam, pedes xv. ſemis. Interſcalmium pono trium cubitorum, ſeu pedum IV. ſemis. unde locus remigum in longitudinem patuiſſet, pedes cxxxv. Tres habuit remiges laterales; videlicet, primum, thranitam C D. ſecundum, medium lateralem; tertium, thalamitam M N. zygitas forſan ſolis ordinum vocabulis appellarunt; primum, ſecun-

dum, & ſic deinceps. aut navis alveum, ab imo ad ſummum, in tres partes dividendo, thraniticos, medios, & thalamiticos denominarunt. Hanc quinqueremis fabricam fuiſſe puto. Hexéremſtatuo longam fuiſſe pe-

des CLX. latam, pedes XVII. ſedilia habuiſſe XXXII. in quibus ſedere potuerunt remiges CCCLXXXIV. Interſcalmium quinqueremis hic retineo. Foramen pro ſupremi zygitæ remo notavi literis Y & Z. in figura III. quæ quinqueremis ſimul eſt & hexéris. Hic denique illud monendum duxi, ſi cui anguſtius videatur triremium interſcalmium, quod trium pedum Græcorum fuiſſe ſtatuo; cogitandum illi eſſe primum, juvenes ut plurimum remis adpoſitos fuiſſe, qui corpore erant minus craſſo. Deinde ſtrictis veſtibus, & fermè linteis fuiſſe indutos. Et noſtro tempore, ſi non quotidiana corporis exercitatio, quod priſcis illis gentibus in uſu erat; certe nicotianæ damnoſus uſus, graciliora ut plurimum facit corpora: quamvis & debiliora quàm remigium requirit. Denique illud expendendum, quum unicâ celeritate naves longæ commendarentur, exactiſſimæ menſuræ fuiſſe interſcalmium: quod alioquin cum tantilla longitudine navis, etiam gravitas ejuſdem, & inde tarditas, augeretur. Huic tamen rei facile ſuccurreremus, quadrante pedis, aut etiam medio, interſcalmium augendo. Multa ſunt, quæ non modo confirmandæ huic remigum collocationi in triremibus, ſed etiam demonſtrandæ magnitudini harum majorumque navium unicè faciunt, adduci poſſent. Sed uno tempore ea omnia non

ſunt proferenda : etiam ne levibus ingeniis, quæ vel his capiendis non ſufficiunt, facillima videantur, in quibus inveniendis præcipui eruditione viri vanum laborem ad hæc uſque tempora inſumſerunt. Principum virorum, qui vetuſtæ formæ navibus, hac noſtra inventione reſtitutis, uſuri ſunt, æquum judicium prius expectandum eſt, quàm plura de his omnium oculis ſubjiciam. Interim harum navium fabricam quàm firmiſſimam efficere ſtudui, non tantùm ſolidis rationibus, ſed etiam auctoritatibus veterum ſcriptorum, qui quamcunque mentionem de iis injecerunt. Vt metuendum mihi non putem, ne ſemidoctorum reprehenſionibus, velut roſtris debilibus, hæc noſtra vulnerentur, nedum ut ſupprimantur. Ceterùm ex iis, quæ hactenus dicta ſunt, haud difficulter intelligitur, majores veterum roſtratas naves non fuiſſe tantæ magnitudinis, quantæ illas fuiſſe opinati ſunt doctorum primi. Quippe credita earum altitudo ad duas tertias partes utrâque meâ inventione decreſcit : ita ut meæ quinqueremes, pluriumque ordinum roſtratæ naves, trientem tantùm altitudinis, quam ad hoc uſque tempus habuiſſe viſæ ſunt, retineant. Quæ certè altitudinis imminutio non parum quoque minuit navium latitudinem, & hinc longitudinem. Vt verè dicere poſſim, de miraculorum numero me exemiſſe veterum roſtratas. Joſephi Scaligeri in Animadverſionibus ad Euſebii Chronicon hæc ſunt verba. *Duo ſunt, quæ ſatis mirari non poſſum, quomodo ſinguli homines tam longos remos moliri poſſent, quum in noſtris galeis aliter hodie fieri videamus. Nam in illa immani octére, cujus Memnon mentionem facit, ſinguli homines tantum remis adhibebantur. Et tamen quo plures erant verſus, eò longiores ſupremi ordinis remos fuiſſe neceſſe eſt. Alterum, cujus non mediocris nobis inceſſit admiratio, eſt moles hexérum, decérum, &, ut Plinius ſcribit, etiam illarum, quæ ad* XV. XXX. XL. *&* L. *remorum ordines conſtructæ ſunt. Quomodo, inquam, eas in bello moliri poſſent? Vnde tam longæ arbores, quæ thranitarum remis ſufficerent.* Si noſtra hæc legere potuiſſet Scaliger, ea omnia deleviſſet. Octéris illa Heracleenſium immanis non fuit ob altitudinem, adeoque longitudinem remorum. Summi

enim remigis vertex ſummùm XI. pedes abſuit ab imo navis. Et multo adhuc minus admirationem meretur hexéris, cujus ſummum tectum, ſub quo remiges ſedebant, ab imo navis abſuit nondum IX. pedes. At ex Scaligeri ſententia in octére ſummi remigis vertex abſuit ab imo navis, ubi thalamita pedes ſuos figebat, pedes XXXVI. remiges directè alios ſuper alios collocando. Eadem ratione hexéris ipſi requirere videbatur altitudinem pedum XXVII. Pono autem ubique pro hominis ſedentis altitudine tres cubitos, ſeu pedes IV.s. Hanc altitudinis navium longarum imminutionem duabus meis inventionibus feliciter perfeci. Primâ enim illarum, quam ante duos & viginti annos protuli, remiges laterales ita collocandos docui, ut qui poſt alium ſedet, manus ſuas cum remo moveat ſub ſedili ante ipſum ſedentis remigis. Illâ inventione tres laterales remiges, qui ex Scaligeri ſententia poſcebant altitudinem pedum XIII. s. contenti ſunt ſpatio pedum VII.s. Alterâ mea inventione, quam nunc, Divina annuente gratia, edo, novum locum in navibus invéni ferme dimidio remigum numero. Quippe, ad latus priorum remigum, alios medio navis in tranſtris colloco, qui remos ſuos ſub ſedilibus lateralium remigum extrudant. Quâ inventione in quinqueremi lucror ſpatium in altitudinem, pedum IX. Ita ut pro ſpatio pedum XXII.s. quod Scaligeri remiges in quinqueremi poſcerent, mei ampliter ſedendo gaudeant ſpatio pedum VII.s. Hoc, ſi in vitam rediret, Scaliger miraretur, ſe comminiſci non potuiſſe. Nec puto fore quemquam, qui hæc lecturus ſit, qui non miretur, rem, ut arbitrabitur, non difficilem, jam ante, his ducentis annis poſt renatas literas, à mille doctis ingenioſiſque viris non fuiſſe occupatam. Sed hæc illuſtrium omnium inventionum natura eſt, ut poſtquam inventæ ſunt, faciles adpareant; quæ immenſâ quadam animi contentione, ex profundo naturæ, aut oblivionis, extractæ ſunt. Omnis itaque admiratio veterum roſtratarum, quod ad altitudinem earum attinet, ſublata eſt. Sed novam admirationem hìc excitavi, ingenii ſolertiæque vetuſtorum regum atque artificum, quibus hæc in mentem primò venerunt. Triremis inventionem Sidoni, non

minus omnis ſapientiæ culturâ, quam commerciorum laude, florenti olim urbi, transſcribit Clemens Alexandrinus; dubio procul inſignis ſcriptoris auctoritate nixus. Majorum navium perfectam fabricam ſibi vindicare videntur Ptolemæi, & admirabilis ille Demetrius poliorcetes; Ægypti, Syriæque reges. Poſt tot ſecula, quum jam inter res deperditas, omnium doctorum adſenſu, velut ſubducta, ſtaret triremis; ecce nunc, utinam feliciter, navali reſerato, inſtructam paratamque, conſpiciendam omnium oculis expoſui. Anno CIↃ IↃC XLIX. hîc Amſterdami editus eſt Vitruvius: cui ſubjunctæ ſunt quædam meæ notæ, in quibus hæc verba poſui. *Remigum, certo ordine conſidentium numerationem à puppi incipere debemus. Eorum primus & ſupremus eſt ſemper* θρανίτης. *Tertius & infimus conſidet* θαλαμίτης, *reſpectu* θρανίτου *verſus proram*, πρὸς πρώραν, *remotior, magisque abſcedens. Medius eſt* ζυγίτης, *elevatiore paullum loco quàm* θαλαμίτης, *depreſsiore quàm* θρανίτης. Excepta tum hæc mea opinio humaniter eſt, ut & cetera quæ ibi ſcripſeram, ab ſummo viro, Cl. Salmaſio, quamvis videret ad labefactanda quædam ſua eam tendere. Sed quum veritate nihil ſe antiquius habere diceret, etiam ſuâ adprobatione, ut ederem ea, hortatus eſt. Multa deinde veteris eruditionis monumenta excutienti locus Ariſtophanis, impuri poëtæ, occurrit, qui meam illam opinionem admodum firmaret. Verba ejus ἐν βατράχοις hæc ſunt.

> νὴ τὸν Ἀπόλλω· καὶ προσπαρδεῖν γ' εἰς τὸ στόμα τῷ θαλάμακι,
> καὶ μινθῶσαι τὸν ξύσσιτον.

Per Apollinem, etiam in os oppedere thalamitæ, & convictorem fœtore opplere. Videatur ſuprà, paginâ XXIII. commenſuratio loci pro remigibus triremis, ubi thalamita HL, os habens ad K, procumbendo ad nates pertingit ſedentis ante ipſum thranitæ. Mirari ſubit, quî doctiſſimus illius poëtæ ſcholiaſtes oblitus ſit exponere, τίς ἐστιν ὁ προσπαρδῶν. Sed dubium eſſe nequit, quin fuerit thranita. quod zygita ad latus ſederet. Inſignem ſcholiaſtæ locum, quem traducendi cauſſa omnes expoſuére, ab ignorantiæ, aut negligentiæ, ſuſpicione hic liberabo. τῷ θα-

λάμακι, τῷ κωπηλατοῦντι ἐν τῷ κάτω μέρει τῆς τριήρους. οἱ δὲ θαλάμακες ὀλίγον ἐλάμβανον μισθὸν, διὰ τὸ κολοβαῖς χρῆσθαι κώπαις παρὰ τὰς ἄλλας δύο (ita ſcribo, pro τρεῖς) τάξεις τῶν ἐρετῶν. (Miror Scaligerum, Salmaſium, Palmerium, non vidiſſe ita ſcribendum eſſe pro ἐρετμῶν. præceſſit enim θαλάμακες. οἱ θαλάμακες κολοβαῖς χρῶνται κώπαις παρὰ τοὺς θρανίτας καὶ ζυγίτας. Saltem Suidæ auctoritas, ut ita corrigerent, illos inducere debuiſſet.) ὅτι μᾶλλον ἐγγύς εἰσι τοῦ ὕδατος. ἦσαν δὲ τρεῖς τάξεις τῶν ἐρετῶν. (ita rurſus pro ἐρετμῶν ſcribo) καὶ ἡ μὲν κάτω, θαλαμῖται· ἡ δὲ μέση, ζυγῖται· ἡ δὲ ἄνω, θρανῖται. θρανίτης οὖν, ὁ πρὸς τὴν πρύμναν· ζυγίτης, ὁ μέσος. θαλαμίτης, ὁ πρὸς πρῷραν. καὶ θαλαμία ὀπὴ, δι' ἧς ἐξέρχεται ἡ κώπη. οἷον οὖν παρὰ τῷ συγκαθέδρῳ προδεῖν. Ultima hæc manifeſto corrupta ſunt: quod vel ex ultimo verbo προδεῖν, pro quo ſaltem ſcribendum eſt παρδεῖν, liquet. Deinde mendum eſſe videtur in vocabulo συγκαθέδρῳ. Neque enim συγκάθεδρος dici proprie poteſt, niſi qui ad latus, in ſcamno aut ſella ejuſdem altitudinis adſidet. Sed vocabuli alterius inopiâ, hoc commodo ſenſu accipiamus, & ſcribamus: οἷον οὖν ἦν, εἰς στόμα τῷ συγκαθέδρῳ παρδεῖν. Ita autem iſta verto. *Thalamaci, remiganti in inferiori parte triremis. Thalamaces parvam mercedem accipiebant, ex cauſſa quod brevioribus remis uterentur, quàm reliqui duo remigum ordines; ut pote qui ab aqua propiùs abeſſent. Erant autem tres remigum ordines: quorum infimus erat thalamitarum; medius, zygitarum; ſupremus, thranitarum. Thranita igitur eſt, qui ſedet ad puppim; zygita, medius; thalamita, proram verſus. Thalamium foramen etiam vocatur, per quod remus exit. Fieri igitur poterat, ut proximè ſedenti in os oppederet.* Verba, ὁ πρὸς τὴν πρύμναν, & ὁ πρὸς πρῷραν, ſignificanter admodum poſita ſunt, ut locum horum remigum deſignarent. Paginâ XXIII. thranita CD proximus eſt puppi; quod ſcholiaſtes hic dicit, ὁ θρανίτης ἐστὶ πρὸς τὴν πρύμναν. Sed thalamita HL, qui poſt ipſum ſedet, maximè horum trium recedit à puppi verſus proram. ὁ θαλαμίτης ἐστὶ πρὸς τὴν πρῷραν. Si clarius hæc proponere voluiſſet, pluribus uti debuiſſet verbis. Scaliger, Salmaſius, Palmerius, horum verborum ſententiam non

ſunt aſſecuti. itaque accuratum hunc ſcholiaſten reprehendunt, & tantum non convitiis lacerant. Joa. Schefferus, qui quinto, poſt editas in Vitruvium notas, anno in lucem protulit libros ſuos de militia navali veterum, aliquam collocandi remiges rationem tentavit: qui, ſi horum verborum ſententiam adſecutus eſſet, ordinem collocationis, quem adhibuit, invertiſſet. Sed totum hujus opus conatum duntaxat habet. Qui, ſi nuda auctorum verba poſuiſſet ſub certis titulis, melius de re literaria meritus videri potuiſſet. Sed dum judicium ſuum de locis difficilibus interponere voluit, innumeris erroribus libros illos implevit. Palmerius quoque eandem ferme collocationis rationem, quam Schefferus, ſecutus eſt. Sed vanos eorum fuiſſe conatus, hæc, quæ nunc edo, ſatis oſtendunt.

Nunc auctorum loca quædam, quæ firmandæ utrique inventioni meæ, cùm de collocandis lateralibus remigibus, tum de iis, qui in tranſtris ſedent, maximè faciunt, ſum producturus. Primus, ob perſpicuitatem, eſt Euſtathii locus, commentario in Homerum. θαλάμακες, οἱ καὶ θαλαμῖται, οἱ ὑπὸ τοὺς θρανίτας τεταγμένοι ἐρέται. *Thalamaces, qui & thalamitæ, ſunt remiges ſub thranitas collocati.* Ad hæc verba videatur figura pag. XXIII. Clariora certè deſiderari nequeunt. Non dicit, οἱ ὑπὸ τοὺς ζυγίτας τεταγμένοι, *ſub zygitas collocati.* quomodo utique loqui debuiſſet, ſi zygitæ quoque ad latus triremis ſediſſent. Vel unus hic locus, ex omni antiquitate productus, ſtabiliendæ meæ ſententiæ ſufficeret. Secundus locus ſit Pollucis: καλοῖτο δ' ἂν καὶ θάλαμος, οὗ οἱ θαλάμιοι ἐρέττουσι· τὰ δὲ μέσα τῆς νεὼς, ζυγὰ, οὗ οἱ ζύγιοι κάθηνται· τὸ δὲ περὶ τὸ κατάστρωμα, θρᾶνος, οὗ οἱ θρανῖται. *Vocetur quoque thalamus, ubi thalamii remigant; media autem navis, juga* (vocentur) *ubi zygii ſedent: locus circa tectum* (navis, ſeu conſtratum, quod tabulatum quidam appellant) *thranus vocetur, ubi conſident thranitæ.* Hic quoque locus valde perſpicuus eſt. Tres velut regiones navis facit. Infimam, quæ thalamus dicitur, ad certam altitudinem pertingens, ubi thalamitæ remus verſatur. Mediam, quæ paullo altius ſurgit; ubi zygitæ tonſas ſuas movent. Supremam regionem, ubi thranitæ ſedent, proximè ſub tectum

navis. Dicit Pollux, τὰ μέσα τῆς νεὼς, *media navis*; non autem, τὰ μεταξὺ τοῦ θαλάμου καὶ θράνου. ne quis zygitas ad latus navis ſediſſe putaret. Nec dicit, τὰ μέσα τοῦ τοίχου, ob eandem cauſſam. III. Duo loca ex Heſychio adferam. Primus eſt: ζύγιος, ὁ τρίτος ἐρέτης. *Zygius* inter alia quoque vocatur, *tertius remex*. Inſignis eſt hic locus. Quùm enim certum ſit, nomina ζύγιος, ζυγίτης, notare quidem medium remigem, ſed quem docti viri medium faciunt inter thranitam & thalamitam; hic locus planiſſimum facit, quod ζύγιος, vel zygita locum habuerit in media navi; non autem, ad latus navis. Ab utrolibet extremo incipe numerationem. Si à ſupremo, ut thranita primus ſtatuatur, zygita erit ſecundus, & thalamita tertius. Atqui zygitam Heſychius vocat tertium remigem. Rurſus, ſi ab infimo, ſeu thalamita, tanquam primo, numerationem incipias, ſecundus erit item zygita. quod Heſychius hîc negat. Quare zygita eſt remex tertius, medio navis, in tranſtris ſedens. Alter Heſychii locus hic eſt. θαλάμιος λέγεται ὁ ἔσχατος· ὁ δὲ μέσος, ζύγιος· ὁ δὲ ἀνώτατος, θρανίτης. *Thalamius dicitur ultimus* remex; *medius*, *zygius*; *ſupremus*, *thranita*. Duo hîc ſunt notanda. Primum, quod thalamitam vocet ultimum. Primus ergo eſt thranita. id quod veterum auctorum quibuſdam locis explicandis facit. Deinde notandum, quod zygium vocet medium. Non dicit, ὁ δὲ δεύτερος, ζύγιος. Sed ut generatim dicam, nullus veterum zygitam vocat ſecundum remigem; ſed omnes, medium.

IV. Locum producam ex Ariſtotele, viro ſapientiſſimo. Libro IV. περὶ ζώων μορίων ita ſcribit. Καὶ ὁ ἔσχατος δὲ, μικρὸς ὀρθῶς, καὶ ὁ μέσος, μακρός· ὥσπερ κώπη μέσον νεώς. μάλιστα γὰρ τὸ λαμβανόμενον ἀνάγκη περιλαμβάνεσθαι κύκλῳ κατὰ τὸ μέσον, πρὸς τὰς εὐεργεσίας· Videtur ſcribendum, κατὰ μέσον τῆς νεώς. Deinde, ἐργασίας. *Extremus digitorum rectè parvus eſt; longus autem, medius. ſicut remus medio navis. Quod enim manu capitur, ut eo bene operemur, neceſſe eſt, ut medio ad circulum digitorum faciendum comprehendatur.* Michaël Epheſius hunc locum ſcholio clariorem reddere conatur: *Præterea noviſſimum digitum parvum, longum autem medium eſſe aſſerit. Etenim remi quoque navium medii*

extremis prolixiores ſunt. Græca verba videre lubuiſſet, ſi codicem nanciſci potuiſſem. Medios vocat, remos zygitarum; extremos, duorum lateralium, thranitæ & thalamitæ. Inſigni explicatione hanc digitorum manûs conſiderationem illuſtravit Galenus, divini illius operis, περὶ χρείας τῶν ἐν ἀνθρώπου σώματι μορίων, libro primo. Φαίνονται δ' εἰς μίαν ἀνήκοντες κύκλου περιφέρειαν οἱ πέντε δάκτυλοι, κατὰ τὰς τοιαύτας ἐνεργείας, μάλιστα ὅταν ἀκριβῶς σφαιροειδὲς σῶμα περιλαμβάνωσιν. ἐν τούτοις γὰρ δὴ καὶ σαφέστατα γνοίη τις ἂν, ὅπερ ἐπὶ τῶν ἄλλων σωμάτων γίγνεται μὲν, οὐ φαίνεται δ' ὁμοίως ἐναργῶς. ὅτι πανταχόθεν ἰσοῤῥόπως αἱ κορυφαὶ τῶν δακτύλων ἀντιτεταγμέναι, τήν τε λαβὴν αὐτῶν ἀσφαλεστέραν, καὶ τὴν βολὴν ἰσχυροτέραν ἀπεργάζονται καθάπερ οἶμαι κἀν ταῖς τριήρεσι τὰ πέρατα τῶν κωπῶν εἰς ἴσον ἐξικνεῖται, καί τοιγ' οὐκ ἴσων ἁπασῶν οὐσῶν. καὶ γὰρ οὖν κἀκεῖ τὰς μέσας μεγίστας ἀπεργάζονται, διὰ τὴν αὐτὴν αἰτίαν. *Apparent verò in unam circuli circumferentiam convenire digiti quinque in actionibus hujusmodi, maxime quando exquiſite ſphæricum corpus comprehendunt. In his enim etiam manifeſtiſſime cognoſcat aliquis id, quod in aliis quidem corporibus fit, non tamen æque apparet evidenter, quod digitorum ſummitates undique æqualiter oppoſitæ tum ſuam ipſorum comprehenſionem reddunt tutiorem & firmiorem, tum projectionem fortiorem edunt. Quemadmodum, opinor, & in triremibus, remorum extremitates ad unam æqualitatem perveniunt, cum tamen ipſi omnes non ſint æquales. etenim etiam ibi medios eandem ob cauſam maximos efficiunt.* Interpres evidentem horum verborum ſententiam ſuâ hallucinatione obſcuravit. In verbis, *ſuam ipſorum comprehenſionem*, dele τὸ *ſuam.* Falſum enim eſt, *digitos ſuam ipſorum comprehenſionem reddere firmiorem.* Non vidit interpres, vocem αὐτῶν, *ipſorum*, referendam eſſe ad præcedens vocabulum σωμάτων, *corporum.* αὐτῶν, δηλαδὴ σωμάτων τῶν περιλαμβανομένων. ipſorum corporum comprehenſionem facit ſtrictiorem. Deinde dele τὸ *tutiorem.* Verba, *quod in aliis quidem corporibus fit*, intelligenda ſunt, ac ſi ſcripſiſſet; *quod aliorum quoque corporum* (non æque rotundorum) *comprehenſione fit quidem, ſed non æque evidenter inde apparet.* Meretur hic locus, ut, quo manuum, di-

gitorumque uſus eſt communior, eò diligentius ab omnibus conſideretur. Certè Divinæ bonitatis hymnum, ut ubique in iis libris, ita quoque hîc decantare videtur Galenus. Rogo lectorem, ut ad ea verba; *etenim etiam ibi medios eandem ob cauſam maximos efficiunt*; quæ meam ſententiam egregiè adſtruunt, paullùm conſiſtat. Si medii triremis remi fuerunt longiſſimi, quomodo zygita ad latus navis, inter thranitam & thalamitam, ſedere potuit? Quippe ſi ita ſediſſet, non ipſius, ſed thranitæ, ſummo loco ſedentis, remus fuiſſet longiſſimus. Hoc argumentum diligenter conſiderari velim. Alterâ meâ, & præcipuâ inventione, ad fabricam longarum navium pertinente, hoc demonſtrare conatus ſum: ſi ad latus navis remiges, quot locus capere poſſit, locentur; ad latus horum, verſus medium navis, alios collocari poſſe remiges, qui remos ſuos ſub ſedilibus remigum, ad latus navis ſedentium, extrudere in aquam poſſint, ſine impedimento eorum lateralium remigum, qui itidem manus ſuas cum remis, ſub iisdem ſedilibus movere debent. Ad hæc uſque tempora malè creditum fuit, omnes remiges ad navis utrumque latus ſediſſe. Sed ex his Galeni verbis, quibus Ariſtotelis ſententia planiſſimè proponitur, verum zygitæ locum diſcimus; qui fuit ab latere navis remotior, quia zygitæ remus fuit longiſſimus.

V. Ex Suida locum adducam. ζυγομαχεῖν. ἀπὸ τῶν πωλούντων σταθμῷ, καὶ διαφερομένων πρὸς τοὺς ὠνουμένους. οἱ δὲ, ἀπὸ τῶν ὑποζυγίων ἢ βοῶν, ἢ ἵππων, ἢ τινῶν τοιούτων, μὴ συμφώνως ἐργαζομένων. ἡσίοδος. βόε δ' ἐνναετήρω ἄρσενε κεκτῆσθαι· τῶν γὰρ σθένος οὐκ ἀλαπαδνόν. οὐκ ἂν τώ γ' ἐρίσαντε. ἡρόδοτος δὲ, ἀπὸ τῶν ἐν τοῖς πλοίοις ζυγῶν δύνασθαι εἶναι τὴν λέξιν, ὅταν περὶ τὰς καθέδρας διαφέρωνται οἱ ἐρέται. Quæ ita verto: ζυγομαχεῖν, *contendere. tranſlatum ab iis qui vendunt pondere, & diſſident ab emtoribus. Alii tranſlatum putant à jumentis; ut bobus, aut equis, aut hujusmodi, quæ non æquali contentione laborant. Heſiodus: boves verò duos novennes maſculos comparato; horum enim robur non eſt imbecillum, nec hi duo contendent. At Herodotus putat hoc verbum poſſe eſſe tranſlatum ab navium longarum jugis, quando de ſedilibus remiges litigant.* Tres hujus

verbi originationes adducit Suidas. De tertia, quæ eſt Herodoti, Grammatici, aliquid hic dicam. Juga, ſeu tranſtra, hic per ſynecdochen intelliguntur de omnibus remigum ſedilibus in triremi. Ex ſupra adducto ſcholiaſtæ loco certum eſt, thalamitarum laborem fuiſſe minimum; quod tonſis curtioribus uterentur. quare etiam mercedem minorem accipiebant. Hinc facile intelligitur, quando omnium remigum eadem fuit merces, de hoc infimo loco, ut qui minimum laboris haberet, inter ſe contendiſſe remiges. Aut etiam ſic illud accipiemus. Quùm in triremi thalamitæ ſedile contemtiſſimus locus eſſet, præcipuè quod facie natibus thranitæ oppoſitâ ſederet; unusquisque in tranſtro ſedere voluit, ob has cauſſas. Primum, quod poſt leviſſimum thalamitæ remum, ſecundus levitate eſſet remus zygitæ, quamvis omnium longiſſimus. Deinde, quod zygita in triremi ampliter ſederet. tantum loci ſolus habens, quantum ambo laterales. Accedebat, quod tectior ſederet quàm thranita. Hic enim quum in apertis illis triremibus, ſuperiori corpore ſuper navis latus emineret, non modo à ventis plus moleſtiæ capiebat, ſed etiam ab illiſis navis lateri fluctibus. Denique moleſtiſſimum videbatur, quod, mari ventis turbato, fluctus, tanquam hoſtes maximè horribiles, oculis ſemper obverſantes haberet. Si has cauſſas firmandæ ſuæ originationi adjunxiſſet Herodotus, majori dubio procul adplauſu jamdudum illa recepta fuiſſet.

VI. Verbo ζυγομαχεῖν jungam verbum ἑτεροζυγεῖν, quo uſus eſt Paulus II. ad Corinth. cap. VI. v. 14. μὴ γίνεσθε ἑτεροζυγοῦντες ἀπίστοις. Quod ita vertendum puto. *Nolite, velut remiges, qui impari remigio navem in alteram partem convertere ſtudent, contendere cum infidelibus.* Aptiſſima, meâ quidem opinione, verbi hujus translatione uſus, ut ſuis Corinthiis communionem vitæ cum infidelibus interdiceret. Tria autem hoc verbum ἑτεροζυγεῖν includit. Primùm, ſeſſionem in tranſtris. Neque enim propriè contendere cum alio quis poteſt, niſi prope ſit. Deinde, actionem remigandi; ſicut etiam ex verbo ὁμοζυγεῖν adparet. Denique, contrarium ſtudium: quod altera compoſiti verbi pars ἕτερον ſuggerit. Manifeſtum porrò, ex iis quæ dicentur, fiet,

verbum ἑτεροζυγεῖν includere conſeſſum apud alium remigem. ut eodem verbo hortari videatur, ne fidelis, quum velut in uno tranſtri extremo ſedentem videt infidelem, in altero ejusdem tranſtri exrremo ſe collocet, ut frivolis ac contentioſis ſermonibus, tanquam remis, inter ſe contendant. Videamus hæc accuratius. Omne navigiorum genus, quod remis agitur, ab utroque navigii latere habet remiges. In his remigibus duo præcipue ſpectantur; ut cùm viribus, tùm voluntate conſentiant. Viribus pares eſſe debent, ut ab utraque parte æqualiter navis impellatur. Voluntate quoque pari eſſe debent, promovendi navem; ideoque eodem tempore ſimul remos adducent. Niſi enim hæc duo remigi adſint, virium voluntatisque par conatus, male navis impellitur. In triremibus igitur, remigio inſtruendis, ea cura adhibenda fuit, ut non modo æqualis remigum numerus, ab utraque navis parte conſideret; ſed etiam remiges æque validi, & exercitati, ac conſentientes. Niſi enim hoc obſervaretur, navis certum curſum, quod præcipuè in navali certamine requirebatur, tenere non poterat; ſed hinc inde lata, gubernatoris quoque induſtriam in regendo irritam reddebat. Conſideretur hoc in duorum, aut quatuor remorum ſcapha, quæ ab uno latere binos validos remiges habeat; ab altero, binos debiles. Ab hujusmodi remigibus impulſa ſcapha non poteſt rectum curſum tenere; ſed in orbem circumagetur. Deinde voluntas, & ſtudium remigum, idem eſſet debet, ut labore ſuo navis curſum promovere velint. Quare eodem tempore remum omnes propellent, & rurſus ſimul adducent : ſimul procumbent omnes, & recumbent. Nam non modo rectum curſum navis eâ conſenſione tenebit, ſed etiam faciliorem. Remos ſimul adducere Græci vocant ὁμοζυγεῖν. Manifeſtam hujus verbi ſignificationem habet Heliodorus, ſecundo Æthiopicorum. ἀνήγοντο οὖν (οἱ ἀμφὶ τὸν Θεαγένην, καὶ τὸν Κνήμωνα) ἐσπουδασμένως, αὐτερέται τὸ πλοῖον ἀνύοντες. ſubjungit : τῇδε οὖν κἀκεῖσε παρεφέροντο τοῦ εὐθέος, οἷα δὴ ἀπειρίᾳ τε τὴν εἰρεσίαν οὐχ ὁμοζυγοῦντες, καί τι καὶ ἀνέμου πρὸς ἐναντίον ἐμπίπτοντος. *Altum igitur ſummo ſtudio petebant, ipſi remigum miniſterio fungentes. Huc igitur atque illuc ab recto*

curſu deferebantur, tum quod inſcitia remos non pariter adducerent, tum quod ex adverſo ventus incideret. Theagenes & Cnemo ipſi erant remiges, ſed imperiti, & inexercitati. Viribus fortaſſe non impares erant, ut nec ſtudio; ſed peccabant imperitiâ. Et forſan fluctus quoque turbabant, quos adverſus ventus excitârat. Eâ remigationis imparitate fiebat, ut navicula jam in unam, jam in alteram partem impelleretur, & à recto curſu aberraret. Fieri enim ſolet, ut, quum non eodem tempore paribus viribus remis incumbitur, interea dum unus remum adducit vehementer, alter bis, aut ſaltem inæqualiter, eundem adducat, ſed longe debiliori conatu. Remiges igitur ὁμοζυγοῦσι, quando navem pariter remis impellunt. At ἑτεροζυγοῦσι, quando alterutri, aut viribus prævalent, aut contentione inter ſe navem vehementius impellunt. In ſcaphæ impulſione res manifeſta eſt; unde ad majores naves hæc conſideratio extendenda. Quin hoc verbum ἑτεροζυγεῖν inter nautica vocabula fuerit, nullum mihi dubium. Maximi enim momenti res erat in prælio navali, ut æqualem curſum navis teneret, adeoque gubernatoris ſcientiæ, & gubernaculo, paréret. Quippe levi is gubernaculi flexu hoſtilis navis remos detergebat; aut ejusdem occurſum evitabat. Memorabile eſt, quod non modo populi, qui re navali præcipue olim floruerunt, Sidonii, Athenienſes, Rhodii, gubernatores habuerint ſapientes, ſed & remiges exercitatiſſimos, quorum agili ſcientia ſæpius victoriam in navalibus præliis ſibi acquiſiverunt. Hinc igitur veriſimile eſt, increpitos interdum fuiſſe alterutrius lateris remiges, tanquam ἑτεροζυγοῦντας, quod diſcreparent in remigando, nec æquali contentione remos adducerent. Sed huic explicationi ſuccurrit quoque Heſychius. ἑτεροζύγιοι, οἱ μὴ συζυγοῦντες. *qui non paribus remis impellunt navem*, ſed remigando diſſident. Sicut conſentire, ac velut concinere dicuntur, qui ὁμοῤῥοθοῦσι, navem pariter impellunt. Idem: ὁμοῤῥοθεῖν, ὁμοῦ ἕλκειν, καὶ συμφωνεῖν. *ſimul trahere* remos, *& concinere*. ὁμοῤῥοθοῦντες, ὁμοφωνοῦντες, ὁμόηχοι. ultimum ſignificat, *pulſibus paribus concordantes*. Suidas: ὁμοῤῥοθεῖ, συμφωνεῖ. καὶ ὁμοῤῥοθῶ, τὸ αὐτὸ φρονῶ. ὁμοῤῥοθεῖν δὲ κυρίως, τὸ ἅμα καὶ συμφώνως ἐρέσσειν. Egregius eſt hic locus,

ex Ariſtophanis ſcholiaſte ab Suida deſcriptus. Dicit, *ſimul & cõnſono ſtudio remigare, eſſe* ὁμοῤῥοθεῖν, quod Heliodorus vocat ὁμοζυγεῖν. At diſſona voluntate, ſtudioque impari remigare, & contendere cum aliquo, eſt ἑτεροζυγεῖν. Hæc autem contentio navis curſum rectum atq; celerem impedit. Ab hac ſignificatione contendentium inter ſe remigum, puto translatum fuiſſe hoc verbum ad quosvis inter ſe diſſentientes. Et forſan Corinthiorum proprium fuit, ut multa alia, uni alicui urbi, aut populo olim uſitata. Ac ſi dicere voluiſſet Apoſtolus. Vos, ô fideles Corinthii, qui navali induſtria laudem olim inveniſtis, hortor nautico verbo veſtro, ut, quemadmodum tranſtris conſeſſuri, hoc ſpectatis, ut paribus jungamini cùm viribus, tum remigandi ſtudio; ita quoque in vitæ hujus negotiis, cum paribus, qui fide Chriſtiana, & actionibus honeſtis conſpicui ſunt, converſemini. Sicut enim remex, qui eodem tranſtro cum impio, injuſto, atque impuro homine ſedet, multa videre, plura audire debet, quæ pietatem ac bonos mores lædunt, concordiamque inter ipſos turbant; unde non raró acres contentiones, ac diſſidia periculoſa oriuntur: ita quoque fidelis Chriſtianus, ſi verſetur cum infidelibus, qui Chriſtianum nomen rident, quid inde ipſi expectandum erit, quàm inſignis quædam mœſtitia, ob Dei contemtum; quàm juſta indignatio, ob irriſam pietatem? Spurci eorum ſermones honeſtis moribus velut notas inurunt; & blaſphema temeritas periculum creat, ne ad acres contentiones deveniatis. Quare, quoad fieri poteſt, & neceſſaria vitæ humanæ negotia permittunt, fugite eorum conſortium, ut contentiones cum illis evitetis. Quod autem conſortium juſto homini eſſe poteſt cum iniquo? Quæ communio Chriſti ſcientiâ illuſtrato homini, cum eo qui tenebris gentilis idolorum cultûs diſtinetur? Si liqueret, hoc verbum ἑτεροζυγεῖν apoſtolum uſurpaſſe eâ ſignificatione, ut primarió remigem denotaret, qui in uno tranſtri extremo ſe collocat, in cujus altero jam alius ſedet (quamvis, ut ſupra dixi, hæc notio tacitè huic verbo includatur) cetera, quæ apoſtolus ſubjungit, huic translationi mire reſponderent. Converſationem enim, ac vitæ communiònem ea omnia indicant. τῷ δ' ἑτεροζυγεῖν μετέχειν

πάντων, καὶ ἐπιθυμιῶν, καὶ λυπηρῶν. ἀλλ' οὐδεμία μετοχὴ τῷ δικαίῳ καὶ ἀνόμῳ. τῷ ἑτεροζυγεῖν κοινωνεῖτε πάντων· καὶ σίτου, καὶ ποτοῦ, ὥσπερ σύσκηνοι. ἀλλ' οὐδεμία κοινωνία πεφωτισμένῳ πρὸς τὸν ἐσκοτισμένον. οἱ συνερέσσοντες συμφωνοῦσιν ἐν πᾶσιν. οὐδεμία συμφώνησις ἡμῖν, τοῖς τοῦ Χριστοῦ, καὶ τοῖς ἀπίστοις, ὡς τοῖς τοῦ Βελίαλ. οἱ συνερέσσοντες μερίζονται τὰ ὑπὸ τοῦ τριηράρχου διδόμενα. ἀλλ' οὐδεμία μερὶς τῷ πιστῷ μετὰ ἀπίστου. οἱ συνερέσσοντες ἐν πᾶσι συγκατατίθενται. ἀλλὰ πῶς ἐν τοῖς κινδύνοις εὐχὰς ποιήσεσθε; ὁ γὰρ ἄπιστος τῷ θεῷ τι προσφέρειν ὀκνήσει· σὺ δὲ τοῖς εἰδώλοις ἀναθέσθαι τι οὐ μὴ θεμιτόν. ὑμεῖς γὰρ ναὸς θεοῦ ἐστε ζῶντος. καὶ τὰ ἑξῆς. Sed & primaria hujus verbi ſignificatio egregias conſiderationes ſuggerit. μὴ γίνεσθε ἑτεροζυγοῦντες τοῖς ἀπίστοις· ἀλλ' ἑτεροζυγεῖτε τοῖς πιστοῖς. Si tamen contendere velitis, de Chriſtiani nominis virtutibus contendite cum fidelibus. Vires animi veſtri omnes exerite; ſed pii, ſed benevoli, ſed fraterni. Vincite alii alios vero erga Deum timore, fide non ſimulata, & adverſus fratrem efficaci charitate. Juſtitiâ, temperantiâ, fortitudine, aliisque Chriſtiano homine dignis virtutibus, fratrem quisque ſuum, eodem pietatis tranſtro conſidentem, ſuperare contendat, & impellere, ut ſuas quoque vires omnes intendere conetur. Ita enim Chriſti navicula, quam veri ſui remiges agunt, licet pulſibus haud æqualibus, gubernatoris Chriſti ſublimi ſcientia, & benevolo erga ſuos affectu, in cœleſtis vitæ tutiſſimum portum perducetur. Sed reliquas duas etymologias videamus, quæ magnis auctoribus nituntur. Obſcuris lucis aliquid, ſi fieri poſſit, inferre conemur. Primam, quâ à jugo, ſeu librili, translatum videatur hoc verbum, hic adplicare tentemus. ζυγὸς, libra, vocatur τὸ τῆς ἰσότητος διακρῖνον σκεῦος. *inſtrumentum, quo diſcernimus, utrum ex duobus, quæ æqualia videntur, gravius ſit.* Sed & ſcapus, ſeu librile, ζυγὸς Græcis, Latinis *jugum* appellatur. Heſychius: ζυγὸς, τρυτάνη τοῦ ζυγοῦ. *Iugum*, vocatur *trutina libræ.* Phocylides libræ ἑτεροζύγου meminit, hoc verſu. σταθμὸν μὴ κρούειν ἑτερόζυγον, ἀλλ' ἴσον ἕλκειν. *Libram ne pulſa alterijugem* (ut ſic loquamur explicationis cauſſa) *ſed quæ æquale trahat.* Sed cujusmodi ſit illa libra, quæ ἑτερόζυγος dici poſſit, indagemus. Videatur σταθμὸς dici poſſe ἑτεροζυγεῖν, quando altera pars jugi, ſeu ſcapi, aut longior eſt; aut

infuſum habet plumbum; aut inſertam ſubdolè partem mobilem, quæ huc illuc moveri poſſit. Omnia hæc diſcrepantiam notant inter duas jugi partes, à ſparto æquè diſtantes. Duas verſutias conjungere videtur Phocylides. Prima eſt, quod iniqui illi libras facerent, quarum altera pars ſcapi gravior eſſet. Secunda, quod alteram ſcapi partem, à qua pondus dependeret, impellerent, ut adſcenderet. Sed ſi quis propius hæc inſpiciat, difficultatem hic non parvam inveniet. neque enim χερσίμετροι hic locum habent. Ego puto Phocylidem ſcripſiſſe. σταθμὸν μὴ ποιεῖν ἑτερόζυγον, ἀλλ᾽ ἴσον ἕλκειν. *Noli facere libram, cujus ſcapi altera pars gravior ſit, ſed fac hujusmodi libram, quæ æqualiter trahat.* Optime ſic cohæret adverſa ſententia hujus verſus. ἀλλὰ ποίει τὸν σταθμὸν ἴσον ἕλκειν, pro ἕλκοντα, vel ἵνα ἕλκῃ. quod novum videri non debet, præſertim in verſu uſurpatum. ἑτερόζυγος σταθμὸς, & ἴσον ἕλκων, opponuntur. Si σταθμὸς eſt ἑτερόζυγος, οὐχ ἕλκει ἴσον. Si ἴσον ἕλκων, οὐχ ἑτεροζυγεῖ. Nullâ quidem vetuſti ſcriptoris auctoritate ita loquor, ſed tamen non ſine ratione. Libra, cujus altera ſcapi pars longior ſit, videtur non inconcinne dici poſſe ἑτεροζυγεῖν. quemadmodum illa dicitur ἑτερορρoπεῖν, *in alteram partem vergere.* At ὁμοζυγεῖν, ſi utraque librilis pars ſit æqualis. Subſtituamus igitur in Apoſtoli loco hæc verba: μὴ γίνεσθε ὥσπερ σταθμοὶ ἑτερόζυγοι ἐπικλίνοντες τοῖς ἀπίστοις. *Nolite fieri velut iniquæ libræ, inclinantes ad infideles.* Aut ita tentemus. *Nolite fieri, velut alterâ jugi parte poſiti, contendentes elevare infideles.* Quæ ſingula, ut brevis ſim, lector diligenter excutiat. Theophylactus hanc translationem, à libra ſumtam, ſequitur, ſed non ſatis explicat. Ita enim in hunc locum commentatur. ἵνα μὴ δόξῃ δι᾽ ἑαυτὸν ταῦτα λέγειν, δείκνυσιν, ὅτι διὰ τὸ ἐκείνων κέρδος χρήζει τῆς φιλίας αὐτῶν, καὶ ὡσανεί φησι· τοῦτό ἐστι τὸ ἀγαπᾶν με, τὸ μὴ συναναμίγνυσθαι ὑμᾶς τοῖς ἀπίστοις καὶ ἀποκλίνειν πρὸς τὸ μέρος αὐτῶν. οὐκ εἶπε δὲ, μὴ συναναμίγνυσθε· ἀλλὰ, μὴ γίνεσθε ἑτεροζυγοῦντες, τουτέστι, μὴ ἀδικεῖτε τὸ δίκαιον, ἐπικλινόμενοι καὶ προσκείμενοι οἷς οὐ θέμις. τὸ γὰρ ἑτεροζυγεῖν, ἐπὶ ζυγοῦ ἀδίκου λέγεται, ὅταν ἡ μία πλάστιγξ βαρῇ. Montano interprete. *Ne propter ſeipſum iſta dicere videatur, oſtendit quòd propter ipſorum lucrum illorum amicitia indiget, ita fer-*

me inquiens: Hoc eſt diligere me, ſi non commiſceatis vos infidelibus, nec ad eorum partes inclinetis. Non dixit autem, non commiſceamini; *ſed*, ne ad alteram lancem inclinemini, *hoc eſt, juſtitiam injuriâ ne afficiatis, iis ſcilicet inclinati, & adhærentes, quibus non licet. Nam* ἑτεροζυγεῖν *de injuſta libra dicitur, quando nimirum altera lanx gravior extiterit.* Verbum ἑτεροζυγεῖν explicat, ἀδικεῖν τὸ δίκαιον ἐπικλινομένον τινι. Ultima tamen ad meam explicationem, quam paullò antè poſui, proxime accedunt: μὴ γίνεσθε ὥσπερ σταθμοὶ ἑτερόζυγοι, ἐπικλίνοντες τοῖς ἀπίστοις. Si omnia verba Theophylacti juſtâ librâ pendantur, quod lector eruditus faciet, confidere auſim, meam explicationem non deprehenſum iri leviorem. Sed, ut brevis ſim, tranſeamus ad ſecundam etymologiam, quæ petita eſt ab jugatis bobus. Hanc ſequuntur Budæus, Eraſmus, & reliquus omnis novorum interpretum chorus. Budæus ita ſcribit: ἑτεροζυγεῖν *Apoſtolus ſecunda ad Corinthios ſexto pro* ὁμοζυγεῖν *dixit.* ζεῦγος *par ſignificat. &* ζυγὸν *par boum jugatorum. quorum uterque* ἑτεροζυγεῖν πρὸς ἕτερον *dicitur.* μὴ γίνεσθε ἑτεροζυγοῦντες ἀπίστοις. *Nolite copulabiles eſſe infidelibus.* Duo in his verbis ſunt animadvertenda. Primum, quod ἑτεροζυγεῖν putat idem eſſe quod ὁμοζυγεῖν. quod equidem manifeſto falſum cenſeo, ut ex ſupra dictis perſpicuum eſt. Nullus locus ſcriptoris antiqui, nullum compoſitum verbum reperitur, ubi vox ἕτερον habeat ſignificationem τοῦ ὁμοῦ. ubique ſignificationem diverſitatis retinet. Deinde, quod verbum ἑτεροζυγεῖν explicat, alterum alteri conjunctum, ſeu jugatum eſſe. Dicit enim; *boum uterque dicitur* ἑτεροζυγεῖν πρὸς ἕτερον. Nuſquam hæc phraſis ita reperitur: nec puto unquam ita uſurpatam. Et cur non potius ad ſupra adductum Suidæ locum reſpexit Budæus, ubi boves inter ſe pugnare dicuntur? ἀπὸ τῶν βοῶν μὴ συμφώνως ἐργαζομένων. Hos certe longe melius ἑτεροζυγεῖν dicemus. Quò etiam faciunt hæc Suidæ: ζυγομαχεῖ, στασιάζει, ὡς οἱ βόες ἐζευγμένοι. μετῆκται δὲ ἡ λέξις ἀπὸ τῆς τῶν βοῶν πρὸς ἀλλήλους μάχης. Hoc eſt; ζυγομαχεῖ (quaſi dicas, jugipugnat) *ſub jugo pugnat, inſurgit, ſicut juncti boves. Eſt autem hoc verbum traductum à bobus inter ſe pugnantibus.* Eraſmus vertit: *Ne jungamini eodem jugo cum infidelibus.* ἕτερον

ipſi hic ſignificat *idem.* Addit : *Incertum eſt, an Paulus dicat* ἑτεροζυγοῦντας, *qui alteram jugi partem ſuſtinent, an qui cum diverſæ conditionis homine jugum ducunt. veluti ſi equum ac bovem jugo copules.* Revera incertum eſt utrumque, & falſum, quod hic dicit Eraſmus. Neque enim ἑτεροζυγεῖν dicuntur, vel, qui alteram jugi partem ſuſtinent; vel qui cum diverſæ conditionis homine jugum ferunt. Nec fidelis & infidelis juncti conſiderari poſſunt, tanquam equus & bos juncti. Si Suidæ locum vidiſſet, aliter hæc concinnaſſet. Nec ratione, nec auctoritate nititur Eraſmi opinio. Beza transfert : *Ne impari jugo copulamini cum infidelibus.* Copulæ, & conjunctionis ſignificationem retinet cum Budæo & Eraſmo : ſed cum hoc etiam impar jugum hic denotari putat. Si Latini ſermonis proprietatem ſequamur, idem hoc eſt, ac ſi dixiſſet : *Copulamini quidem cum infidelibus pari jugo; ſed nequaquam, impari.* Sed planum eſt, eam interpretis ſententiam fuiſſe ac ſi ſcripſiſſet : *Ne copulamini cum infidelibus; quia impar futurum eſt jugum.* Sed ſi vel ita illa verſio accipi poſſet : Pari quidem jugo copulari vos opto cum fidelibus; ſed nequaquam impari jugo cum infidelibus; ſermo tamen vitioſus eſſet. Neque enim revera jugo, ſeu pari, ſeu impari, copulantur, fideles cum infidelibus; ſed per ſimilitudinem. Quare Latinè dixiſſet, additâ particulâ velut. *Ne, velut impari jugo, copulamini cum infidelibus.* Ita enim, per figuram hoc dici, monſtraſſet. Porro ἑτεροζυγοῦντας, inquit, *rectè tradidit Eraſmus, vocari, qui quum ſint diverſæ conditionis, tamen in eodem opere mutuam operam præſtant.* Sed hujus interpretationis tum rationem, tum auctoritatem deſideramus. Vulgatæ auctor quum in verbum novum hic incideret, Latinum, quod illi reſponderet, non invénit. Pluribus itaque interpretandum id fuerat. Vertit : *Nolite jugum ducere cum infidelibus.* Qui ſermo, unde tranſlatus ſit, fateor me ignorare. Neque enim Latinus eſſe videtur : quamvis, hunc ſequendo, Eraſmus etiam ita loquatur. Breviter nunc repetam, ex mea ſententia, hujus loci explicationem. Non contendetis cum infidelibus, quia ne converſari quidem cum illis conceditur. Quæ enim communio poteſt eſſe juſto viro cum

iniquo? Primariò verbum ἑτεροζυγεῖν ſignificat diſſenſionem ac diſcrepantiam; ob vocem ἕτερον; ſed remigationis, ob verbum ζυγεῖν. *Ne, velut remiges, impari & inæquali remigatione, (cum jam ab uno latere, in unam partem; jam in alteram partem, ab altero latere, navem impellunt) contendite cum infidelibus.* Sequitur inde ſignificatio conſeſſûs. Firmamenta meæ opinionis. Primum, Herodoti auctoritas, qui verbum ζυγομαχεῖν de remigibus dictum cenſet. Alterum, locus Heliodori, qui verbum ὁμοζυγεῖν de pari remigatione uſurpat. Tertium, explicationis meæ concinnitas, quæ Apoſtoli loco, II. ad Corinth. cap. VII. v. I. ubi hanc adhortationem concludit, confirmatur. καθαρίσωμεν ἑαυτοὺς ἀπὸ παντὸς μολυσμοῦ σαρκὸς καὶ πνεύματος. *mundemus nos ab omni inquinamento carnis & ſpiritus.* quam puritatem conſequemini, ſi caveatis ἑτεροζυγεῖν τοῖς ἀπίστοις. Quartum, Aliorum interpretum diſſenſio, quorum nullus explicationem, quæ verbo ipſi reſpondeat, profert.

VII. Ex Athenæo locum adducere poſſem, quo tranſtra medio navis locata fuiſſe monſtrantur; ſed alio tempore commodiùs illum ſum expoſiturus. Ultimo adducam locum ex Philopatore; quomodo Hieronymus vocaſſe videtur librum, quem vulgò tertium Maccabæorum adpellant. Ita autem illius auctor cap. IV. v. 8. ex mea emendatione. κατήχθησαν δὲ θηρίων τρόπον ἀγόμενοι σιδηροδέσμοις ἀνάγκαις· οἱ μὲν τοῖς ζυγοῖς τῶν πλοίων προσηλωμένοι τοὺς τραχήλους· οἱ δὲ τοὺς πόδας ἀρρήκτοις κατησφαλισμένοι πέδαις, καὶ τῷ καθύπερθεν πυκνῷ σανιδώματι ἐπικειμένῳ ὅπως πάντοθεν ἐσκοτισμένοι τοὺς ὀφθαλμοὺς, ἀγωγὴν ἐπιβούλων ἐν παντὶ τῷ κατάπλῳ λαμβάνωσι. τούτων δὲ ἐπὶ τὴν λεγομένην σχεδίαν ἀχθέντων, καὶ τοῦ παράπλου περανθέντος, καθὼς ἦν δεδογματισμένον τῷ βασιλεῖ, προσέταξεν αὐτοὺς ἐν τῷ πρὸ τῆς πόλεως ἱπποδρόμῳ παρεμβαλεῖν Quæ ita verto: *Deducti autem ſunt velut beſtiæ; primùm quidem ad naves compulſi ferreis vinculis. deinde tranſtris earum alii clavis adſigebantur per collorum vincula; aliorum pedes validiſſimis nervis vinciebantur; plurimisque tabulis ſuperimpoſitis cuſtodiebantur: ut obtenebratis undique oculis tota hac navigatione ad inferiora, tanquam læſæ majeſtatis rei, vitam traducerent. Claſſe igitur Schediam, quod*

vocatur oppidum, adpulſâ, & reliquâ navigatione per mare, præter terram, Alexandriam usque, *perfectâ, ex decreto regio, juſſit porro, ut in hippodromum, qui ante urbem eſt, conjicerentur.* Non pauca hic monenda ſunt: quædam alio loco commodius proferentur. Primùm, illud annotabo, intelligendum hunc locum eſſe, ac ſi ita legeretur. κατήχθησαν δὲ θηρείων τρόπον, πρῶτον μὲν ἐπὶ τὰ πλοῖα ἀγόμενοι σιδηροδέσμοις ἀνάγκαις. ἔπειτα δὲ, οἱ μὲν τοῖς ζυγοῖς αὐτῶν. quod interpretando obſervavi. Verbo κατήχθησαν ſignificatur κατάπλους per Nilum, Alexandriam usque. Deinde, quod neceſſario ſcribendum putem ἐπικειμένῳ, pro διακειμένῳ, ſublatâ voculâ ἔπι ante verba, καὶ τῷ καθύπερθεν. & διαγωγὴν, pro ἀγωγήν. quæ duo menda hactenus omnes editiones deturparunt. Originem autem ſuam habuiſſe videntur ex hujusmodi ſcriptura;

> ἐπὶ καὶ τῷ καθύπερθεν πυκνῷ σανιδώματι
> κειμένῳ· ὅπως πάντοθεν ἐσκοτισμένοι τοὺς ὀφθαλμοὺς
> δια ἀγωγήν.

Tertiò hic notabo, vocabulum πλοῖα ſignificare hic *naves bellicas.* Ita hujus auctoris tempore, & ſequentibus, hoc nomen uſurpatum eſt Polybio, Diodoro, aliisque ſcriptoribus, qui onerariam vocant ὁλκάδα. Interdum additur, πολεμικόν. ut 1 Maccab. xv. v. 4. κατεσκεύασα πλοῖα πολεμικὰ, *paravi naves bellicas.* ſed rurſus abeſt, eodem capite v. 14. τὰ πλοῖα ἀπὸ θαλάσσης συνῆψε. *naves à mari acceſſerunt;* videlicet, *bellicæ.* At Xenophon, aliique ſcriptores Attici, navem bellicam vocant, ναῦν. aut, ναῦν μακρὰν. onerariam autem, πλοῖον. Hoc autem loco bellicas intelligi naves, etiam inde colligitur, quod onerariæ non ſemper tanto numero haberi potuiſſent. nec ſolùm cum magno mercatorum damno centum onerariæ, ſi tot eo loco adfuiſſent, in hunc uſum retentæ fuiſſent; ſed etiam magno regis ſumtu conductæ. Accedit, quod onerariæ, magnæ hominum multitudini tranſportandæ, incommodæ eſſent; at commodiſſimæ, bellicæ: ut quæ toto ſuo alveo ſedilia ad latera, & tranſtra medio navis, collocata haberent. Itaque parvæ naves bellicæ majorem hominum multitudinem collocare poterant,

quàm onerariæ, licet longè majores. Denique onerariæ, quod altiores eſſent, cum tam levi onere difficulter navigaſſent. Ex hac hiſtoria planum eſt, non parvam, ea tempeſtate, Judæorum frequentiam fuiſſe in Ægypto. Illis enim temporibus Judæi, cùm militari laude, tùm fidelitate erga reges, atque populos, qui opera eorum utebantur, florebant. Plurimi eorum huic regi militaverant in eo bello, quód adverſus Antiochum magnum geſſit. Quo finito, diſtributi fuerunt in præſidia urbium & caſtella, præſertim ſuperioris Ægypti. Sed ob leges, & vitæ inſtituta, quibus ab omnibus gentibus diſcrepabant, etiam Ægyptiis erant exoſi. Philopator Hieroſolymis offenſus ab Judæis, qui adytis templi ſanctiſſimi ipſum prohibuerant, crudele decretum, de tollendis omnibus Judæis, qui in regno ſuo vivebant, fecerat. Poſtquam igitur crudele mandatum, ad præfectos regios urbium nomorumque, perlatum eſſet, ut Judæos omnes cum uxoribus ac liberis conquirerent, & Alexandriam devehendos curarent, narrat hic Judæus, ſcriptor eloquens, quàm atrox illius mandati fuerit executio. Sed ut numerum miſeri illius populi aliquo modo ineamus; ponamus ſenes, mulieres ac pueros, ſimul quadruplo plures fuiſſe viris robuſtis, ac juvenibus, qui militari ætate eſſent. Deducti fuerint cum ſex millibus virorum robuſtæ ætatis, vigintiquatuor millia ceteræ multitudinis. Parva illa proportio videri debet, ut & numerus omnis illius populi. quem vel duplo majorem fuiſſe aliquis opinari poſſit. Centum triremes triginta millibus hominum deportandis comparandæ erant, ſi trecentos in ſingulas impoſitos credamus. Nec dubium eſſe poteſt, quin leviores naves, τὰ ὑπηρετικὰ πλοῖα, & triremes, militaribus copiis, magnoque populo tranſportando, inſervierint. Itaque in ſingulas impoſitos ſtatuamus ſexaginta robuſtos viros, & ducentosquadraginta ætatis atque ſexus imbellis. Triremium illarum ſtatio fuit Ptolemaide, quæ ῥοδοφόρος, *roſifera* vocabatur. Huc primum ex urbibus omnibus, atque locis, acti fuére Judæi, vincti, præſertim ferociores juvenes, loris & catenis, ne aufugerent, aut atrociter adverſus miniſtros regios inſurgerent. In naves deinde impoſitos narrat hic ſcriptor; ſed eâ

contumeliâ, & inhumanitate, ut non modo colla quorundam, circumdata funibus, tranſtris affigerentur, pedesque aliorum vinculis firmiſſimis conſtringerentur; ſed etiam plurimæ tabulæ navi ſuperimponerentur. Itaque miſeram in tenebris vitam, toto illo navigationis tempore traduxerunt; velut facinoroſi homines, qui læſæ majeſtatis crimine attacti, diriſſima quæque meruiſſent. Hæc autem ita mandato regis adminiſtrabantur, & neceſſario ita agenda regiis miniſtris videri poterant; quando milites ſingulis navibus, cuſtodiæ cauſſa, addere nollent. Senes, pueri, omnisque ſexus muliebris, dubio procul liberius, ſaltem ſine vinculis, egérunt. Ceterùm juvenes tranſtris adfixi fuerunt, ut, Nilo devecti, poſtquam infra verticem ipſius Delta, ubi Nilus in duo brachia ſcindebatur, deſcendiſſent; remis, ſedentes in tranſtris, manus admoverent. Vehemens enim Nili fluxus diviſione illa, infra Delta neceſſariò minor fuit, eóque magis decrevit, quò propius à mari abeſſet. In tranſtris autem quum liberiùs ſederent remiges, quàm ad latera navis, remos quoque majoribus viribus adducere potuerunt. Et zygita remo ſuo magis navem impellebat, quam alteruter remigum lateralium; quod remi partem, quæ intra navem maneret, longe majorem ille quàm hi tenerent. Neceſſe porro erat, ut non ſolùm manus, ſed etiam pedes remigum liberi eſſent, nec vinculis impedirentur. Quare colla duntaxat juvenum; ſeu vincula, quæ collis circumdata erant, tranſtris adfigebantur; & quidem clavis, ne ſolvi poſſent. Remi autem, non tantùm ut celerior per Nilum navigatio eſſet, adhibendi erant; ſed etiam ut reliquum navigationis, à Schedia per Canopicum oſtium circumvecti, Alexandriam usque, abſolverent. Itaque ſpatium illud quinque milliarium Germanicorum, quod erat inter oſtium Canopicum & Alexandriam, remis erat conficiendum, ſi ventus ſecundus non eſſet. Hoc proprie admodum dicit hic ſcriptor, τοῦ παράπλου περανθέντος, *navigatione præter oram Ægypti perfectâ.* Ceterùm difficile non eſt, cauſſas invenire, cur neceſſario per oſtium Canopicum circumnavigandum fuerit. Quamvis enim Schedia, quatuor milliaribus Germanicis diſtans Alexandria, διώρυγα *foſſam* haberet,

quâ navigia minora Eleuſinem ibant (qui pagus medio milliari Alexandriâ aberat) uti tamen hac commoditate majores naves non potuere. Primùm enim, quum foſſæ non magnæ latitudinis eſſe ſoleant, ob ſumtuum in iis fodiendis magnitudinem; centum triremes illam foſſam ita arctam reddidiſſent, ut navigiis, quæ quotidie inter Schediam & Eleuſinem commeare ſolerent, via plane obſtructa foret. Deinde, quum ſimplici ordine, ideoque agmine longiſſimo, per foſſam ſubduci triremes illæ debuiſſent, ſpatium medii milliaris Germanici occupaſſent: quod exſcenſum è navibus difficilem ac laborioſum feciſſet. Accedebat, quod triremes illæ ſua navalia haberent in magno portu Alexandriæ, non procul ab hippodromo. Quod hic Judæus dicit, τὸ πυκνὸν σανίδωμα, verti, *tabulas multas*. Neque enim tectas fuiſſe naves dicere voluit; ſed tabulas ſuperimpoſitas habuiſſe, quæ non difficulter removeri poſſent. Quod aliàs commodum admodum fuit, cùm ut interdiu ſol vehementior non læderet, tum ut noctu frigus arcerent. Certè eloquentior fuit hic auctor, quàm ut ignorare potuerit, quid eſſet κατάστρωμα. Nec dicit ἁρμογὰς σανίδων, aut θυρώματα. Verba, ἐπὶ τὴν λεγομένην σχεδίαν, verti; *Schediam, quod vocatur oppidum*. Male omnes interpretes; *ad dictum navigium*. Mirum videri poſſit, ita hîc erraſſe interpretes, qui Ariam Montanum ſecuti ſunt; ut inter *naves bellicas*, quarum mentio præceſſit, & navigium, ſeu potius *ratem unam*, ut vertere debuiſſent, nullum diſcrimen putarent. Si Strabonem lib. XVII. vel obiter inſpexiſſent, hallucinari hîc non potuiſſent. Vidi tamen, quum, quæ aliorum de difficilibus quibuſdam locis ſententia eſſet, inquirerem; primum me non eſſe, qui hoc obſervarit, ſed jam idem adnotaſſe Hugonem Grotium, virum cùm meritis in patriam, tum literarum quoque gloriâ celeberrimum. Cetera, quæ hic monenda ſunt, & corrigenda in Strabone, atque ejus interprete, alio loco ſum producturus.

Hactenus oſtendere conatus ſum, cujus formæ naves fuerint antiquorum triremes, quadriremes, & quinqueremes: præterea, quibus veterum ſcriptorum locis opinionem meam, de

mediæ navis remigibus, nunc denuo reductis, firmare poſſim. Sed quum maxima quæſtio reliqua ſit; an unquam hujusmodi naves fuerint ædificatæ, & in altum proceſſerint, præliisque navalibus interfuerint: oſtendam porro veterum ſcriptorum locis quibuſdam, & ædificatas ejusmodi fuiſſe naves, & in pugnis quoque navalibus magnum ſui uſum præbuiſſe. Dubitatum autem à quibuſdam, etiam ſapientibus viris, fuit de maximæ formæ navibus, an unquam fuerint fabricatæ; aut, ſi ædificatæ fuerint, num in altum unquam proceſſerint: ut de Philopatoris quadraginta ordinum navi, quæ amplius quatuor millia remigum requirebat, à quibus impelleretur: de triginta ordinum navibus Ptolemæi Philadelphi, quarum ſingulæ tria millia remigum poſcebant: de viginti ordinum navi ejuſdem regis, quam duo millia remigum requiſiſſe puto: quæ naves quum inuſitatæ magnitudinis eſſent, præſertim illa tettaracontéris, in certamen navale difficulter agi potuiſſent. Secundæ magnitudinis naves, ab heccædecéri ad decérem, admirandæ quidem magnitudinis fuére, ſed non incredibilis: remis autem actæ leguntur. Tertiæ magnitudinis, ab decere ad quinqueremem, fuére quidem magnæ, ſed à regibus in præliis navalibus adhibitæ. Quartæ magnitudinis voco naves longas, frequentiſſimi uſus in navalibus pugnis; quinqueremes, quadriremes, & triremes: quæ rebuspublicis præcipue in uſu fuére, cùm quod commodæ magnitudinis eſſent, ideoque agiles; tùm quod illis inſtruendis non adeo magnæ impenſæ requirerentur. Harum autem navium difficilem fuiſſe cognitionem, non eſt mirum. Quis enim ex omnibus illis, qui ad hoc uſque tempus de veterum navibus ſcripſerunt, eam difficultatem de remis, qui ex ipſorum ſententia enormis longitudinis fuére, ſuſtulit? Omnes hanc rem ita attigerunt, ut ſatis faterentur, quid de ea ſtatuendum eſſet, ſe neſcire. Præterea remigum numerus, quadringenti, quingenti ſexaginta in una navi, octingenti, mille ducentioctoginta, fabulis quàm hiſtoriæ propiores veterum ſcriptorum narrationes facere videbatur. Sed vera eſſe omnia, quæ ſcriptis eorum prodita leguntur de bellicis navibus, magnis, parvis; feci,

ut unusquiſque nunc adſequi poſſit, inventis zygitarum locis, & commoditate movendi manus ſuas cum remis, ſub ſedilibus proximè ante ſedentium remigum. Accedam primum ad triremem, minimam earum, quæ frequentiſſimi uſus fuére in pugnis navalibus; oſtenſurus, cujus magnitudinis navis fuerit, invento remigum numero, qui eam egerunt. De antiqua autem triremi, ante Alexandri magni tempus uſitata, nunc loquor. Majorem hanc fecit Salmaſius, quàm vulgo antiquis in uſu fuerit. Putat enim in Obſervationibus ad Jus Atticum pag. 672. triremem vulgo habuiſſe quinquaginta ſedilia in ſingulis verſibus; trecentos, omnes remiges. Sed nulla auctoritate, aut ratione evidenti, hoc prodidit. Quare hanc rem ex tribus antiquiſſimis ſcriptoribus clariſſimè proponam, & oſtendam, antiquam triremem habuiſſe ducentos, tum nautas, tum milites: qui numerus navigantium in una triremi, per multa ſecula, interni maris accolis in uſu fuit. Herodotus libro VII. poſtquam claſſem Xerxis, mille ducentarum ſeptem triremium enumeraſſet, in qua navigarint bis centena quadraginta unum millia hominum, & inſuper quadringenti; addit majoris explicationis cauſſa: ὡς ἀνὰ διηκοσίους ἄνδρας λογιζομένοισι ἐν ἑκάστῃ νηΐ. *ducenos ſupputando viros in ſingulis.* Quem numerum navigantium in una triremi, & alio loco idem prodidit. Thucydides libro VIII. eundem virorum numerum triremi tribuit. Verba ejus, ut nunc edita ſunt, & in antiquo ſcripto libro meo leguntur, hæc ſunt: ὅμως δὲ παρὰ πέντε ναῦς πλέον ἀνδρὶ ἑκάστῳ ἢ τρεῖς ὀβολοὶ ὡμολογήθησαν. ἐς γὰρ πέντε ναῦς καὶ πεντήκοντα, τρία (ſcribendum eſſe τριάκοντα, planiſſimum faciam) τάλαντα ἐδίδου τοῦ μηνός. καὶ τοῖς ἄλλοις, ὅσῳ πλείους νῆες ἦσαν τούτου τοῦ ἀριθμοῦ, κατὰ τὸν αὐτὸν λόγον τοῦτον ἐδίδοτο. Interpretum nullus hunc locum rectè vertit: partim quòd non viderint, verbum unum ibi eſſe mutilatum; partim etiam quod non intellexerint verba, παρὰ πέντε ναῦς πλέον. Vallæ hæc eſt interpretatio: *Conventum eſt inter eos, ut præter quinque naves, plus quàm terni oboli viritim ſolverentur. Nam quinque & quinquaginta navibus terna talenta in ſingulos menſes dabat: cæteris navibus, quæ ultra hunc numerum eſſent, ad hanc ipſam rationem*

ſolvebatur. Viti Vinſemii iſta : *Pacti ſunt, ut exceptis quinque navibus, plus ſingulis quàm tres oboli præberentur. Nam in naves quinque & quinquaginta terna talenta præbebat ſingulis menſibus, aliisque quanto plures eſſent, dabatur ſecundum eandem hanc rationem.* Adponit in margine hanc annotationem. *Summa hæc eſt* 99000. *coronatorum in ſingulos menſes.* Quoniam hic ago de veterum navibus, puto non eſſe præter rem, in veram hujus loci ſententiam inquirere. Præterquam enim quod triremium magnitudinem evidenter inde cognoſcemus; etiam illud liquebit, quanti ſumptus illis temporibus faciendi eſſent, in navali militia ſuſtentanda. Monendum igitur hic primo eſt; Atticum talentum; ad cujus rationem ſtipendium accipiebant Lacedæmonii; habuiſſe minas ſexaginta : minam, drachmas centum : drachmam, obolos ſex. Quare Atticum talentum valuit ſex millia drachmarum; & triginta ſex millia obolorum. Drachma circiter pars octava eſt thaleri, ut vocant, imperialis; ſeu, valet ſex ſolidos Lubecenſes; paullò plus quàm ſex ſtyveros : ita ut Græcorum obolo ferme ſtyverus reſpondeat. Mina igitur valet circiter 12½ thaleros imperiales : & talentum, 750. Vinſemius talenti valorem facit 600. coronatorum, ſeu 900. thalerorum. quorum valor ipſius tempore erat 40. ſolidorum Lubecenſium. Coronatus autem valet ſeſquithalerum. Sed nimium talenti valorem facit Vinſemius. Deinde notandum, bene quidem Vinſemium intellexiſſe, LV. fuiſſe Lacedæmoniorum triremes : ſed admodum errare, dum in ſingulas triremes, ſingulis menſibus, data putat talenta tria. Ita enim ſupputat. Quinquagintaquinque, ter ſumta, faciunt centum ſexaginta quinque. His ductis in 600. exſurgunt coronati 99000. Numerum remigum atque militum, in ſingulis triremibus, non poſuit Vinſemius; quia ignoravit. Quem, ſi ſciſſet, maximum fuiſſe ducentorum virorum; vidiſſet, quemque ſingulis menſibus ſtipendium, ex ſua ſententia, habiturum fuiſſe, undecim imperialium thalerorum & quadrantis. Quod profecto ingens ſtipendium, & inauditum, non modo illo ſeculo, ſed & prioribus fuiſſe, non temere affirmare auſim. Nullo ævo aut ea caritas fuit

rerum ad ſuſtentandam vitam neceſſariarum; aut tanta argenti copia, ut adeo magno ſtipendio milites, aut remiges, alerentur. Unius atque alterius menſis ſtipendio onuſtus remex, aut miles, naves deſeruiſſet. Hic error inde originem habuiſſe videtur, quod Græca verba corrupta eſſe, non animadverterit Vinſemius. Si enim ſcriptum hîc reperiſſet, ſicut dubio procul ſcripſerat Thucydides: ἐς γὰρ πέντε ναῦς καὶ πεντήκοντα, τριάκοντα τάλαντα ἐδίδου τοῦ μηνός. *In quinquagintà quinque naves præbebat triginta talenta ſingulis menſibus.* aut ipſe, aut alius, diviſione factâ, reperiſſet, in ſingulas naves datas eſſe, ſingulis menſibus, talenti ſex partes undecimas, ſeu obolos 19636 $\frac{4}{11}$. paullo plus quàm dimidium talentum. Sed & præcedentia Thucydidis verba, in quibus τριωβόλου mentionem facit, ſtatim veram hujus loci ſententiam aperuiſſent. Unde etiam faciliora intellectu fuiſſent verba præcedentia, παρὰ πέντε ναῦς πλέον, quæ perperam vertit Vinſemius, *exceptis quinque navibus.* Vocula *præter* hîc retineri poteſt, ſed ut ſignificet *ſupra.* Quippe naves quinque non excluduntur, ſed includuntur. Super ceteras naves, quæ claſſem Lacedæmoniorum efficiebant, quinque amplius computabantur. Quod ſi ex Herodoto jam ante didiciſſent, remigum militumque numerum in ſingulis triremibus, omnia hîc facilia fuiſſent. Certò enim conſtitiſſet, in quinquagintaquinque navibus fuiſſe undecim millia virorum. Præterea ex hoc Thucydidis loco videre poterant, ſummum nautæ ſtipendium in ſingulos dies fuiſſe drachmam Atticam; minimum, triobolum. Ita enim pactus fuerat Perſarum rex cum Lacedæmoniis, ut in ſingulas naves, quibus ducenti viri veherentur, primo menſe præberet talentum integrum, hoc eſt, pro diurno ſtipendio ſingulis nautis drachmam; ſed inſequentibus menſibus, ſolùm dimidium talentum, ſeu xxx. minas; ut diurnum nautæ ſtipendium fieret media drachma, ſeu tres oboli, qui tribus circiter ſtyveris reſpondent. Apertiſſime hoc docet Thucydides eodem hoc loco. Ita enim paullò antè dixerat: μηνὸς μὲν τροφὴν, ὥσπερ ὑπέστη ἐν τῇ Λακεδαίμονι, ἐς δραχμὴν ἀττικὴν ἑκάστῳ, πάσαις ταῖς ναυσὶ, διέδωκε. τοῦ δὲ λοιποῦ χρόνου ἐβούλετο τριώβολον διδόναι, ἕως ἂν βασιλέα ἐπέρηται. ἢν δὲ κελεύῃ, ἔφη δώσειν ἐντε-

λῆ τὴν δραχμήν. *Menſtruum ſtipendium navibus numeravit, ſingulas viritim drachmas Atticas : volens in reliquum tempus ſolvere ternos obolos, donec regem conſuluiſſet; ſoluturus (ut dicebat) ſi ille juſsiſſet, integras drachmas.* Videmus drachmam Atticam, ſingulis nautis totius claſſis Lacedæmoniorum præbitam fuiſſe à Perſis, quemadmodum fœderis, Lacedæmone percuſſi, lex hac de re volebat; ſed in poſterum cavebat Tiſsaphernes, ſe ex pacto tres obolos tantum daturum. Sed quod conqueſti eſſent, præſertim Syracuſani, de ſtipendii exiguitate, promiſerat Tiſsaphernes, ſe hac de re ſcripturum ad regem. Si juberet ille, numeraturum ſe vel integram drachmam. Hæc plena æquitatis & moderationis erant. Neque enim aut Tiſsaphernes plus dare poterat, quam fœdere convenerat; aut Lacedæmonii, eorumque ſocii, plus poſcere. Utrinque mandata nova adeſſe debebant, ut leges novas facerent. Certum autem eſt ex illorum temporum ſcriptoribus, ſtipendium trium obolorum in ſingulos dies minimum fuiſſe, quod nautæ dari conſuevisſet. Accepére poſtea obolos quatuor. quamvis jam antè ad drachmam illud adſcendiſſet. Syracuſani, Lacedæmoniorum ſocii, non contenti erant tribus obolis; & dubio procul Lacedæmoniorum quoque nautæ de tam exiguo ſtipendio conqueſti fuerant. Tiſsaphernes, vir prudens, ne Syracuſanos offenderet; præterea, ut alacriores redderet Lacedæmonios; Quamquam, inquit, mihi integrum non eſt, mutare legem, quâ de nautarum ſtipendio Lacedæmone convénit; tamen veſtris ſollicitationibus motus, hoc in me recipiam, ut, donec reſponſum à rege, ad quem hac de re ſcripſi, accepero, ſtipendium illud aliquantum augeam. Quinquagintaquinque naves habetis : ſolvam, ac ſi naves haberetis ſexaginta. In quinquagintaquinque naves, quibus undecim millia virorum vehuntur, accepturi eratis in poſterum, ex lege, ſingulis menſibus, talenta vigintiſeptem ſemis. Sed dabo interim triginta talenta : hoc eſt, ſolvam, ac ſi duodecim millia virorum in ſexaginta navibus veherentur. Quum ſingulis menſibus nauta, ex pacto, accepturus eſſet obolos xc. accipiet nunc obolos xcviii. & duas undecimas oboli partes. Vos nau-

tæ ſtipendium petitis quatuor obolorum in ſingulos dies, ſeu, menſtruum ſtipendium in quinquagintaquinque naves, talenta trigintaſex, & duas tertias partes; cum tamen ex lege ſolùm petere poſſitis tres obolos ſingulis nautis; & menſtruum toti claſſi ſtipendium, talenta vigintiſeptemſemis. Ego ad triginta talenta, nullo quidem regis mandato, ſed meâ in vos benevolentiâ, pervenire auſim. Hoc ſtipendium ad illud, quod Vinſemius ponit, eſt in ratione 1 ad $5\frac{1}{2}$, ſeu 2 ad 11. Quando, ex meo calculo, nauta accepit duos obolos; Vinſemius ipſi datos putavit obolos undecim. Enorme ſtipendium, quod nunquam datum eſt, nec forſan dabitur unquam; utcumque princeps, aut respublica argento abundet. Hinc emendationis meæ certitudo perſpicitur: quæ adhuc magis perciperetur, ſi de rerum pretiis, illâ tempeſtate, hîc diſſerere inſtituerem. Sed neceſſario verba Thucydidis ita emendanda eſſe, ex Xenophonte, proximi ſeculi ſcriptore, planiſſimum faciam. Hic enim Græcarum hiſtoriarum libro primo ſcribit: Poſtquam Cyrus, Darii nothi filius, in Aſiam veniſſet; ſex annis poſt illud tempus, de quo præcedentia Thucydidis verba loquuntur; Lyſandrum, claſſis Lacedæmoniæ nauarchum, ad eum acceſſiſſe, & conqueſtum eſſe de exiguo nautarum ſtipendio, quod illo tempore rurſus erat trium obolorum in ſingulos dies. Reſpondiſſe Cyrum; ſe pactorum leges, absque mandato regio, excedere non poſſe. Pacto enim conveniſſe, ut ſingulis menſibus, in ſingulas naves, darentur minæ xxx. ſeu, nautæ cuique, ſingulis diebus tres oboli. Verba Xenophontis hæc ſunt. εἶναι δὲ καὶ τὰς συνθήκας οὕτως ἐχούσας, τριάκοντα μνᾶς ἑκάστῃ νηῒ τοῦ μηνὸς διδόναι, ὁπόσας ἂν βούλωνται τρέφειν λακεδαιμόνιοι. *Pacta quoque jam antea inita eſſe, in quibus diſertè contineretur, ut menſibus ſingulis, unicuique navi triginta ſolverentur minæ: eſſetque in arbitrio Lacedæmoniorum, ut quotquot vellent, inſtruerent.* Triginta minæ; ſeu, dimidium talentum Atticum, habet drachmarum tria millia; vel, obolorum millia octodecim. Hæc diviſa inter ducentos nautas, menſtruum ſtipendium faciunt, xc. obolorum; & diurnum, obolorum trium. Subjungit Xenophon: Cyrum poſt cœnam,

præbibentem Lyſandro, interrogaſſe; Quidnam maximè gratificari ipſi poſſet. Reſpondiſſe Lyſandrum: ſi nautæ cuique, ſingulis diebus, unum obulum amplius daret. Ab eo tempore, addit Xenophon, nautæ ſtipendium diurnum fuiſſe quatuor obolorum, quod antea trium fuiſset. εἰ πρὸς τὸν μισθὸν ἑκάστῳ ναύτῃ ὀβολὸν προσθείης. ἐκ δὲ τούτου, τέτταρες ὀβολοὶ ἦν ὁ μισθός, πρότερον δὲ τριώβολον. *Si ſtipendio cujusque nautæ obolum adjicias. Fuitque inde ſtipendium obolorum quatuor, quum antea trium fuiſſet.* Hæc verba, cum ſuperioribus collata, ducentorum nautarum, in ſingulis triremibus, numerum adeo certum faciunt, ut ne minima quidem dubitatio relicta ſit. Tria enim ſuperiori loco dicit Xenophon, pauciſſimis verbis. Primò, τριάκοντα μνᾶς, *triginta minas.* Deinde, ἑκάστῃ νηΐ, *cuique triremi.* Tertiò, τοῦ μηνός, *menſe quoque.* Hîc quartò addit, τριώβολον, *tres obolos.* Tribue triginta minas, ſeu 18000. obolos, in menſis dies; exſurgent 600. His iterum diviſis per tres obolos, habebimus 200. nautarum in ſingulis triremibus numerum. Clariùs Thucydides, ac Xenophon, rem ſuo ſeculo notiſſimam, ſignificare non potuiſsent; niſi, ſicut Herodotus, diſertis verbis, ducenos nautas ſingulis in navibus fuiſse, addere voluiſsent. Miratus itaque ſum, quum forte in Palmerium, qui horum locorum tum emendationem, tum explicationem tentavit, inciderem, quî ad tam abſurdam ſententiam devenire potuerit, ut ſtatueret, remiges ſimul ac milites in quaque navi, vetuſti illius modi, fuiſse ſolum centumquinquaginta. In Thucydidis locum ita ſcribit. *Numerus non quadrat, & immenſum quantum deficit. forent enim tantum in unamquamque triremem, tercentum & viginti ſeptem drachmæ in menſem, quod foret in diem decem drachmæ paulo plus. abſurdiſſimum. Sed aliter legendum eſt, & plures emendationes occurrunt. Vel enim legendum eſt,* ἐς γὰρ πέντε ναῦς τὰ πεντήκοντα, *nimirum in quinque naves tria talenta, quod erat unicuique nautæ plusquam triobolum diurnum: vel delendum* τὸ πεντήκοντα, *& idem erit. Vel ſi hoc non placet, pro* τρία τάλαντα *legendum* τριάκοντα. *Et quoquo modo ex his tribus emendationibus legatur, nihil emerget abſurdi.* Quid eſt hariolari, ſi hoc non eſt? Plures unius loci

emendationes profert. Quum ultimo, velut in tenebris oberrando, veram forte comprehendiſſet; illam tamen, neſcio quâ caligine impeditus, agnoſcere non potuit. Dicit, quoquo modo ex his tribus emendationibus legatur, nihil emerget abſurdi. Certè, ex ipſius opinione, nihil veri. Quod præcipuè ex Xenophontéi loci explicatione adparet; ubi *Hinc*, inquit, *colligitur numerus epibatarum & nautarum in unaquaque nave. Scilicet centumquinquaginta numerus exurgeret, ni reſtringendus eſſet ob trierarchos, gubernatores, & alios, qui aliquo honeſtiori officio in nave fungebantur, qui procul dubio plus accipiebant quam cæteri.* Calculum ita poſuit Palmerius. Triginta minas, ſeu obolos 18000. tribuit in triginta, quot ſunt menſis dies. exſurgunt 600. Hunc numerum dividit per 4. obolos, quot ſingulis diebus novâ illâ largitione nautæ accipiebant. Proveniunt 150. nautæ. Contrà quàm facere debuerat, pecuniam ab rege dandam non auget, ſed nautas minuit. Quid ergo petiit Lyſander? Si centumquinquaginta nautis navigare poſſet, aut liceret; quid opus erat ſollicitè inſtare de augendo nautarum ſtipendio? Sed hujus ſententiæ abſurditas quum apertiſſima ſit ex ſuprà dictis, nolo hic plura addere: quamvis pluribus caſtigationibus ipſius verba indigerent. Porrò ex ducentis illis viris, qui antiquæ formæ triremi vehebantur, ſtatuo centumoctoginta fuiſſe remiges. Ceteros viginti partim milites, partim miniſterio alicui præfectos. Quippe præter trierarchum, & gubernatorem, fuére proreta, portiſculus & tubicen. Quos, neſcio, an non omnes quoque armatos fuiſſe credam, & adverſus adpropinquantes hoſtes pugnaſſe: ſicut thranitæ, ceu ſummi remiges, fecerunt, qui ad latus ſedebant. qui Thucydidi propterea αὐτερέται, *pro-remiges* dicuntur. Hi enim milites erant, ſed quod remos ſimul tractarent (id autem nonniſi à robuſtis viris præſtari poterat) ideo & grandiori ſtipendio gaudebant. Ceterùm plenas remigum fuiſſe triremes, in quibus exiguo, nec tamen anguſto ſpatio ordine ſederent, docet nos Xenophon Memorabilium libro v. καὶ τριήρης δέ τοι ἡ σεσαγμένη ἀνθρώπων, διὰ τί ἄλλο φοβερόν ἐστι πολεμίοις, ἢ φίλοις ἀξιοθέατον, ἢ ὅτι ταχὺ πλεῖ; διὰ τί δὲ ἄλλο ἄλυποι ἀλλήλοις

εἰσὶν οἱ ἐμπλέοντες, ἢ διότι ἐν τάξει μὲν κάθηνται; ἐν τάξει δὲ προνεύουσιν; ἐν τάξει δ᾽ ἀναπίπτουσιν; ἐν τάξει δ᾽ ἐμβαίνουσι καὶ ἐκβαίνουσι; *Sed & triremis, remigibus inſtructa, quam aliam ob cauſam vel hoſtibus terrori eſt, vel jucundum ſpectaculum ſociis, niſi ob celeritatem? Quam aliam ob cauſſam nautæ ſibi invicem moleſti non ſunt, niſi quod ordine ſedeant? ordine procumbant, & ordine recumbant? niſi quod ordine conſcendant & eſcendant?* Hic locus revera memorabilis eſt, cùm fabricam triremis, tùm remiges, qui ordine in ea ſedent, & ordine omnia agunt, deſcribens. Primùm dicit celeres fuiſſe. Celeritatem autem triremis habuit, partim à forma ſua; quia longa fuit; partim à remigum multitudine; quippe σεσαγμένη ἀνθρώπων, inſtructa viris, probe repleta remigibus; robuſtis, & exercitatis. Deinde in tanta remigum multitudine nullas eſſe dicit diſſenſiones ac lites; quia ordine ſedeant; hoc eſt, quia ſinguli, quantum ſatis ſit loci, ab omni parte habeant. Inde enim fit, ut medii, nec qui ante ipſum ſedet, pectori nimium adpropinquet; nec tergo, qui poſt ipſum; nec lateri, qui ad latus ſedet zygita. Tertio, ſpectatu dignum tot remigum conſeſſum dicit; quia ordine procumbant, remos ſimul propellendo in aquam; & item ordine recumbant, remos ſimul adducendo. Si enim præter ordinem, ut cuique videatur, remigare inſiſtant remiges, ita ut thranita recumbere velit, quando procumbit thalamita; remumque ſuum zygita quoque alieno tempore moveat; repente ex illo ordinis neglectu pulſationes, clamores, miniſterii impedimenta orientur. Denique addit, tantam remigum multitudinem ordine conſcendere triremem, & ordine item eſcendere. Niſi enim id obſervetur, ut ordine navem ingrediantur; primùm thalamitæ, qui inferiora ſedilia ad latus occupant; deinde thranitæ, qui ſedilia ſuperiora; denique zygitæ, qui medio navis ab utraque parte in tranſtris ſedent; pulſationum, rixarum, vociferationum ac tumultuum omnia plena forent. Intrando pauci ſua loca tenerent: quippe vi ad thalamitæ locum detruderetur thranita; & inter zygitas thalamita conſpiceretur. Et feſtinatione illa importunâ non modo non citius ad loca ſua deſcendent remiges, ſed etiam

longe tardius, quàm ſi ordine, alii poſt alios ingrediantur. Excundo quisque prævertere ſtudebit; unde futurum eſt, ut remi partim frangantur, partim disjiciantur. Nec raro accidet, ut alii alios in mare deturbent, quod quisque aut locum, aut aliam commoditatem lucraturus ſibi videatur, ſi prior ſit. Impediendis utique remigum miniſteriis, fovendæque omni nequitiæ foret ordinis contemtus. Has ob cauſsas inventum eſt, ut ordine omnia agere cogantur remiges. Ordo præcipue eſt, qui admirabiles facit triremes. Facit enim ut cito mare ſulcent. Nec quidquam eſt, quod hoſtibus metum magis incutiat, quàm navium celeritas, ſi ſuæ tardiores ſint; nec quod lætiores reddat ſocios, quia victoriam hoc ipſo præcipiunt; quæ ab ordine bono, & virtute remigum, magna ex parte pendet. Omnia, ô mea uxor, inquit Iſchomachus, ordo pulcra, facilia, imò admirabilia facit: contrà ordinis neglectus, fœda omnia, difficilia, & damnoſa reddit. Atque hoc ſequentibus temporibus, in grandibus illis navibus, quæ mille amplius remigum habebant, adhuc magis obſervari potuit. Alium porro locum Xenophontis adducam ex ſecundo Græcarum hiſtoriarum libro, qui manifeſta reddat loca diverſorum remigum in triremi. Κόνων δὲ, ἰδὼν τὸν ἐπίπλουν, ἐσήμανεν, ἐς τὰς ναῦς βοηθεῖν κατὰ κράτος. διεσκεδασμένων δὲ τῶν ἀνθρώπων πάντων (ita ſcribendum cenſeo pro ὄντων, quod nullo ſenſu hic legitur) αἱ μὲν τῶν νεῶν δίκροτοι ἦσαν. αἱ δὲ μονόκροτοι· αἱ δὲ παντελῶς κεναί. ἡ δὲ Κόνωνος, καὶ ἄλλαι περὶ αὐτὸν ἑπτὰ, πλήρεις ἀνήχθησαν, καὶ ἡ πάραλος. Quæ ita verto: *Cono, quum hoſtium claſſem adnavigantem videret, dato ſigno ad naves revocabat, ut omnibus viribus iis ſubvenirent. Sed quod omnes copiæ diſperſæ eſſent, factum eſt, ut navium aliæ binos remigum ordines acciperent; aliæ, ſingulos; aliæ, omnino vacuæ manerent. Cononis, ſeptemque aliæ circa ipſum naves, plenæ in altum evectæ ſunt; ut & paralus.* Leunclavius vertit: *naves aliæ binos habebant remiges; aliæ, unum.* δίκροτος ναῦς ipſi eſt, quæ binos remiges habet; μονόκροτος, quæ unum. errore immani. Ex binis remigibus ego facio centumviginti; ex uno, ſexaginta. Pirkhemerus, quamvis inepte loquatur (neque enim ex triremibus, cujusmodi

omnes illæ Athenienſium naves erant, fieri poterant biremes, & uniremes) à vera tamen ſententia propius abeſt. Claſſis Athenienſium, cui cum aliis præfectus erat Cono, conſtabat centum octoginta triremibus, in quibus triginta ſex millia virorum navigarunt. Mirare hic, lector, reipublicæ Athenienſium potentiam; ſed & ducum cœcitatem, qui recte monentem Alcibiadem audire noluerunt. Exſcenderant è navibus nautæ ac milites, ut neceſsaria ſibi compararent. Interim hoſtes adnavigant. Cono, ſigno dato, omnes revocat ad naves. Locus, unde neceſsaria petenda erant, duobus millibus paſsuum à ſtatione navium aberat. Remigum multi atque militum, qui longius progreſſi fuerant, ſignum tuba datum non audiverunt. Et ſi vel maxime audiſſent, ad naves tam celeriter regredi non poterant. Proximi in naves ſuas irruunt. Ita factum, ut navium aliæ unum tantùm remigum ordinem acciperent, videlicet infimum. Credibile enim eſt, ejusmodi tempore, qui primi remigum naves intrarent, thalamitarum locum occupaſſe, ne ceteris, qui pòſt accederent, impedimento eſſent, præſertim tranſtra complendo. Aliæ, in quas major remigum numerus confluxerat, duos ordines expletos habebant. Aliæ omnino vacuæ manebant. Omnes iſtæ naves captæ fuerunt, quod plenæ non eſſent; hoc eſt, quod juſtum remigum numerum non haberent, quem habere debuiſſent, ſi hoſtem effugere vellent. Neque enim duo remigum ordines, centumviginti remiges, ſufficiebant, ut plenas Lyſandri naves effugerent. quod hìc maxime adnotandum. Cono cum ſeptem ſolùm navibus, quæ remigium omne receperant; & paralo, quæ ſpeculatoria, & internuncia erat, adeoque celerrima, effúgit. Ita centumſeptuagintauna naves captæ ſunt, ob præfectorum quorundam aut cœcitatem, aut proterviam. Inſignis plane hic locus eſt, & qui, ſi attente conſideretur, tres remigum ordines in triremibus luculenter demonſtret. Ex iis enim navibus *μονόκροτοι* erant, quæ infimum remigum ordinem, ſeu ſexaginta remiges, receperant: *δίκροτοι*, quæ duos remigum ordines, ſeu remiges centum viginti. Atqui *τρίκροτοι*, *τελέσι πλήρεις*, omnes eſſe debuerant, quia triremes. Hinc quoque

illud colligimus, non trierarchorum arbitrio triremes fuiſſe utcunque plenas, ſed neceſſario juſtum remigum numerum in iis adeſſe debuiſſe, ut cito navigarent. Abfuerint decem, viginti ſummum, remiges, morbo aliisque caſibus abſumti; jam inter male plenas, & tardas illa triremis numerabatur. Nec rarò accidebat, ut quibuſdam triremibus relictis, aut incenſis, remigio earum reliquas explerent. Digna profecto hiſtoria hæc eſt, quæ diligenter expendatur, præſertim ab iis, qui in republica verſantur. Ad quam quum & alia quædam monere poſſim, hoc opis nunc adferam, ut mendum unum, quod narrationem hanc ſatis obſcuram facit, nunc tollam. Excuſum ibi eſt: ἔλαβεν αὐτόθεν. Leunclavius vertit: *magna inde navium Lyſandri vela ſuſtulit.* Pirkhemerus: *ubi maximis Lyſandri navium ablatis velis.* ineptâ ſententiâ. Legendum cenſeo, ἐπεῖδεν pro ἔλαβεν, quo verbo hic locus redditur clariſſimus. καταϛχὼν ἐπὶ τὴν ἀβαρνίδα τὴν λαμψάκου ἄκραν, ἐπεῖδεν αὐτόθεν τὰ μεγάλα τῶν λυσάνδρου νεῶν ἱϛία. *ad Abarnidem Lampſaci promontorium adpulit, & magna inde navium Lyſandri vela conſpexit.* Ventus Lyſandro ſecundus erat, ut velis quoque uti poſſet. Cono, qui inſtructam habebat triremem, ipſe viſurus num vera nunciarentur, promontorium Abarnidem ſuperavit, viditque, cùm longius adhuc abeſſent, magna navium Lyſandri vela. Nihil inde cunctatus, cum inſtructis octo navibus Cyprum fugit.

Ex iis, quæ hactenus attuli ex vetuſtis ſcriptoribus, ſatis certo conſtare puto, cujusmodi naves fuerint triremes. Tranſibo nunc ad quinqueremes, quæ vetuſtis illis temporibus admodum uſitatæ fuerunt, cùm plerisque aliis maris mediterranei accolis, tùm præſertim Romanis, ac Carthaginienſibus. Polybius libro 1. ſcribit, quinqueremem habuiſſe remiges trecentos, & armatos centumviginti. ſimul quadringentosviginti, tum remiges, tum milites. Porro Romanos trecentistriginta tectis navibus veniſſe Meſanam, Siciliæ urbem: & Carthaginienſes trecentisquinquaginta hujusmodi navibus conſtratis tenuiſſe Lilybæum. Romanorum copias navales in iis navibus fuiſſe ad centumquadraginta millia virorum. Carthaginienſium autem am-

plius centenaquinquaginta millia. Totum locum accuratiſſimi ſcriptoris adponam. Neque enim ullum alium in omnı antiquitate, cùm Græca tum Latina, clariorem habemus, ex quo certius colligere liceat, cujus magnitudinis fuerint quinqueremes. Hic cum præcedentibus veterum ſcriptorum locis, quibus triremium magnitudo exponitur, comparatus, diſcrimen inter illas naves luculenter oſtendit. Unde porro conjicere poſſumus, quanto remigum militumque numero majores naves inſtruerentur, & armarentur. Verba Polybii hæc ſunt. ἀνήχθησαν ῥωμαῖοι μὲν τριάκοντα καὶ τριακοσίαις μακραῖς ναυσὶ καταφράκτοις, κατασχόντες μεσήνην. καρχηδόνιοι δὲ πεντήκοντα καὶ τριακοσίαις ναυσὶ καταφράκτοις ἀναπλεύσαντες, λιλυβαίῳ προσέσχον. *In altum proceſſerunt Romani trecentistriginta navibus longis tectis, adpulſi Meſanam. Carthaginienſes autem trecentisquinquaginta navibus conſtratis in altum evecti, Lilybæum tenuerunt.* Naves intelligit Polybius quinqueremes utriusque claſſis. Paullo pòſt. καὶ τὸ μὲν σύμπαν ἦν στράτευμα τούτων (τῶν ῥωμαίων) τῆς ναυτικῆς δυνάμεως, περὶ τέτταρας καὶ δέκα μυριάδας· ὡς ἂν ἑκάστης ἰδίᾳ νεὼς λαμβανούσης ἐρέτας μὲν τριακοσίους, ἐπιβάτας δὲ ἑκατὸν εἴκοσι. οἱ δὲ καρχηδόνιοι τὸ μὲν πλεῖον, καὶ τὸ πᾶν ἡρμόζοντο πρὸς τὸν κατὰ θάλατταν κίνδυνον. τό γε μὴν πλῆθος αὐτῶν ἦν ὑπὲρ πέντε καὶ δέκα μυριάδας, κατὰ τὸν τῶν νεῶν λόγον. ἐφ᾽ οἷς οὐχ οἷον ἄν τις παρὼν καὶ θεώμενος ὑπὸ τὴν ὄψιν, ἀλλὰ κἂν ἀκούων, καταπληγείη τὸ τοῦ κινδύνου μέγεθος, καὶ τὴν τῶν πολιτευμάτων ἀμφοτέρων μεγαλομερίαν καὶ δύναμιν, στοχαζόμενος ἔκ τε τοῦ τῶν ἀνδρῶν, καὶ τοῦ τῶν νεῶν πλήθους. Caſaubono interprete. *Erant omninò in hac claſſe militum ad centum millia & quadraginta: unaquaque navi remiges capiente trecenos: propugnatores verò centenosvicenos. Carthaginienſes plurimum ſtudii, atque adeo ſtudium omne ſuum operamque in navalis prælii præparatione ponebant. at ſumma copiarum, pro numero quidem navium quas habebant, millia* C L. *ſuperabat. ut nemo potuerit, non dicam præſens oculis ſpectare, ſed ne audire quidem inſtantis periculi magnitudinem, & utriusque reipublicæ illius amplitudinem ac robur, quin ſtuperet attonitus, & navium & hominum motus numero.* Hæc, ſicut cum admiratione ea narrat Polybius, revera

erant admirabilia. Ceterùm difficultas hìc quædam oritur in ſupputando virorum numero, ſecundum numerum navium. Dicit Polybius, Romanos in ſuis trecentistriginta navibus habuiſſe ad centumquadraginta millia virorum. Atqui trecentætriginta quinqueremes, ſi in ſingulis navigarint quadringentiviginti, habuére ſolum centumtrigintaoćto millia. adeoque tres minus naves habuiſſe viderentur. Punicis autem illis copiis, ex eadem ratione, defuiſſent naves ſeptem. quandoquidem trecentæquinquaginta quinqueremes accepiſſent ſolùm centumquadragintaſeptem millia. Tollendæ huic difficultati duæ viæ ſunt. Primum enim illud cogitandum, magnas ejusmodi claſſes non ita unius formæ navibus conſtare, ut non minores quasdam habeant; & quasdam reliquis majores. Quinqueremes quidem ſolas nominavit Polybius, numerumque virorum, qui in iis navigarent, iniit; quod pleræque omnes ejus formæ & magnitudinis naves eſſent. Sed & in Romana claſſe fuiſſe aliquas, quinqueremibus majores, docet ſequentibus verbis Polybius, quando utrumque Romanæ claſſis præfećtum hexerem habuiſſe ſcribit. Quod de Pœnorum faſtu ac magnificentia magis cogitandum. Et ſupra narraverat, Annibalem, claſſis Punicæ præfećtum, heptere većtum fuiſſe, quæ olim Pyrrhi regis fuiſſet. Minores, ob celeritatem, magnum uſum habuére, cum explorandis hoſtium conatibus, tum nunciis ferendis in patriam: præterea vulneratis, ac jam mergentibus navibus ſubveniendo, enatantes recipiendo. Sed alteram ex hac difficultate emergendi viam adhuc planiorem puto. Videlicet miniſtrorum, qui neceſſariis quibusdam miniſteriis adpoſiti eſſent, ſingulis in navibus adfuiſſe aliquos; ut & calonum, & id genus hominum, qui caſtra ſequi ſolent; eosque ſummam ceteram expleſſe. Ex hoc Polybii loco diſcimus, in Punica illa claſſe fuiſſe centenaquina millia remigum, qui in tećtis illis navibus, ſub tabulato ſedentes, remos ſolum traćtarent in præliis navalibus. Militum in ea claſſe numerum adſcendiſſe ad quadragintaduo millia, qui ſuper tećtis navium ſtantes pugnabant. Porro Romanam claſſem habuiſſe nonagintanovem millia remigum; & propugnatorum

trigintanovem millia & ſexcentos. Ingentes illæ copiæ ſunt, præſertim remigum, quæ in admirationem rapiunt etiam prudentes, & in publicis negotiis verſatos viros, nedum imperitam multitudinem, quæ vires illarum urbium expendere non nôrit. Certe noſtra tempeſtate vulgus navalium præfectorum mendacii crimen ſcriptori optimo, ac veritatis ſtudioſiſſimo, extemplo impacturus fuerit, ſi non alia, ſaltem illa ex cauſſa, quod remigum tantum numerum habere ſtultum fuiſſe conſilium putabit, cum ventorum miniſterio, etiam illo tempore naves bellicæ uti potuiſſent. Tria autem fuerunt in illis claſſibus verè admiranda. Primum, CCC L. Carthaginienſium naves; & CCCXXX. Romanorum, quæ pleræque fuére quinqueremes: id eſt, naves longæ ad C L. pedes. Quæ ut magnis noſtri temporis bellicis navibus ceſſiſſent; quod & anguſtiores fuerint, & humiliores; inter validas tamen & magnas eas numerari poſse vel tabulati ratio, in quo centumviginti defenſores ſtare potuerint, evincet. Deinde C L. millia, & CXXX. millia virorum, majores copiæ videntur, quàm quas urbium facultates conſcribere & alere poſſent. Denique ingentes reliqui adparatus, & omnis generis commeatus, merito admirationem nobis movent. Sed & ipſi Polybio omnia hæc viſa ſunt admirabilia: qui ſub finem primi Punici belli ita ſcribit. ὁ μὲν οὖν ῥωμαίοις καὶ καρχηδονίοις συστὰς περὶ σικελίας πόλεμος, ἐπὶ τοιούτοις, καὶ τοιοῦτον ἔχε τὸ τέλος· ἔτη πολεμηθεὶς εἴκοσι καὶ τέτταρα συνεχῶς. πόλεμος ὧν ἡμεῖς ἴσμεν ἀκοῇ μαθόντες, πολυχρονιώτατος, καὶ συνεχέστατος, καὶ μέγιστος. ἐν ᾧ χωρὶς τῶν λοιπῶν ἀγώνων καὶ παρασκευῶν, καθάπερ εἴπομεν ἀνώτερον, ἅπαξ μὲν οἱ συνάμφω πλείοσιν ἢ πεντακοσίοις, πάλιν δὲ μικρῷ λείπουσιν ἑπτακοσίοις σκάφεσι πεντηρικοῖς ἐναυμάχησαν πρὸς ἀλλήλους. ἀπέβαλόν γε μὴν ῥωμαῖοι μὲν ἐν τῷ πολέμῳ τούτῳ πεντήρεις, μετὰ τῶν ἐν ταῖς ναυαγίαις διαφθαρεισῶν, εἰς ἑπτακοσίας· καρχηδόνιοι δὲ εἰς πεντακοσίας. ὥς τε τοὺς θαυμάζοντας τὰς ἀντιγόνου, καὶ πτολεμαίου, καὶ δημητρίου ναυμαχίας, καὶ τοὺς στόλους, εἰκότως ἂν περὶ τούτων ἱστορήσαντας ἐκπεπλῆχθαι τὴν ὑπερβολὴν τῶν πράξεων. εἰ δέ τις βουληθείη συλλογίσασθαι τὴν διαφορὰν τῶν πεντηρικῶν πλοίων πρὸς τὰς τριήρεις, αἷς οἵ τε πέρσαι πρὸς τοὺς ἕλληνας, καὶ πάλιν ἀθηναῖοι καὶ λακεδαιμόνιοι πρὸς ἀλλήλους ἐναυμάχουν, οὐδ᾽ ἂν καθόλου δυνηθείη τηλικαύτας δυνάμεις εὑρεῖν ἐν

θαλάττῃ διηγωνισμένας. Caſaubono interprete. *His igitur legibus, atque hoc modo finitum eſt bellum inter Romanos & Carthaginienſes de Sicilia geſtum, poſtquam annos continuos* XXIV. *duraſſet. bellum, omnium quæ fando accepimus, longiſſimum, minime intermiſſum, denique maximum. quo quidem, ut reliqua certamina atque apparatus taceam, ſicut ante diximus, quinqueremibus amplius quingentis, ſi claſſem utramque in unam ſummam jungas: iterum non multo paucioribus ſeptingentis pugnatum eſt. Ac Romani quidem eo bello quinqueremes amiſerunt, cum iis quæ naufragiis periére, ad ſeptingentas. Carthaginienſes verò ad quingentas. Ut qui mirari ſunt ſoliti claſſes & prælia navalia Antigoni, Ptolemæi, ac Demetrii regum, hac cognita hiſtoria, merito rerum tunc geſtarum magnitudinem, cum ſtupore quodam ſint admiraturi. Quod ſi quis inire rationem velit differentiæ quæ eſt inter quinqueremes & triremes, quibus & Perſæ adverſus Græcos, & Athenienſes ac Lacedæmonii inter ſeſe prælia commiſerunt: nunquam omnino factum eſſe intelliget, ut tam immenſæ copiæ in mari certarent.* Egregia ſunt hæc omnia. Ad ultimum tamen judicium Polybii, quo Xerxis copias navales, & Græcorum, quibus inter ſe concurrerunt, ſimul minores facit iis, quibus Romani ac Carthaginienſes primo bello Punico decertarint, aliquid monendum eſſet. quod aliàs facturi ſumus. Ceterùm multa loca ex utriusque linguæ ſcriptoribus adduci poſſent, quæ de triremibus, quadriremibus, quinqueremibus, hexeribus, hepteribus, octeribus, enneribus, deceribus, mentionem faciunt, & has naves in præliis navalibus concurriſſe docent; ſed iis nunc omiſſis, quædam hîc producturus ſum de navibus, quæ deceribus fuerint majores. Salmaſius in Obſervationibus ad Jus Atticum ita ſcribit. *Quod ad uſum maris & belli attinet, vix majores quàm novem ordinum conſtructas & notas fuiſſe veteribus certum eſt.* Paullo pòſt. *Pollux lib.* I. *cap.* 9. *de navibus, majores non recenſet novenis ordinibus, quas* ἐννήρεις *Græci appellabant.* Sed valde hîc errat Salmaſius. Polybium, Plutarchum, Livium, contra ipſum producere poſſumus. Sed &, quem adducit, Pollucem, cujus auctoritate hanc opinio-

nem ſuam firmare nititur. Si enim paullùm legendo progreſſus eſſet, incidiſſet in Ptolemæi quindecim ordinum navem. καὶ πτολεμαίου ναῦς, πεντεκαιδεκήρης. Undecim remorum navis Demetrii mentionem facit Theophraſtus lib. v. cap. 9. μῆκος μὲν ἦν τῶν εἰς τὴν ἑνδεκήρη τὴν δημητρίου τμηθέντων, τρεισκαίδεκα ὀργυιῶν. *Longitudo cedrorum, quæ ædificandæ undeciremi Demetrii ſucciſæ ſunt, erat tredecim orgyiarum.* Hunc Theophraſti locum Plinius lib. XVI. cap. 40. ita vertit. *Maxima ea in Cypro traditur ad undeciremem Demetrii ſucciſa, centumtriginta pedum.* Sed hic locus corruptus videtur. neque enim putare poſſum, ignoraſſe Plinium orgyiæ menſuram. Scripſit ille; certe ſcribere debuit: *ſeptuagintaocto pedum.* aut, ſi ad Romani pedis menſuram hanc longitudinem reducere voluit. *octoginta unius.* Tredecim ordinum navis ejusdem Demetrii bis meminit in ejus vita Plutarchus. ὁ γοῦν δημήτριος τότε δεινὰ μὲν ἡγούμενος πάσχειν, ἀδύνατος δὲ ὢν ἀμύνασθαι, προσέπεμψε τοῖς ἀθηναίοις, ἐγκαλῶν μετρίως, ἀξιῶν δὲ τὰς ναῦς ἀπολαβεῖν, ἐν αἷς ἦν καὶ ἡ τρισκαιδεκήρης. *Demetrius, qui ſe injuria quidem inſigni adfectum putaret, ſed non iis viribus, ut vindicare illam poſſet; miſit tunc ad Athenienſes, paucis ipſos reprehendens; poſtulans autem naves ſuas recipere, in quibus & illa tredecim ordinum erat.* Paullo pòſt. καὶ τὴν ἔντευξιν εὐθὺς ἄδολον, καὶ ἀνύποπτον, καὶ βασιλικὴν ἐποιοῦντο· πρότερον μὲν σέλευκος ἑστιάσας ἐπὶ σκηνῆς ἐν τῷ στρατοπέδῳ δημήτριον. αὖθις δὲ δημήτριος ἐκεῖνον ἐν τῇ τρισκαιδεκήρει δεξάμενος. *Et primus ſtatim congreſſus plane regius absque omni dolo & ſuſpicione erat. Prior Seleucus in tabernaculo, quod in caſtris habebat, convivio excepit Demetrium. Rurſus autem Demetrius illum in triſcædeceri.* Paullò antè hæc verba leguntur: καὶ τὴν κόρην ἀναλαβὼν ἔπλει ταῖς ναυσὶ πάσαις εἰς συρίαν. *puellâ in navem acceptâ, omnibus navibus petebat Syriam.* Clariora hæc ſunt, quàm ut vel minimam dubitationem relinquant. Athenis in Macedoniam pervenerat hæc triſcædecéris. Ex Macedonia in Syriam omni claſſe ſua, in qua etiam erat hæc triſcædecéris, navigavit Demetrius. Remis igitur ingens ejusmodi navis agi potuit. Et quæ dubitandi cauſſa eſſe poteſt, quin ſi hoſtis occurriſset, etiam hanc tredecim ordinum navem con-

curſuram fuiſſe credamus? Gravitas hujus navis remigum multitudine fuit compenſata. minimùm enim habuit millequadraginta. Et ut ea celeritate eſſe non potuerit, quâ triremes; videmus tamen cum aliis, quæ in magnifici regis ea claſſe dubio procul fuerunt, deceribus, enneribus, ceteriſque minoris formæ navibus perveniſſe in Syriam. contrà ac Salmaſius fieri poſſe putavit. Ptolemæum quoque, in magno illo navali prælio adverſus Demetrium, quindecim ordinum navi vectum fuiſſe puto. Verba Diodori libro xx. uti nunc leguntur, hæc ſunt; εἶχε δὲ (Πτολεμαῖος) τὰς πάσας ναῦς μακρὰς, ἑκατὸν καὶ τεσσαράκοντα. τούτων δ' ἦν ἡ μεγίστη, πεντήρης· ἡ δ' ἐλαχίστη, τετρήρης. στρατιωτικὰ δὲ πορεῖα ταύταις ἐπηκολούθει πλείω τῶν διακοσίων, ἄγοντα πεζοὺς οὐκ ἐλάττους τῶν μυρίων. *Omnes longæ naves quas habebat Ptolemæus, erant centum quadraginta. Harum maxima erat quinqueremis; minima, quadriremis. Vectoria amplius ducenta ſequebantur, quæ non minus decem millia peditum portabant.* In his verbis magnum mendum latere puto, & pro πεντήρης, *quinqueremis*, ſcribendum eſſe πεντεκαιδεκήρης, *quindecim ordinum navis.* Emendationis cauſſæ hæ ſunt. Una, quod abſurdum videatur, quum multas hepteres haberet Demetrius, Ptolemæum, cui abſque dubio ſatis exploratum fuit, cujus formæ naves ille haberet, non hoc ſtuduiſſe, ut quinqueremibus majores naves compararet. Altera, quum ſiniſtrum cornu Demetrii, præter triginta quadriremes, & alias quinqueremes, haberet ſeptem hepteres, & decem hexeres; non videri credibile, Demetrii cornu dextrum, cum quo Ptolemæus concurrebat, quinqueremes duntaxat, minoreſque naves habuiſſe. In tanta enim hepterum hexerumque copia, niſi plures quàm quas in ſiniſtro cornu ordinaverat, habuiſſet Demetrius; inter duo cornua illas haud dubie diſtributurus fuiſſet. Atqui ſcribit Diodorus, Ptolemæi ſiniſtrum cornu, cui præerat ipſe, concurriſſe cum dextro Demetrii; hoc autem non magno certamine viciſſe, quod maximas ſecum naves haberet. συναγωνιζομένων αὐτῷ τῶν μεγίστων σκαφῶν. Quod ſi putemus, in dextro cornu Demetrium habuiſſe tantum quinqueremes, minoreſque naves; Ptolemæum autem ſolum quinqueremes;

certamen binorum illorum cornuum fuiſſet inter naves, quarum maximæ eſſent quinqueremes. Quorſum igitur illa verba, τὰ μέγιστα τῶν σκαφῶν, *navium maximas ſecum habebat Ptolemæus.* Πτολεμαῖος δὲ καὶ τὰ μέγιστα τῶν σκαφῶν, καὶ τοὺς κρατίστους ἄνδρας ἔχων μεθ' ἑαυτοῦ, ῥᾳδίως ἐτρέψατο τοὺς καθ' αὑτὸν τεταγμένους· καὶ τῶν νεῶν ἃς μὲν κατέδυσεν, ἃς δὲ αὐτάνδρους εἷλεν. *Ptolemæus, qui navium maximas, fortiſſimosque viros ſecum habebat, facile in fugam vertit qui contra ipſum poſiti erant; naviumque alias ſuppreſſit, alias ſimul cum viris cepit.* Tertia, miram ordinationem videri potuiſſe, ſi omnes majores naves, quæ unius formæ erant (quippe quinqueremes) in ſiniſtro cornu collocaſſet Ptolemæus; contrà autem minores omnes in cornu dextro. Quarta, peregrinam eſse loquendi rationem, quâ utatur Diodorus. primum cum dicit, ἡ μεγίστη, ἡ ἐλαχίστη. *maxima, minima.* Meliùs enim dicturus fuiſſet, αἱ μείζους, αἱ ἐλάττους. *majores, minores.* Deinde, ſi ea ſententia fuiſſet, potius dicturum fuiſſe: ἦσαν δὲ πᾶσαι πεντήρεις καὶ τετρήρεις. *Erant autem omnes quinqueremes, & quadriremes.* Itáque pro verbis, τὰ μέγιστα τῶν σκαφῶν, concinnius dixiſſet, τὰς πεντήρεις. Quare certiſſimum puto, ſcripſiſſe Diodorum, πεντεκαιδεκήρης, ubi nunc editum eſt πεντήρης. Bis hunc locum adduxit Salmaſius, paginis 692. 722. nec ullam in eo difficultatem invenit. Quam ego non parvam deprehendi, ſive rem ipſam conſiderem; ſive verba, quibus Diodorus utitur. Sed ad quindecim ac ſexdecim ordinum naves veniam, quæ ſine controverſia in uſum belli ædificatæ fuerunt; non autem ut in navalibus, oſtentationis tantum cauſſa ac magnificentiæ, collocarentur. Plutarchus in vita Demetrii, loquens de ejus magnificentia etiam in ædificandis magnis navibus, ita ſcribit. ἀλλὰ θέαν μόνην ἐκείνη παρέσχε καὶ μικρὸν ὅσον διαφέρουσα τῶν μονίμων οἰκοδομημάτων φανεῖσα πρὸς ἐπίδειξιν οὐ χρείαν, ἐπισφαλῶς καὶ δυσέργως ἐκινήθη. (Ita Aldus & Stephanus edidére; ſed perturbatâ ſententiâ. Scribendum, & diſtinguendum: καὶ τὸ μικρὸν ὅσον διαφέρουσα τῶν μονίμων οἰκοδομημάτων φανεῖσα, πρὸς ἐπίδ.) τῶν δὲ Δημητρίου νεῶν οὐκ ἦν τὸ καλὸν ἀναγώνιστον. οὐδὲ τῷ περιττῷ τῆς κατασκευῆς ἀπεστεροῦντο τὴν χρείαν. ἀλλὰ τὸ τάχος, καὶ τὸ ἔργον ἀξιοθεατότερον τοῦ μεγέθους παρεῖχον. *Sed ſpectaculo illa* (Philopatoris tettaraconté-

ris) *ſolùm fuit, & quod parum ab ædificiis in ſolido fundatis differre videretur, ad oſtentationem, non autem ad uſum, magno labore ac periculo movebatur. Pulcritudo autem navium Demetrii conjuncta erat cum uſu, quem in navalibus certaminibus præbere poterant, nec curioſâ fabricâ opus ipſum impediebatur: ſed ob celeritatem, atque effectum, longè digniores contemplatione erant, quàm ob magnitudinem.* Paullo antè dixerat: οὐδεὶς γὰρ οἶδεν ἀνθρώπων οὔτε πεντεκαιδεκήρη ναῦν πρότερον, οὔτε ἑκκαιδεκήρη. *Nullus hominum nec quindecim ordinum navem, aut ſexdecim, ante illud tempus viderat.* Hæc verba perſpicue docent, & fabricatas fuiſſe naves, quas quindecim, aut ſexdecim verſus remorum agebant, & eam celeritatem habuiſſe, ut in pugnis navalibus adhiberi poſſent. Notabile enim hic eſt verbum τάχος, *celeritas*, oſtendens, cum aliis, minoris formæ, adeoque celerioribus, navigiis per mare agi potuiſſe, nec opus fuiſſe, ut minores multùm inhiberent. Quamvis autem uſum ingentium harum navium, quem in prœliis navalibus habere poterant, iis verbis ſatis oſtenderit Plutarchus; alio tamen ejuſdem loco, ubi regem narrat ſpectatorem in littore ſtetiſſe harum velut inſularum in mari moventium, idem confirmatum videbimus. μεγέθει μὲν γὰρ (τὰ ἔργα) ἐξέπληττε καὶ τοὺς φίλους. κάλλει δὲ καὶ τοὺς πολεμίους ἔτερπε. τοῦτο δὲ ἔτι (ita Aldus & Stephanus. ſed mihi reſcribenti ὅτι pro ἔτι adſentiet eruditus lector) μᾶλλον ἀληθῶς ἢ κομψῶς εἴρηται· καὶ τὰς μὲν ἑκκαιδεκήρεις αὐτοῦ, καὶ τὰς πεντεκαιδεκήρεις, ἐθαύμαζον ἑστῶτες οἱ πολέμιοι παρὰ τὴν γῆν αὐτῶν πλεούσας· αἱ δ' ἑλεπόλεις, ὡς θέαμα τοῖς πολιορκουμένοις ἦσαν, καὶ (ita pro ὡς reſcribo, quod totam periodum turbavit) αὐτὰ τὰ πράγματα μαρτυρεῖ. λυσίμαχος μὲν γάρ, ἔχθιστος ὢν δημητρίῳ τῶν βασιλέων, καὶ πολιορκοῦντι σόλους τοὺς κιλικίους (puto fuiſſe, τῆς κιλικίας) ἀντιτεταγμένος, ἔπεμψε παρακαλῶν, ἐπιδεῖξαι τὰς μηχανὰς αὐτῷ, καὶ τὰς ναῦς πλεούσας. ἐπιδείξαντος δέ, θαυμάσας ἀπῆλθε. Quæ ita verto. *Nam & magnitudine opera illa amicis admirationem movebant; & pulcritudine etiam hoſtes delectabant. Hoc autem verè magis quam jactanter à me dici; & fuiſſe admirationi ſexdecim ac quindecim ordinum naves ab ipſo fabricatas, quum hoſtes in littore ſuo ſtantes eas remis agi viderent; turres-*

que capiendis urbibus ab ipſo excogitatas ſpectaculo fuiſſe obſeſſis; ipſæ res teſtantur. Lyſimachus enim præ ceteris regibus Demetrio infeſtiſſimus, quum ipſi Solos Ciliciæ obſidenti oppoſitus eſſet, miſit ad eum, rogans, ut cùm machinas ipſi oſtenderet, tùm naves illas remis actas. & poſtquam oſtendiſſet, admirabundus abiit. Ita ſcribit Plutarchus, ac ſi ipſius quoque tempore fuiſſent, qui de harum navium fabrica & effectu dubitaverint. Sed & Lyſimachus rex, & milleni principes viri, qui de admirabilis hujus regis, Demetrii, navibus, ab ipſo primum fabricari cœptis, audiſſent, pro fabulis, & vanorum hominum figmentis illas habuerant, non credituri, niſi immanes illas naves, velut inſulas in mari natantes, ipſi ſuis oculis vidiſſent. Accedamus ad aliam ſexdecim ordinum navem, quæ duorum regum, Philippi ac Perſei olim fuerat, quamque duo fideliſſimi ſcriptores narrant ex Macedonia Romam actam. Polybius quoque ejus mentionem facit excerpta Legatione 142. his verbis. δι' οὗ (κοίντου Φαβίου μαξίμου) παρακομισθέντες (οἱ τριακόσιοι τῶν νέων καρχηδονίων) ἀσφαλῶς εἰς τὴν ῥώμην, συνεκλείσθησαν ὁμοῦ πάντες εἰς τὸ τοῦ * ἐκκαιδεκήτου νεώριον. Ita aſteriſco notavit verbum corruptum Caſaubonus, vertitque locum. *qui eos Romam tuto curavit deferendos; ubi fuerunt ſimul omnes in unum è navalibus concluſi.* Fulvius Urſinus ad hunc locum ita adnotat. *Opinor legendum eſſe,* εἰς τὸ ἑκκαιδέκατον νεώριον, *&c. quum enim plura eſſent Romæ navalia, ut ex Livio, & aliis colligitur; veriſimile eſt, numeris ea diſtincta fuiſſe, & unum, primum navale; alterum, ſecundum; & deinceps ex inciſis notis, ſignificari ſolita eſſe.* Obſcuro loco, quem duo doctiſſimi viri illuſtrare nequierunt, lucem neceſſariam inferemus, mutando literam unam, & item aliam fini adponendo; ut ex ἐκκαιδεκήτου fiat ἑκκαιδεκήρους. εἰς τὸ τῆς ἑκκαιδεκήρους νεώριον. *ſimul omnes in navale navis ſexdecim verſuum ſunt incluſi.* Gallicus interpres du Ryer ne quidem, quid navale hic eſſet, expreſſit. *Il eut ſoin de les faire conduire ſeurement à Rome, où on les enferma tous enſemble dans un meſme lieu.* Trecenti illi juvenes Carthaginienſium pro obſidibus miſſi, incluſi ſunt in navale, & quidem maximum; quod illam multitudinem capere poſſet.

Hoc navale ante octodecim ferme annos paratum fuerat recipiendæ maximæ navium, quæ unquam Romæ viſæ ſunt, quâ Paullus Æmilius, captivum ducens regem Perſeum cum liberis, & principibus Macedoniæ, per adverſum Tiberim, Romam fuerat ſubvectus. Quo tempore trecenti illi obſides accederent, jam videtur fracta fuiſſe ea navis, quod nulli uſui Romanis futura eſſet. In vacuum locum omnes illos juvenes Romani concluſerunt. De hac nave, Romam actâ, duo præclarorum ſcriptorum loca adponam, ex quibus, quomodo Polybius reſtituendus eſſet, docti viri diſcere potuiſſent. Livii libro XLV. hæc ſunt verba. *Paullus ipſe poſt dies paucos regiâ nave ingentis magnitudinis, quam ſexdecim verſus remorum agebant, ornatâ Macedonicis ſpoliis, non inſignium tantùm armorum, ſed etiam regiorum textilium, adverſo Tiberi ad urbem eſt ſubvectus; completis ripis obviam effusâ multitudine.* Poſtea eodem libro: *Naves regiæ captæ de Macedonibus, inuſitatæ ante magnitudinis in campo Martio ſubductæ ſunt.* Livius, cùm dicit, *inuſitatæ antè magnitudinis*, non videtur audiſſe de Demetrii heccædecéri; multo minus de triginta ordinum navibus Ptolemæi Philadelphi. Illud ex iis Livii locis diſcimus, ingentem illam navem per mare remis actam fuiſſe, adeoque præliis navalibus intereſſe potuiſſe. Quod adhuc clarioribus verbis explicat Plutarchus in vita Æmilii. κἀκεῖθεν εἰς ἰταλίαν μετὰ τῶν δυνάμεων περαιωθεὶς, ἀνέπλει τὸν θύβριν ποταμὸν, ἐπὶ τῆς βασιλικῆς ἑκκαιδεκήρους, κατεσκευασμένης εἰς κόσμον ὅπλοις αἰχμαλώτοις, καὶ φοινικίσι, καὶ πορφύραις . . . . ὡς καὶ πανηγύρεων . . . . ἔξωθεν. ὥς τε . . . . . ὄν τινα θριαμβικῆς πομπῆς προαπολύειν τοὺς ῥωμαίους· τῷ ῥοθίῳ σχέδην ὑπάγοντι τὴν ναῦν ἀντιπαρεξάγοντας. Ita hic locus editus eſt ab Aldo & Stephano, variè mancus & corruptus; quem ſic reſtituo. καὶ πορφύραις, παραπεμπόντων μετὰ πανηγύρεων τοῦ δήμου (aut, τοῦ πλήθους) ἔξωθεν. ὥς τε τρόπον τινὰ θριαμβικῆς πομπῆς προαπολαύειν. Et verto. *Æmilius inde cum copiis in Italiam transportatis, ſubvectus eſt per Tiberim regiâ nave ſexdecim ordinum; armorum ſpoliis, palmiſque ac purpurâ exornatâ; multitudine extrà magnâ frequentiâ proſequente. Ut triumphalem quodammodo pompam Romani præciperent, qui na-*

vem pulſibus remorum ſenſim procedentem, velut triumphum in ripis ducerent. Locus ſplendidiſſimus, ſed ab interpretibus adhuc magis mutilatus. Italicus interpres. *Quindi paſſando in Italia con l'eſſercito, navicò per il Tevere nella nave capitana da ſedeci remi, ornata di armi, & di ſpoglie di nimici.* Sedeci remi, *ſexdecim remorum*, vertit; cùm non minus eſſe potuerint quàm mille ducenti octoginta. Reges atque principes, qui mirabilia audire ac videre cupitis, ſpectate hîc navem ingentem, non modo formâ ſuâ, & tantâ remigum multitudine admirabilem, ſed præcipuè vectoribus illuſtribus: victore Æmilio; captivo, rege Perſeo, & Macedoniæ principibus, quorum proavi terrarum orbem ſubegerant. Hæc rerum humanarum viciſſitudo eſt, ut ingens navis, tutandæ Macedoniæ à Philippo ædificata, in campo Martio à vermibus exederetur: ut Macedonum nomen, orienti tremendum, occidenti ludibrio eſſet. Hujus navis mentionem quoque facit Suidas. ἡ τοῦ περσέως ναῦς, τά τε ἄλλα ἐξήσκητο μεγαλοφυῶς, καὶ τὴν εἰρεσίαν ἐπὶ δέκα ἓξ στοίχων εἶχε πεποιημένην. *Perſei navis, cùm aliis rebus magnifica erat, tum remigium habebat in ſexdecim verſus exſurgens.* Hanc Perſei navem eandem fuiſſe puto, quam pater ipſius, Philippus, habuit, cum bellum gereret adverſus Romanos. Nam in conditionibus pacis, quas Philippo dederant Romani, hæc cum aliis quinque navibus excepta fuit, ne Romanis traderetur. Hoc nos docet Polybius IX. excerpta legatione. ὁμοίως δὲ (ἀποδιδόναι, quod hîc excidiſſe puto) καὶ τὰς καταφράκτους ναῦς, πλὴν πέντε σκαφῶν, καὶ τῆς ἑκκαιδεκήρους. Caſaubono interprete: *item naveis omnes tectas, ſcaphis quinque exceptis, & una quam ſexdecim verſus remorum agunt.* Vocem σκαφῶν, vertit, *ſcaphis*; cum vertere debuiſſet, *navibus*. Stupendum in tanto viro hoc erratum eſt; non μνημονικὸν, ſed ex rei, quam interpretari debuerat, ignorantia profectum. Hic genitivus caſus eſt à σκάφος, ους. non autem à σκάφη, ης. τὸ σκάφος Polybio, aliiſque, ſignificat navem roſtratam, tectam, magnam. Utitur hoc nomine, quando de quinqueremibus, hexeribus, majoribuſque navibus loquitur. Libro XVI. de decére Philippi: καὶ τὸ σκάφος, καὶ τοὺς ἐπιβάτας τοὺς ἐν αὐτῷ, διέφθειραν.

magnam illam navem, omnesque ejus defenſores ſuppreſſerunt. Sed & eodem hoc caſu, qui Caſaubono errandi occaſionem dedit, ibi legitur: διὰ τῆς εἰς τὴν πολεμίαν ναῦν ἐμβολῆς λύσαντος τὴν συμπλοκὴν τῶν σκαφῶν. *quum impetu in hoſtilem navem ſolveret copulam navium.* Atqui una harum copulatarum navium erat octéris; altera, minor fuerit, quinqueremi minor eſſe nequiit. Pluries hoc vocabulum ibi reperitur. At ἡ σκάφη, *ſcapha,* navicula eſt, quæ magnam ſequitur. quâ utuntur, quando celeriter ab una nave ad alteram tranſire cupiunt, aut in terram exſcendere. Nonius Marcellus: *Scaphæ ſunt naviculæ, quæ majores naves conſequuntur.* Juſtinus lib. xxv. de Ptolemæo, Pyrrhi filio: *quem adeo ſtrenuum fuiſſe tradunt, ut prælio navali quinqueremem ex ſcapha cum ſeptem inſiluerit, captamque tenuerit.* Ex humili navicula in altam navem inſiluit. Octo armatos ſcapha illa portavit, adfuerint præterea quatuor remiges. Hinc ſcaphæ illius magnitudinem colligere licet. Certum autem eſſe, loqui Polybium de magnis navibus; non autem, de ſcaphis ſeu naviculis, ipſa res tantùm non clamat. Primùm enim præcedit, τὰς καταφράκτους ναῦς, *conſtratas naves.* At ſcaphæ inter naves, multo minus inter tectas naves, numerari nequeunt. Deinde, quam cauſſam fuiſſe putabimus, cur ſcaphas quinque ſolùm Philippo reliquerint? Si res fuiſſent ex auro fabrefactæ, ingens earum pretium Philippum, ut hoc ſollicitaret, inducere potuiſſet. Jam nullam aliam cauſſam comminiſci poſſum. Quingentas ſcaphas, imò quinque millia ſcapharum Philippo, ex eo federe, parare licuit; quod abſque magnis navibus, in navali certamine, nullius uſûs eſſent. Si de lembis hîc ſermo eſſet Polybio, aliquâ tamen ratione lembi quinque excepti videri poſſent: quamvis federe illo lembos Philippo, qui ingentem eorum copiam habebat, Romani reliquerint. Hunc tam inſignis viri errorem, non ſuſtulit interpres Gallicus du Ryer; ſed, ut fieri ſolet, etiam ſuo auxit. Quippe non ſolum ſcaphas cum Caſaubono hîc vertit; ſed etiam ex ingenti illa ſexdecim ordinum nave, facit naviculam ſexdecim remorum. Ita enim vertit. (Que Philippe rendroit) *tous les vaiſſeaux couverts, excepté cinq barques & une qu'on me-*

noit à ſeize rames. Sed Livium hic videamus. Libro XXXIII. cap. 30. *Captivos, transfugasque reddere Philippum Romanis, & naves omnes tectas tradere; quin & regiam unam inhabilis prope magnitudinis, quam ſexdecim verſus remorum agebant.* Nemo mancum hunc locum eſſe vidit. Hoc tamen vulnus non adeo difficile fuit & deprehendere, & ſanare. Nullum mihi dubium, quin Livius ſcripſerit. *& naves omnes tectas tradere, præter quinque, & regiam unam.* ut verteret hæc Polybii : ἀποδοῦναι τὰς καταφράκτους ναῦς, πλὴν πέντε σκαφῶν, καὶ τῆς ἑκκαιδεκήρους. Cauſſæ emendationis hæ ſunt. Una, quod falſum alioqui diceret Livius; videlicet, tradidiſſe Philippum ſuam navem, quam ſexdecim verſus remorum agebant. Hoc enim adverſatur Polybii verbis claris, quibus dicit, hanc regiam navem non eſſe traditam. Altera, quod quinque navium, quas Philippo conceſſas dicit Polybius, nullam alioqui mentionem Livius faciat; ideoque ademtas illi innuat. quod federis verbis, à Polybio expoſitis, adverſatur. Tertia, hanc regiam Philippo ademtam non videri, quia filius ejus Perſeus eam habuerit. Neque enim veriſimile eſt, aut à Romanis eam navem poſtea redemiſſe Philippum; aut Perſeum, ejuſdem magnitudinis aliam ædificandam curaſſe. Erroris autem cauſſa ab voce *præter* fluxiſſe videtur, quam cùm obſcurè ſcriptam librarius reperiſſet, deformatam putavit ex verbo præcedentì *tradere.* adeoque omittendam cenſuit. hinc reliqua fuére mutata. Accedit, quod hic ſermo, *quin & unam*, nec Livio aliàs uſitatus, nec ita uſurpandus videatur. Sed cauſſas indagemus, quare quinque naves magnas, & vaſtam illam Philippo conceſſerint Romani. Omnes planè naves adimere, ſuperbum videbatur ſenatui Romano; & intolerabile futurum regi magnanimo. Quare quinque magnas naves ipſi reliquerunt, quibus uti poſſet, ſi bello laceſſeretur. Præterea conceſſerunt, ut naves apertas, quot vellet, haberet, præſertim celoces ac lembos. Neque enim prohibebantur hæ naviculæ. & magnum earum numerum habebat Philippus. Vaſtam illam heccædecérem facilè reliquerunt Romani, quod majoris admirationis quàm uſûs eſſet. Hinc diſcimus; primò, majorum

navium in prœliis navalibus maximam vim fuiſſe : lembos ſine majoribus navibus non multum potuiſſe. Roſtra enim harum naviculas illas, ſi adſequi poſſent, ſupprimebant. Deinde, Nullum populum, qui urbes habeat ad mare ſitas, victum videri poſse, quamdiu naves bellicas habeat. Quare Romani, ut velut alam unam Philippo præciderent, navalium virium præcipuum, naves, ipſi ademére : quemadmodum & poſtea Antiocho, cui alterum tantum tectarum numerum habere conceſſerunt, cùm propter potentem vicinum, Ægypti regem; tum quod tanto majus regnum ejus cenſerent. Verba fœderis inter Antiochum & Romanos, quum in utroque auctore, & Polybio, & Romano ejus interprete Livio corrupta ſint, hic reſtituam. Polybii excerptâ legatione xxxv. verba hæc ſunt. ἀποδότω δὲ καὶ τὰς ναῦς τὰς μακρὰς, καὶ τὰ ἐκ τούτων ἄρμενα, καὶ τὰ σκεύη. καὶ μηκέτι ἐχέτω πλὴν δέκα καταφράκτων. μηδὲ τριακοντάκωπον ἐχέτω ἐλαυνόμενον. μηδ᾽ αὐτὸ πολέμου ἕνεκεν, οὗ αὐτὸς κατάρχῃ. Caſaubono interprete : *tradito & naves longas cum velis armamentiſque earum. neve plureis quam decem naveis tectas habeto : nullam item, quæ triginta remis agatur habeto, neve minorem ex belli cauſſa quod ipſe illaturus erit.* Poſteriora verba corrupta puto, hoc modo corrigenda : μηδὲ τριακοντάκωπον ἐχέτω πλὴν ν̄ μόνων. μηδ᾽ αὐτὰ πολέμου. *neve triginta remorum actuarias, præter quinquaginta. nec eas ex belli.* Livii ex libro XXXVIII. cap. 38. hæc ſunt. *Tradito & naves longas, armamentaque earum : neve plures quam decem naves actuarias, nulla quarum plusquam triginta remis agatur, habeto : neve minorem, ex belli cauſſa, quod ipſe illaturus erit.* Quæ ita emendanda cenſeo. *Tradito & naves longas, armamentaque earum : neque plures quàm decem naves tectas; & quinquaginta actuarias, quæ triginta remis agantur, habeto : ne has quidem ex belli cauſſa, quod ipſe illaturus erit.* Appianus Syriacis ejuſdem federis pauca recitat, ubi eorum, quæ ad naves pertinent, meminit his verbis. ναῦς δὲ καταφράκτους δυόδεκα ἔχειν μόνας, αἷς ἐς τοὺς ὑπηκόους πολέμους κατάρχειν. πολεμουμένον δὲ καὶ πλέοσι χρῆσθαι. *Naves tectas* XII. *ſolùm habeto, quibus, ſi bellum iis inferat qui in ditione ejus ſunt, utatur : pluribus autem*

uti licebit, ſi bello petatur. Pro κατάρχειν, ſcribendum, κατέ-χοντα. deinde πλείοσι. præterea δέκα ſcribendum pro δυόδεκα, Polybius & Livius evincent. Sed hæc diligentius inſpiciamus. In ipſam curiam Romanam nos intraſse cogitemus, ubi trecentos amplius ſenatores, de ferendis Antiocho pacis legibus deliberantes audiamus; atque unum ex iis ita diſserentem. Hoc inprimis, patres conſcripti, providendum nobis eſt, ne primo quoque tempore rebellare poſſit Antiochus, regum noſtra tempeſtate potentiſſimus. Carthaginienſes primo bello viceramus: ſed, quod naves ipſis reliquiſsemus, non pacem à nobis petiiſse viſi ſunt, ſed inducias; ut vires, tam diuturno bello attritas, recuperarent. Quid de rege ſuperbo, qui magni nomen apud ſuos conſecutus eſt, qui Aſiæ maximam partem retinebit, ſperabimus? Scilicet uno atque altero prælio, terrâ marique victus, Carthaginienſibus modeſtior, de tentanda rurſus belli fortuna nunquam conſultabit? ſed ultra Tauri juga emotus, perpetuo in otio, & ipſe, quamvis jam ſenior, & ſucceſsores ejus tranſigent? Regum animos, & adſentationes aularum ignorat, quisquis hæc ſibi perſuadebit. Et ut adverſus nos nihil moturus ſit, vicinum Ægypti regem ſpectate, cum quo hereditarium ipſi bellum eſt de Cœle Syria, & Cypro, aliisque provinciis & urbibus. Metuendum nobis erit, ne eò bellum transferendo, toto illo regno, quod ab effeminatiſſimo rege nuper adminiſtratum novimus, aliquando potiatur. Cognovimus ex hoc bello, quod cum Antiocho nunc geſſimus, Deúmque benignitate feliciter perfecimus, quæ vires ipſius fuerint: quid maximè in utrisque copiis, tam navalibus quam terreſtribus robuſtum fuerit ac vegetum. Ut de ceteris nihil dicam, navales utique vires ita accidendæ ſunt, ut nihil inde in poſterum metui poſſit. Audiviſtis forte (quamquam nemo noſtrum eſt, qui non & patres noſtros, atque hunc ſenatum, idem de rebus noſtris ſemper judicaſse nôrit) quod conſilium apud hunc regem fuerit Annibalis; qui centum tectas naves, decem millia peditum, & mille equites ſibi depoſcebat, ut bellum rurſus in Italiam transportaret. Fortunam equidem populi Romani fuiſse puto, quod ignavo regi à

vaferrimo imperatore fuerit datum. In Italiam hic transvectus, alios populos debellando; aliorum fidem ſollicitando; Gallis, infeſtiſſimis hoſtibus, ſe conjungendo; iterum de Italia, de noſtra poſseſſione, de aris focisque, cum acerrimo imperatore nos pugnare coëgiſset. Iterum infeſta ſigna, quod omen Dii prohibeant, è muris noſtris, circa urbem vagantia conſpiceremus. Naves, patres conſcripti, naves ſunt, quibus imperia in longinquas terras transportantur; quibus exercitus volant. Niſi navales vires habeat mari vicinus populus, quotidie aut ſervitutem, aut jugum metuere debet, quod vel remotiſſimus populus, qui navibus accedere poſſit, imponat. Sed noſtras ipſi res inſpiciamus, patrumque noſtrorum conſilia, qui primi mare intrare auſi ſunt. Navibus perveniendum fuit in Siciliam, anguſto licet freto ab Italia diſtantem. Navibus Sardiniam obtinuimus & Corſicam. & in Hiſpaniam denique navibus penetravimus. Absque his fuiſset, adhuc forſan in Italia hærentem horreremus Annibalem, quem P. Scipio, tranſportando bellum in Africam, ex Italia retraxit. Noſtris artibus adverſus nos nunc uteretur Antiochus; &, funeſtiſſimus nobis bellator, Annibal. De navalibus igitur viribus huic regi prorſus adimendis (quamvis crudele id videri poſſit, & ſuperbo regi intolerabile) ſalutare & nobis, & ipſi, conſilium ineamus. Hoc certè eo conſequemur, ut in Europam tranſire nequeat: ut, ſi inquietus animus ad bella ipſum rapiat, cum vicinis luctetur: quæ certamina ſpectabimus nos, & quando placebit, dirimemus. Niſi hac in re caveamus nobis, vereor ne brevi perditas vires recuperet, cui Syriam relinquimus, & cum illa urbes, re maritima celeberrimas, Tyrum, Sidona, Aradum, & integram Ciliciam. Quare omnes in præſentia naves longas cenſeo ipſi adimendas, ne brevi rebellare poſſit, pœnitentiâ ductus, ac petitæ pacis ignominia. In concedendis autem navibus, quas in poſterum parare poſſit, quum ad regni ipſius magnitudinem reſpiciemus, tum ad imperii noſtri ſecuritatem. Carthaginienſibus, belli Punici ſecundi fine, ex omnibus longis navibus decem triremes reliquimus. Philippo nuper tectas omnes naves ademimus, præter

quinque, & inhabilem illam ſexdecim ordinum navem. Nec tantùm lembos, priſtes ac myoparones habere conceſſimus, ſed & apertas omnes; triremes & triemiolias. Huic in præſentia ex longis nullam relinquendam arbitror; ſed concedendum, ut parare ſibi rurſus poſſit, tectarum quidem duplum numerum; & lemborum quantum habere volet, quibus utatur bellum aliis inferendo. Sed in tam exiguo longarum numero ingentem vim minorum navigiorum ſibi comparabit, quæ proxime ad longas accedant? Finiamus illorum magnitudinem remigum numero. Nam omnia minora navigia adimere velle, verendum nobis, ne ſuperbius noſtrum factum videri poſſit, quàm ipſi periculoſius. Habeat lemborum quemcunque numerum: nec tamen, quod Philippo conceſſimus, navigia citra triremium magnitudinem ipſi omnia concedamus. Navium, quæ triginta remis agantur, habeto quinquaginta, aut eum numerum, quem vos cenſueritis; ſed ea lege, ſi bellum ipſi inferatur (potentem enim vicinum habet, Ægypti regem) ſed harum uſum ipſi adimamus in bello, quod ipſe aliis inferet. Ita nuper ademtis Nabidi, tyranno Lacedæmonis, omnibus navibus, conceſſiſtis duos ſolùm habere lembos. Verùm ne illos, quot vellet, remigibus inſtrueret, quo ipſo celerrimi futuri erant, & ad latrocinia agenda aptiſſimi, ſexdecim ſolùm remis ſingulos agi voluiſtis. Hanc equidem, patres conſcripti, certam nobis rationem relictam puto conſtringendi ferocem regem, qui nuper Aſiæ opibus fultus, de terrarum orbis imperio, ſolus certamina nobiſcum ſuſcepturus videbatur. Hujusmodi quædam in ſenatu Romano dicta fuiſſe putabimus. Quàm prudenter autem ſenatus in conditionibus Philippo datis hæc adſcripſerit, eventus docuit. Hujus enim filius Perſeus mari deinde nihil potuit, quod illæ vires nimium minutæ eſſent. Nec cum bellum adverſus Romanos pararet, de navibus magnis ædificandis cogitare debuit; quod Romani id non paſſuri fuiſſent. Quamquam in legibus pacis, Philippo datis, non adſcriptum fuerit, ne unquam alias magnas pararet. Itaque Perſeus ſolùm habuit claſſem lemborum quadraginta, & quinque priſtium; ad latrocinia agenda habilem; ſed quæ plurium trire-

mium occurſum vitare debuerit, ſicut ob celeritatem potuit. Videamus nunc Polybii verba, in quibus tria notanda ſunt. Unum, quod omnes naves longas dicit ademtas. Non dicit, ademtas fuiſſe tectas, hoc eſt, quinqueremes, majoresque naves; ſicut in fœdere Philippi adſcriptum fuerat. Ita enim apertas omnes, quæ etiam longarum nomine comprehendebantur, id eſt, triremes apertas & triemiolias, conceſſiſſent. Ergo omnes longas, cum velis, & armamentis, Antiocho ademerunt. Eam vim hæc conditio habuit, ut, quum navium præcipuum robur ipſi eſſet ademtum, de rebellando, & multo minus de bello in Italiam, aut Galliam tranſportando, nulla conſilia agitare poſſet. Alterum; conceſſiſſe Romanos, ut in poſterum comparare ſibi Antiochus rurſus poſſet decem tectas. id eſt, cujuscunque magnitudinis naves: ita ut, ſi omnes voluiſſet facere deceres, ex hac lege potuiſset. Non dicit, decem longas, ut includeret triremes & triemiolias. Sciebant enim Romani, ſi longarum aliquot uſum concederent, majoris potius inter longas formæ, quàm minoris habiturum regem. Hæc conditio eam vim habuit, ut ne vicinis quidem, navibus deſtitutus, bellum inferre poſſet. Quippe decem illæ, à Romanis conceſſæ, priùs ædificandæ erant. Tertium eſt; quinquaginta naves triginta remorum habere potuiſſe Antiochum; ſed ea conditione, ſi non inferret bellum; ſed bello ab alio peteretur. Nunc emendationum rationes adſcribam. Et primùm quidem ejus, quâ Polybium hoc loco reſtituimus. Verbum ἐλαυνόμενον malè conjungi puto cum præcedente τριακοντάκωπον. Primò enim tacite ſignificare videtur, ac ſi τριακοντάκωπα aliæ eſſent μὴ ἐλαυνόμενα quod utique erroneum. Uti ſi quis Latinè diceret, conceſſas fuiſſe actuarias, quæ agerentur; ineptè aliquis opinaretur, alias eſſe actuarias, quæ non agerentur. Quippe vocabulo actuaria jam incluſum eſt adjunctum verbum; ſicut nomine τριακοντάκωπον, verbum ἐλαυνόμενον. Quare hoc verbum ἐλαυνόμενον non puto ſcriptum fuiſſe à Polybio, ſed ex errore natum. Deinde, quia præcedit ναῦς, non autem πλοῖον, ſcribendum hîc fuerit ἐλαυνομένην, non autem ἐλαυνόμενον. Tertiò notandum, quod emendatio mea proxime ad literas corrupti verbi

accedat. quod illi, qui libros veterum manu ſcriptos legerunt, melius expendent. Neceſſariam autem eſſe hanc emendationem, quâ numerus τ̃ τριακοντακώπων exprimitur, oſtendit epitomator Appianus, & hîc quodammodo paraphraſtes, qui diſertè inquit, conceſſiſſe Romanos, πολεμοῦμενον πλείοσι ναυσὶ (δηλαδὴ τριακοντακώποις) χρῆσθαι. Ceterum, ſi quis non literam ν̄ numeralem fuiſſe putare velit, ſed proximam ο̄, cum eo, ut de re incerta, contendere nolim. Scribo quoque αὐτὰ pro αὐτό. Mutatum enim illud eſt, ob fictum præcedens verbum ἐλαυνόμενον. Caſaubonus, corruptam Livii ſcripturam ſequendo, pro αὐτὸ videtur emendandum cenſuiſſe μικρότερον (πλοῖον) aut, ἀκάτιον. Sed ferri hanc lectionem non poſſe, paullò poſt clarius perſpicietur. In Livii verbis plura ſunt reſtituenda. Primum excidiſſe puto verbum; *tectas*. Id autem neceſſario reſcribendum eſſe, evincit primo verbum Græcum καταφράκτων, quod ob cauſſam ſupra dictam exprimendum erat. Deinde, quia rem falſam alioqui narraret Livius. Certum enim eſt non modo Nonii auctoritate, ſed & ex aliorum ſcriptorum locis, ubi actuariarum mentio fit, minora navigia fuiſſe actuarias, quæ inter longas recenſeri nequiverint. Nonius: *Actuariæ, naviculæ celeres; dictæ, quod citò agi poſſent.* Sall. Hiſt. lib. II. *Ad hoc pauca piratica actuaria navigia.* Additum, *piratica*, clarè oſtendit minora fuiſſe. Piratarum maximæ fuére hemioliæ: frequentis uſûs, myoparones. Livius Lib. XXV. *In hoc tumultu actuariæ naves, inſtructæ jam ante, circumvectæque, ad Naſum armatos exponunt.* Quare decem actuarias, tanquam navalium virium præcipuum robur, Antiocho conceſsas putare, Antiochum Romanos ludibrio habuiſſe planiſſime oſtenderet. Deinde excidiſſe puto, *& quinquaginta.* Numerus enim τ̃ τριακοντακώπων, *actuariarum*, exprimendus fuit, ſi habere eas conceſſerunt. Quinquaginta autem fuiſſe, ſatis probabili conjectura ex Polybii reſtituta ſcriptura colligi puto. Et actuariam interpretatus videtur Livius Græcum τριακοντάκωπον. Tertiæ emendationis, *ne has quidem*, tres cauſsas producere poſsum, quarum quæque illam adſtruat. Prima eſt, quod Græca μηδ' αὐτὰ, ita vertere debuerit Livius.

Altera, quod vetus lectio, *neve minorem*, frivolam ſententiam redderet. Quod qui navalem rem, præſertim veterum, cognitam utcunque habet, æſtimare poſſit. Quid enim alienius ab omni ratione dici hîc poſſet, quàm decem duntaxat actuarias habere potuiſſe tantum regem? &, quod ſtultum videri debet, præterea ne lembum quidem, aut priſtem, ſi bellum alteri inferat? Puto Joppitarum, aut Jamnenſium, qui in Antiochi ditione erant, claſſes, de quibus in Maccabæorum libro II. legimus, plurium navigiorum fuiſſe, quàm quæ hîc à Livio, ex illorum ſententia, Antiocho conceſſa, memoretur. Omnibus navibus; parvis, magnis; Antiocho interdixiſſe Romanos, & ipſis, & huic regi glorioſius fuiſſet; quàm decem actuarias reliquiſſe, quæ ne quidem inter longas recenſeri mererentur. Tertia, quod qui pro *minorem* legunt *monerem*, ex ignorantia vetuſtæ rei navalis in illum errorem lapſi ſunt. Nec meliorem hoc nominis ſententiam nobis reddit, quàm quod prius legebatur. Sed tamen videamus. μονήρης, *moneris*, ſicut διήρης., τριήρης, & cetera, compoſitum, ſignificat quodcunque navigium, parvum, magnum, uno duntaxat remorum verſu, ab utroque latere, inſtructum. Nam & pentecontorus, quinquaginta remorum navis, fuit moneris. Et τριακοντάκωπος ναῦς, quæ triginta remis agitur, moneris eſt. Sed & ſcapha, quæ à duobus, aut quatuor, impellitur, moneris dicitur. Xenophonti μονόκροτον, *monocrotum*. Unde planum eſt, vocem moneris non ſignificare propria ſignificatione minus navigium (quamvis revera minora omnia, cum longis comparata, fuerint, utpote quæ unum remorum verſum ſolùm haberent) ſed hujusmodi, quod à ſingulis lateribus, uno remorum verſu ſolum agatur, ſive parvum ſit, ſive magnum. Itaque hanc ſententiam habemus. Omnibus moneribus, hoc eſt, minimis etiam naviculis interdictum fuiſſe Antiocho. Solis uti licuiſſe tectis navibus decem, ſi alteri bellum inferret. Egregia vero ſententia, quæ tacite illud diceret: Antiochum navibus uti, quando alii regi, aut populo bellum inferret, noluiſſe Romanos. Mea autem opinio eſt, conceſſiſſe Romanos, ut decem navibus tectis uteretur,

quando alteri bellum inferret; & præterea lembis, ac minoribus naviculis quot vellet. De triginta remorum navibus diviſiſſe ſententiam, ut iis uteretur, quando ab altero bellum ipſi inferretur; non autem uteretur, ſi bello alium peteret. Porro vocabulum *moneris*, neſcio an ab ullo Latino ſcriptore uſurpatum inveniatur. Themiſtius oratione x. κλωπείας δὲ καὶ κακουργίας ἐν τοῖς μονήρεσι πλοίοις ποιούμενοι. quod quâ ſignificatione hîc accipiatur, alio loco ſum docturus. Ex his igitur conſtat; primo, errare Gronovium, dum putat, Antiochum non tradidiſſe omnes naves longas, ſed aliquas retinuiſſe. Ita enim ſcribit ad hunc Livii locum: *Dixerat, tradito naves, non definito numero. neque omnes tamen addidit, ut maximam partem ſignificaret, & quia mox finiturus erat numerum longarum, quas ei liceret retinere.* Hæc ſententia Polybio, Livioque, adverſatur. Nam ſi id, quod Gronovius opinatur, ſignificare voluiſſet Polybius, ita ſcribere debuiſſet: ἀποδότω δὲ καὶ τὰς ναῦς τὰς μακρὰς, καὶ τὰ ἐκ τούτων ἅρμενα, καὶ τὰ σκεύη, πλὴν δέκα καταφράκτων. Omiſſis verbis, καὶ μηκέτι ἐχέτω, ut quæ locum hîc habitura non fuiſſent. Livius quoque ita interpretatus fuiſſet: *Tradito & naves longas, armamentaque earum, præter decem naves tectas.* omiſſo verbo, *habeto.* Sed cum illa federis ſententia non eſſet, conſideratè prior ſcripſerat Polybius, quod vertit deinde Livius: *neque plures habeto.* hoc eſt: in poſterum, quando ad naves rurſus ædificandas animum adjiciet Antiochus, hoc cogitet, decem tantùm tectas habere conceſsum eſse; ideoque plures non ædificandas. Porro Dialectici quoque ſtatuunt, hoc ſermone: *tradito naves longas*, intelligi, *omnes longas naves tradendas eſſe.* Deinde errant; Caſaubonus in verſione Polybii, & Gronovius in ſua emendatione, dum ſtatuunt Antiocho non conceſſum fuiſſe, ut actuariam triginta remorum haberet. Sed ſi illud dicere voluiſset Polybius, quis non videt, ſcripturum fuiſse: μηδὲ τριακοντάκωπον ἐχέτω. omiſso verbo, ἐλαυνόμενον. quam difficultatem neuter animadvertiſse videtur. Errant tertiò, qui *monerem*, tanquam commodum verbum hic laudant, Urſinus & Gronovius. Errat quartò Salmaſius, dum nimio emendandi ſtudio Appia-

num hic depravat. Nam pro καταφράκτους, quod rectè legitur in Appiano, & cujus interpretatio in Livio aut excidit, aut corrupta eſt, malè putat ſcribendum, κατελάτους, aut κατερέτους. quod utrumque compoſitione barbarum vocabulum eſt. Sed & quinto errat Gronovius, qui in iisdem Appiani verbis, ſermonem probum mutat, & σολοικίζοντα ſubſtituit. neque enim Græcum eſt, πολέμου κατέχειν. Idem denique errat, dum Polybii verba, μηδ᾽ αὐτὸ, putat ſignificare, *ne hoc quidem numero.* quum numeri mentio nulla præceſserit. Quæ ad hunc Livii locum ſcripſit Schefferus pag. 82. De militia navali; qualia ſint, ex hac noſtra emendatione eruditus lector perſpiciet. Hæc ad difficilem ſane locum, & ferme deſperatum, adnotare nunc voluimus. Ceterum quæ hactenus clarè expoſita ſunt, non modo de triremibus & quinqueremibus; ſed etiam de navibus, quæ deceribus majores erant; hoc, ſpero, tandem efficient, ut nemo in poſterum futurus ſit, qui de magnis veterum navibus, remigumque in illis multitudine, dubitare audeat. Nam aut ignavum ſe lectorem prodet, qui adducta loca, & argumenta evidentia, excutere noluerit; aut ſtupidum, qui hujus rei veritatem perſpicere nequiverit. Magnis igitur remigum copiis opus habuére veteres ad naves bellicas inſtruendas. Et delectum eorum non minus quàm militum inſtituebant. Caſſius epiſtolâ ad Ciceronem: *Delectum remigum, magnâ contumacia civitatum, tamen ſatis celeriter habuimus.* Quorſum autem iſta, niſi multa millia remigum ſe conſcripſiſse ſignificare vellet. ut qui ſaltem quindecim millia remigum in octoginta navibus longis, & partim tectis, habiturus eſset. Hæc tamen res adeo præter opinionem etiam doctorum fuit, qui remiges ad minora navigia & ſcaphas ablegarunt, ut interpretum nonnulli in Ezechielis loco, cap. XXVII. v. 8. non remiges intelligerent, ſed nautas, onerariarum pręcipue miniſteriis occupatos. Ita enim verſio Anglica: *The inhabitants of Zidon & Arvad were thy mariners: thy wiſe men, ô Tyrus, that were in thee, were thy Pilots.* Sed ipſa curioſi prophetæ verba videamus.

יֹשְׁבֵי צִידוֹן וְאַרְוַד הָיוּ שָׁטִים לָךְ חֲכָמַיִךְ צוֹר הָיוּ בָךְ הֵמָּה חֹבְלָיִךְ׃

LXXXIV.

Habitatores Sidonis & Aradi fuerunt remiges tui : ſapientes tui, ô Tyre, fuére in te, ut eſſent gubernatores tui. Tyrus, urbs mercaturâ florens, cùm in parva inſula ſita eſſet, multitudinem omnem opificiis occupatam habebat. Itaque belli tempore, ab vicinis, Sidoniis & Aradiis, rei navalis peritia non minus florentibus, remiges, ad implendas ſuas triremes, accipiebant divites Tyrii. Nec male ex hoc prophetæ loco colligeremus, certum quotannis ſtipendium duabus illis urbibus pendiſſe Tyrios; ut & de remigibus, ſi quod repente bellum oriretur, certi eſſent; & benevolentiam illarum ſibi obligatam haberent. Duo autem illa, quorum meminit propheta, naves bellicæ maxime requirebant; remiges & gubernatores. Remigum virtus ac peritia magnum momentum adferebat ad victoriam : gubernatoris autem ſcientia neceſſario requirebatur. Quin per שָׁטִים intelligantur remiges, κωπηλάται, dubium eſſe nequit, ſi, quæ hactenus explicavi, bene conſiderentur. חובלים ſunt rectores navis, trierarchus, & gubernator. Hos duos, qui navem bellicam gubernabant, ſapientes vocat propheta. רב החובל Jonæ cap. 1. v. 6. dubio procul eſt magiſter navis; aut eo non præſente, gubernator. uti & recte habet vulgata. Rabbinis, ראש הספינה. Nihil enim obſtat, quin ipſum gubernatorem ad Jonam deſcendiſſe credamus, ut expiſcaretur omnia : præſertim quod in magna tempeſtate gubernaculum funibus alligare ſoleant, ne moveatur. Et notandum, navem iſtam, quâ Jonas vehebatur, rotundam fuiſſe; quam & Cyrillus, commentario in hunc prophetam, rectè vocat ὁλκάδα, *onerariam*; quæ velis, non autem remis, uteretur. מלחים ſunt ἐπιβάται, in nave bellica; & vectores, in oneraria. Diſcrimen horum trium vocabulorum oſtendere videtur Propheta eodem hoc capite v. 29. וְיָרְדוּ מֵאֳנִיּוֹתֵיהֶם כֹּל תֹּפְשֵׂי מָשׁוֹט מַלָּחִים כֹּל חֹבְלֵי הַיָּם אֶל־הָאָרֶץ יַעֲמֹדוּ׃ Interpretes LXX. καὶ καταβήσονται ἀπὸ τῶν πλοίων αὐτῶν πάντες οἱ κωπηλάται σου, καὶ οἱ ἐπιβάται, καὶ οἱ πρωρεῖς τῆς θαλάσσης ἐπὶ τὴν γῆν στήσονται. Vulgata : *Et deſcendent de navibus ſuis omnes qui tenebant remum, nautæ & univerſi gubernatores maris* (addit Hieronymus, *ſive vectores, & proretæ*; ex

verſione LXX. οἱ ἐπιβάται, καὶ οἱ πρωρεῖς) *in terra ſtabunt*. Uterque interpres non vidit, prophetam loqui de navi bellica. Primum enim nominat remiges, qui maximum numerum in navi bellica efficiebant. Deinde milites, ſuper conſtrata navi ſtantes. quos Græci ἐπιβάτας vocant. Denique rectores navis, trierarchum & gubernatorem. Gradatim à maxima multitudine, ſed inhonorata; ad pauciores numero, ſed honoratiores progreditur. Sed hæc latius excutere non eſt hujus loci. Rabbini per חובלים intelligunt omnes miniſtros navis; cum gubernatorem, tum ceteros nautas. חובל נקרא מושך חבלי הוילון במשפט וצריך למשכם בחכמה לקבל הרוח במשפט ואחד הוא הרב פרנס הספינה המלמד שאר החובלים למשוך כפי מה שיראה והוא האוחז הקברניט הנקרא טי״מון בלעז וכן מנהיג הספינה להדריכה הדרך אשר יראה וכל זה בחכמה: Chobel *vocatur, qui veli funes convenienter regit. Illos enim ſcienter adducere, neceſſarium miniſterium eſt, ut ventus recte colligatur. Eſt autem unus ex iis princeps, gubernator navis, qui & ceteros docet, quæ uſus poſcit, & clavum* (Hiſpani el timon vocant) *tenet, ut certum curſum navis teneat, & ad propoſitum locum perveniat.* Qui hæc ſcripſit Judæus, onerarias conſideravit. Pagninus hanc traditionem ſequitur, ſed eo errore, ut hîc verſu octavo verterit *nautas*, ubi dubio procul intelliguntur *gubernatores*, qui ſunt, & eſſe debent *ſapientes*. Nauta eſſe poteſt, qui paullò antè ſtivam tenuerit. In hunc errorem lapſus non fuiſſet Pagninus, ſi obſervaſſet, prophetam hîc loqui de nave bellica. Sed & LXX. interpretes, & Hieronymus hinc lapſi ſunt, qui πρωρεῖς, *proretas*, quorum miniſterium maxime uſui erat in onerariis, pro gubernatoribus hic ſubſtituunt.

Hæc ſunt, quæ ad fabricam bellicarum navium, quibus veteres uſi ſunt, exponendam, adducere nunc volui; ut rem vetuſtate obſcuratam in apertam lucem rurſus protraherem. Cùm autem multi, ab renatæ literaturæ tempore, de iisdem veterum navibus commentati ſint; attexere hîc poſſem, & fuſius demonſtrare, quas errandi cauſſas habuerint; quæ tantæ difficultates fuerint, ut nulla ex erroribus emergendi via inveniri potuerit. Sed iis

nunc omiſsis, ultimi ſcriptoris, Jacobi Palmerii, qui nova quædam de re navali veterum proferre videtur, fabricam earundem navium paucis videamus. In Exercitationibus in auctores Græcos, pag. 174. ita ſcribit. *Vnumquodque ſedile, ſeu ſcalmus habet pedem unum & quadrantem in altitudine A B, & in longitudine B C pedem & dodrantem. Sic ſedebant novem remigum ordines, unus ſuperalium extructi, ſed oblique. & unusquisque remex ſpatium ad aſſurgendum habebat pedes ſex in altitudine, ſcilicet à puncto A ad punctum D. & ſic novem illi ordines occupabant in altitudine navis tantùm undecim pedes circiter.* Non tanti hanc rem putavi, ut figuram Palmerii adponendam curarem. Qui examinare ejus opinionem velit, figuram ibi inſpiciat. Prolongetur autem in ejus figura, A B uſque ad D. Unde ſimilia fiunt triangula A B C, & D A A. Quare ut A B, $1\frac{1}{4}$. eſt ad B C, $1\frac{3}{4}$: ita D A, 6. ad A A, $8\frac{2}{5}$. Itaque interſcalmium, ſeu ſpatium inter duos remiges ejusdem ordinis, ex Palmerii ſententia, erit pedum octo, & trientis, & particulæ quintædecimæ. quod ſpatium enorme eſt; & vere adſeverare poſsim, nunquam in ullius bellicæ navis fabrica uſurpatum. Quippe vaſtæ longitudinis futuræ fuiſsent illæ naves. Porro notandum ibi eſt, quod ſedilis altitudinem faciat, pedis & quadrantis: quæ minor altitudo eſt, quàm ut juſtæ ſtaturæ viri commodè in eo ſedeant. Verùm ſpatii lucrandi cauſsâ adeo parvam fecit altitudinem: quam integri cubiti fuiſse, ex antiquitate monſtrare poſsum. Ex poſitione Palmerii, quinqueremis Polybii, quæ XXX. habuit ſedilia in quoque ordine, longa fuiſset pedes CCLII. abſque ſpatio vacuo ad proram; & ad puppim, ubi erat prætoriolum. Duplo igitur longiorem Palmerius facit quinqueremem, quàm ego illam fuiſse ſtatuo. Hinc nimium illud ſpatium prodit, in quo, ex Palmerii opinione, remigum infimus manus, remum tenentes, movit. Vix enim ad dimidium brachia remex extendet. Contrà autem, quamvis latitudo ſedilis ponatur pedis unius & dodrantis; ſpatium tamen, in quo remex, poſt tergum infimi ſedens, manus ſuas cum remo movere debet, juſto minus eſt. Ideoque omnium ſuperiorum remigum miniſterium impedietur. Tot cenſuris obnoxia eſt Palmeriana triremium

fabrica; quæ ſtudio minuendæ navium altitudinis, quam alioqui, ex antiqua laterali collocatione remigum, facere debuiſset, ab eo eſt excogitata. Si octo ordinum navis Heracleenſium, ad eum modum ædificata fuiſset, longitudo ejus, quam remiges ſolùm occupaſsent, habuiſset pedes octingentosquadraginta. enormis pro nave longitudo, quæ ab dominorum quod hîc Amſterdami vocant hoſpitio publico, præter pontem Lombardicum, ad ædificium, ubi rei maritimæ præfecti conventus habent, pertinet. Noachi arcam, ut quæ trecentorum cubitorum, ſeu CCCCL pedum fuerit, ferme altera parte iſta longitudo ſuperat. Cum hac triremium fabrica, quam Palmerius inſtituit, conferenda ea eſt quam expoſuit Schefferus. Eadem ferme ratio collocationis utriusque eſt, ſine ratione, vel auctoritate veterum ſcriptorum prodita. Sed ut videat lector, quàm hæc rei navalis tractatio fuerit difficilis; locum unum ex Athenæo proferam, quem tres doctiſsimi viri explicare aggreſsi ſunt: ſed ſucceſsu adeo nullo, ut abſurdiſsimas etiam opiniones protulerint. Libro v. de vaſta illa oneraria, quam Hiero ædificandam curavit, Moſchionis hæc ſunt verba: ἦν δ' ἡ ναῦς τῇ μὲν κατασκευῇ εἰκόσορος. τριπάροδος δέ. Interprete Jacobo Dalechampio: *Viginti remorum ordines in ea navi fuerunt; aditus triplex.* Hanc Dalechampii verſionem probat Palmerius, ſed cum hac animadverſione; monere ipſum debuiſse, pro εἰκόσορος legendum eſſe εἰκοσήρης. Ita enim ſcribit: *Benè ita vertit interpres ſecundum rei veritatem; malè ſecundum verba mendoſa, quæ vertit. Putavit nempe* εἰκόσορον ναῦν *fuiſſe navem viginti remorum ordinum; ſed debuit in Græco ſecundum ſuam verſionem mutare vocem* εἰκόσορος *in* εἰκοσήρης. *maxima enim eſt differentia.* εἰκόσορος *navis eſt actuaria non magni pretii, quæ viginti tantùm remis agitur, ut dicitur* τριακόντορος, *quæ triginta: at* εἰκοσήρης *navis erat maxima, & molis extraordinariæ, & ſtupendæ, quæ viginti remorum ordines habebat.* Itaque hi duo viri opinati ſunt, hanc Hieronis navem fuiſse icoſérem, quæ non minus duo millia remigum habuit. At cùm bis mille remigum ſedilia tantum loci requirant in nave, ut tota fermè iis occupetur, ubi magnum illud onus, quod hæc navis portavit, collocabunt?

Doctus quidem vir fuit Dalechampius, ſed qui, cum medicinam faceret, multum temporis viſitandis identidem ægrotis inſumſerit, ita ut non ſemper æque attenta mente verſioni iſti operam navare potuerit. Nec tamen illam præcipitavit. Ad triginta enim annos in facienda illa occupatum fuiſse ſcripſit Caſaubonus. In qua multa correxit Caſaubonus; & plura ego emendare poſſim. Venia igitur danda Dalechampio, ſi non ſemper rem tetigit. Accuratiora omnia à Palmerio jure expectaſsemus, ut qui non ita negotiis diſtrictus, attentiore cura perluſtrare omnia potuiſset. Attamen in eam ferme opinionem venire aliquis poſsit, ac ſi integram hujus navis deſcriptionem non legiſset. Moſchio enim initio ſuæ deſcriptionis dicit, fuiſſe πλοῖον σιτηγὸν, navem, quæ triticum portaret: cujuſmodi veteres habuére, quæ vaſta mole eſſent; ſicut & illa fuit Ægyptia, de qua ſuprà pag. 5. vidimus Lucianum. Fine autem ſuæ deſcriptionis narrat Moſchio, in hanc navem impoſitam fuiſse, præter ingens onus tritici, magnam vim piſcis & carnis ſalitæ. Non conſideravit hoc Palmerius: quamvis & alia ſint, quæ ab illa erronea opinione ipſum retrahere potuiſſent. Onus autem, quod hæc navis accepit, quo etiam feliciter Alexandriam, ad Ægypti regem, Ptolemæum pervenit, ſuperat duo millia onerum, quæ vocant, Hollandicorum. (laſten.) Singulis oneribus dando quatuor millia librarum: libræ autem uncias ſexdecim. Navis alvum, ubi duobus millibus onerum locus fuerit, vaſtam fuiſse oportet. Ubi igitur collocabunt bis mille remiges? Qui conferti in uno loco ſtare aut conſidere non potuerunt; ſed ordine per totam navis longitudinem ſedilia habuerunt. Nihil certè loci illis mercibus ad latera navis ſuperfuit. Et quod in medio relinquebatur, cibaria, præter cados amphorasque, quibus aqua & vinum continebatur, occupabant. Accedit, quod alvus bellicarum navium parva fuerit, comparata cum alvo onerariarum. Sed hi duo viri, quid hîc ſcriberent, ignorarunt. Videamus tertium, eruditionis famâ haud paullo majorem, Cl. Salmaſium. qui in Obſervationibus ad Jus Atticum pag. 704. ita ſcribit. *Onerariæ autem, quæ remis agerentur, raró hunc numerum* (viginti) *remigum tranſcendebant. Unde maxima navis*

illa Hieronis oneraria, quam deſcribit Athenæus lib. v. *ad* εἰκοσόρϛ *inſtar facta proditur. Non plus quàm vicenis remis inſtructam fuiſſe indicat, ex unoquoque latere denis. Nam* πεντηκόντορος *inter longas naves locum habuit, qualis Argo prima fabricata eſt, cum ſimplici ordine remorum. Et nullam plane onerariam liquet fuiſſe* πεντηκόντορον, *cum enormis magnitudinis illa oneraria Hieronis, non plures habuerit remiges, quàm mediocris* εἰκόσορος. Paullò poſt: *Si quæ onerariæ remis agebantur, eæ non plures quàm vicenos habuerunt, &* εἰκόσοροι *ideo appellatæ.* Hæc Salmaſii ſententia contraria eſt illi priori; ita ut alteram altera evertat. Illi contendunt, bellicam fuiſſe navem vicenûm ordinum; hic contrà, non bellicam fuiſſe navem dicit, ſed onerariam, viginti remos habentem. Onerariam fuiſſe, recte putavit Salmaſius. Et Moſchio non uno loco ſuæ deſcriptionis idem oſtendit. Sed quæ ſubjungit Salmaſius, hujusmodi ſunt, ut non ſcripta vellem. Vaſtam illam onerariam viginti remos habuiſſe ſcribit; ab ſingulis lateribus decem. Si remorum foramina quædam ornatûs cauſſa facta fuiſſe dixiſſet, opinionem rei veritati parum incommodantem ferremus. Sed *oneraria*, inquit, *Hieronis non plures remiges habuit quàm mediocris* εἰκόσορος. Quem colorem non defendendæ, ſed excuſandæ huic opinioni inveniemus? Veritati, ut coram mihi ſæpe dixit ipſe Salmaſius, in lucem protrahendæ, omnia ſua comparata eſſe volebat: & nobis licet, in quibus & ipſe, & alii, ab illa aberrarunt, noſtri temporis eruditis oſtendere. Benè ſcripſerat pag. 652. *Onerariæ velis tantùm inſtruuntur.* niſi quod interdum oneraria parva ædificata eſt, quæ etiam remis agi poſſet. Ab ea ſententia recedere non debuiſſet. Quid verò viginti remigum vires in movenda tanta nave efficere potuiſſent? Si gigantes illi omnes, ſi Polyphemi, fuiſſent, quorum ſinguli vires vicenûm virorum habuiſſent, quid effeciſſent quadringentorum brachia in agenda nave, quæ duobus millibus onerum gravis erat? Neſcio annon facilius crediturus aliquis ſit, viginti adoleſcentulos, qui duodecimum ætatis annum ſinguli attigiſſent, navem centum oneribus gravem, Amſterdamo Londinum remis egiſſe. Hîc enim conſide-

randum maximè, navem illam ingenti onere fuiſſe onuſtam. Viginti ordinum navis, cùm præter cibaria & amphoras, ſolùm portaret ſuos remiges & defenſores, à quadringentis remigibus moveri tamen, & aliquouſque agi potuiſſet; ſed onerariam, tanto onere preſſam, neſcio an quadringenti remiges (tantum abeſt ut viginti) agere potuiſſent in mari, æſtibus ac ventis agitato. Caſaubonus hanc difficultatem aut non vidit, aut præteriit. uti & pleraſque, quæ in illa Athenæi narratione, de ingentibus veterum navibus, adhuc reliquæ ſunt. Nunc quartam ſententiam, quæ mea eſt, adponam. Non ſcribit Moſchio, quantæ longitudinis ac latitudinis fuerit oneraria illa Hieronis. Uſitatæ onerariæ ratio longitudinis ad latitudinem fuit quadrupla. Sed cùm vaſtam hanc onerariam non modo portando ingenti oneri ædificaret Hiero, ſed etiam, ut media alvo haberet cubicula magnifica, &, ſupremâ parte, alia in uſum militum ac nautarum; majorem juſto longitudinem habere debuit. Quippe longitudo enormis facilius mare ſulcabit, quàm enormis latitudo. Ponamus latitudinem hujus onerariæ fuiſſe pedum LX. Quare ex modo uſitatæ onerariæ longitudo fuiſſet pedum CCXL. Sed ob dictam cauſſam juſto major fuit longitudo. Rationem longitudinis ad latitudinem plenis verbis expreſſam non audiverat Moſchio; ſed duntaxat, formam vaſtæ illius fuiſſe inſtar icoſori, hoc eſt, in ratione ſextupla. Ideoque ſi latitudinem pedum LX. habuerit, longitudinem fuiſſe pedum CCCLX. Videamus longitudinem icoſori, ſeu naviculæ viginti remorum. Decem remi requirunt XXV. pedes; interſcalmium ponendo pedum duûmſemis. Vacuum ſpatium, ad proram puppimque, fuit pedum XVII. ſimul tota longitudo eicoſori pedum XLII. Latitudo autem, pedum VII. Hujusmodi formâ fuit illa oneraria Hieronis, quod attinet ad longitudinem & latitudinem. Sed ut altitudinem quoque, quæ etiam uſitatum modum onerariarum exceſſit, oſtenderet Moſchio, dicit fuiſſe τριπάροδον. ideoque trium tabulatorum. Et hoc vocabulum, de quo aliàs ſcripturus ſum, evincit, non fuiſſe icoſérem, aut etiam icoſéris formâ, hanc navem. Quare illa verba Moſchionis, ἦν δ' ἡ ναῦς τῇ μὲν καταϲκευῇ εἰκόσορος

fabricâ hæc navis erat eicoſoros. idem ſignificant, ac ſi Callixeni phraſi dixiſſet, τὸ σχῆμα τούτου τοῦ πλοίου τῷ εἰκοσόρῳ ἐοικός. *forma navis hujus ſimilis erat eicoſoro.* Sed pluribus Callixenus formam thalamegi Ptolemæi Philadelphi deſcripſit: addens denique, quæ meæ explicationis firmamentum ſunt, hæc verba: τὸ δὲ σχῆμα αὐτῆς, οὔτε ταῖς μακραῖς ναυσὶν, οὔτε ταῖς στρογγύλαις ἐοικός. *forma ejus illa erat, ut nec longis navibus, nec rotundis adſimilaretur.* quippe longitudine ad latitudinem erat ut xx ad III. ſeu $6\frac{2}{3}$. ad I. Unde & hoc colligimus, rationem ſeptuplam minorem fuiſſe pro nave longa. Unicum adhuc lectori expendendum proponam, quomodo Dalechampius hanc navem perveniſſe putarit Alexandriam. *Navis autem*, inquit, *in Alexandriam remulco deducta eſt.* Ita vertit hæc Græca: καὶ ἡ ναῦς κατήχθη εἰς τὴν ἀλεξάνδρειαν, ἔνθα καὶ ἐνεωλκήθη. Vertere debuiſſet: *Perducta autem hæc navis eſt Alexandriam, & ibi ſubducta.* Velis acta eſt hæc navis Alexandriam cum omni onere: & poſtquam exonerata eſſet, ſubducta eſt in navale pro ipſa ædificatum. νεωλκεῖσθαι dicebantur naves, quando machinis, multitudinisque manibus è mari in navale pertrahebantur, ut ſub tecto in ſicco ſtantes non ita facile putreſcerent; etiam ab aëris injuriis tutæ. Hoc Latini dicebant *navem ſubducere.* Quàm autem longè ab hac ſententia aberrat Dalechampius? Remulco deductam ſcribit hanc navem Alexandriam. At quomodo hoc fieri potuerit, nec ſcivit bonus hic interpres; nec quisquam alius explicarit. Num quinquaginta quinqueremes, funibus totidem alligatam traxére? hoc enim eſt ῥυμουλκεῖν. Poëta audacter fingere potuiſſet, Neptunum equitatûs, quem mari mediterraneo aleret, magnam partem, deducendæ illi navi miſiſſe. Sed nihil fingit Moſchio; nec verbo remulci meminit. Ventis, ut aliæ onerariæ, Alexandriam & hæc acta fuit. Sed inter tot alios hujus interpretis errores etiam hic toleretur.

Poſtquam hactenus, cùm antiquorum ſcriptorum inſignibus locis, tùm rationibus, quas inventiones meæ ſuppeditant, ſufficienter, mea quidem opinione, oſtendi; magnas naves, quæ remis agerentur, non modo ædificatas eſſe à veteribus, ſed etiam

in pugnis navalibus uſum habuiſſe: nunc, quos noſtro tempore uſus hæ meæ inventiones præbere poſſint, ſum expoſiturus. Hoc enim de novis inventionibus, præſertim ingenioſis, ad quas comprehendendas lector vires aliquas ingenii adferre debet, inquiri ſolet; quas utilitates illæ ſpondeant, quæ commoda ad ullam vitæ communis partem inde derivari poſſint.

Primam igitur omnis hujus inventionis utilitatem puto, quod noſtri temporis galeæ & galeaſſæ, quas vocant, commodiore forma ædificari poſſint, ut celeriores fiant, majoribusque viribus, & ſumtibus minoribus (quæ tria in illis maximè attenduntur) in omni navali uſu inſerviant. Et formam quidem commodiorem nanciſcentur, ſi proportio veterum longarum navium in iis ædificandis obſervetur. Hanc autem decuplam fuiſſe puto: in majoribus, ob cauſſam, paullùm decreverit; ut tandem in vaſta illa Philopatoris, octavâ paullo minor fuerit. Certum eſt, navem, cujus longitudo ad latitudinem eſſet ſeptupla, inter longas, hoc eſt, bellicas, quæ remis agebantur, à veteribus non fuiſſe habitam. Quas porro artes invenerint; ut, quàm fieri poſſet, leviſſimæ ædificarentur, nunc non attingam. Majoribus autem viribus actas fuiſſe veterum naves, inde conſtare poſſit, quod ſingulorum remigum virtus, ac contentio, majorem effectum haberet. In noſtri enim temporis galeaſſis cùm quinque viri uni remo adpoſiti ſint, multarum virium inanis conſumtio eſt. Quò enim lateri; ideoque ſcalmo, & quaſi hypomochlio; propînquiùs ſedet remex, eò minus efficit. Quare numero pares & viribus, antiquorum remiges, magis & fortius impulerunt navem majorem, quàm noſtri temporis remiges. Unde ſequitur, ſi majorem effectum habuere vires remigum, ea collocatione qua uſi ſunt veteres; minore remigum copia, adeoque ſumtibus minoribus, navem majorem impulſam fuiſſe. Quanta autem virium jactura fiat, quando quinque remiges uni remo adſident, & quâ ratione in ſingulis remigibus ſpectatâ; ingenioſa & utilis contemplatio eſt, quam neminem adhuc prodidiſſe puto. Ariſtoteles hujus conſiderationis prima fundamenta jecit. Quod veterum majoribus navibus objici poſſit, non video

aliud, quàm quod galeaſſis noſtris fuerint altiores : id quod adverſo vento impulſum earum difficilem fecit. Sed par omnium remigum contentio tantas moles ea celeritate egit, ut ceteras claſſis minores naves adſequi poſſent.

Altera utilitas eſt, quod cum longæ ſint, & tantillo onere, maximè remigum, haud altè in aquam deprimantur; in fluviis & vadoſo mari, belli tempore, adhiberi poſſint. Atque illud liquere puto, nullum eſſe principem, aut rempublicam, aut urbem denique, quæ ad fluvium, & præſertim ad mare ſita, non maxima cum utilitate, vetuſtæ formæ navibus uſura ſit. Itaque in illa dudum ſententia fui, reges, principes, atque urbes, mari Baltico adjacentes, quæ viribus iis ſint, ut hoſti ſuo ſe opponere audeant, inſignem opem ab triremibus, quadriremibus, & quinqueremibus, pro ditionum ſuarum magnitudine, ſperare poſſe. Quantam autem utilitatem præbere poſſint defendendis onerariis, conjicere poſſumus ex nupero inter Angliæ regem, & federatam Belgii rempublicam geſto bello. Cum enim quieto mari, multæ grandiores Anglorum ſcaphæ, per oſtium Vliæ remis invectæ eſſent, onerarias, in ancoris ſtantes, quæ nullo ſtante vento, velut deſertæ à præſidiaria nave erant, incenderunt. Quod ſi vel una quinqueremis, ad formam à Polybio traditam ædificata, omnibus illis onerariis præſidio fuiſſet, tantum facinus nunquam auſi fuiſſent Angli. Illa enim, ſi qui hujusmodi hoſtes acceſſuri fuiſſent, non ſatis habuiſſet tueri ſuas onerarias, ſed robuſtas ſuas alas movens, roſtro firmo, tanquam aquila inter minores aves late graſſata, omnes ſuppreſſiſset. Ne una quidem ex tot ſcaphis tantam quinqueremis celeritatem, in quieto mari, effugere potuiſſet; ſed velut ab ingenti beſtia in concluſo loco agitatæ minores feræ, omnes fractæ & merſæ periiſſent. Nec defenſorum ſuper tecto quinqueremis ſtantium tela neceſsaria ejusmodi occaſione videri debent, quando ſolum navis roſtrum, tanto impetu latum, hoſtes proterere poſſit. Quod ad ſumtus in quinqueremi ſuſtentanda faciendos attinet, forſan illo tempore tantum damni factum eſt, quantum ſumtuum illa centenis annis requiſitura eſſet.

Tertia eſt, quod magnis militum copiis transportandis, omnium navium commodiſſimæ & olim fuerint, & noſtro tempore eſſe poſſint, triremes, quadriremes, & quinqueremes. Quippe remigum plerique erant milites. ſicut videre eſt ex vetuſtis non Græcorum tantùm, Romanorumque, ſed etiam aliarum gentium navalibus expeditionibus. Hoc autem precor Deum, ut hæc inventio principibus, rebuspublicis, ac urbibus uſui ſit, quando nulla data cauſsa, injuſto bello premuntur; ut ditionum, atque urbium ſuarum fines tutari poſſint. Contrà autem regibus, principibus, ac rerumpublicarum rectoribus, qui ſola imperandi cupiditate moti, ſine magna cauſsa, contra jus faſque, vicinos, aut exteros populos, hujuſmodi navalibus viribus repente opprimere cogitant, imprecor, ut elementa omnia adverſa ſentiant: ut ignis atque terra navibus eorum exitium machinentur; ventuſque ac mare horrendo ſonitu terrorem remigibus incutiant: Ut ſcelerata hujuſmodi conſilia eorum à vento diſturbentur; & perlati ſumma corporum defatigatione labores in profundo maris quietem inveniant.

Quarta utilitas eſt, quod belli tempore, urbis, etiam magnæ, populus omnis transportari hujuſmodi navibus poſſit in inſulam, aut in amicam provinciam. Exemplum notabile eſt, quod Græcorum patrum quidam de Tyriis refert. Aſſyriorum rex, Nabuchodonoſor, magnis copiis adverſus Judæam deſcenderat. Sed vicinas quoque urbes, vetuſtis divitiis celebres, expugnaturus, venit Tyrum. Hanc urbem, mari undique cinctam, ut nunc Venetiæ, cùm deſtitutus navibus ſe occupaturum diffideret, prædâ tamen omnis generis ſtimularetur; à continenti ad urbem uſque aggerem fecit, ut ab terra oppugnationem ejus adgrederetur. Cùm, quid potens rex moliretur, perſpicerent Tyrii, & vererentur, ne continua oppugnatione urbs caperetur; hoc denique conſilium iniére, quomodo ſe, reſque pretioſiſſimas inſtanti periculo eximerent. Quare impoſitis in naves onerarias, quæ remulco agerentur, liberis, ancilliſque, & rebus cariſſimis, cùm ipſi cum uxoribus, filiisque & ſervitio, naves longas conſcendiſſent, in

altum evecti, urbem vacuam hoſti reliquerunt. Sed cum nullos hodie ſcriptores habeamus, qui idem illud narrent, forſan illud factum melius accipietur de illo tempore, quando Alexander M. facto aggere, Tyrum expugnavit. Quippe urbem fortiſſime defenſuri Tyrii, uxores, liberosque, in naves impoſitos, Carthaginem deportandos curarunt. Hanc opinionem etiam tangit Hieronymus, ita ſcribens: *Tyrum fuiſſe inſulam, & nullum habuiſſe de terra introitum, in Græcis Latiniſque, & barbaris hiſtoriis* (Sanchuniathonis forſan) *legimus: ſed poſtea à Nabuchodonoſor, rege Chaldæorum: vel, ut nonnulli affirmant, ab Alexandro rege Macedonum, jactos eſſe aggeres, & oppugnatione, vineisque & arietibus locum præparatum, ac de inſula factam eſſe peninſulam.* Sed longè ante Tyrios feliciter hoc conſilium exſecuti fuére Athenienſes. Cùm enim Perſarum rex, Xerxes, ingentibus illis copiis, terra marique, Græciam debellaturus, non procul Athenis abeſſet; Athenienſes non modo uxores, liberosque, ſed etiam ſervitium omne, & rerum pretioſiſſima, in triremes impoſita, in inſulam Salaminem deportarunt, vacuamque regi urbem reliquerunt; quam ille totam cum omnibus delubris concremavit.

Quinta utilitas eſt, quod multis ſacræ ſcripturæ locis, quæ noſtro tempore non intelliguntur, & ab omnibus recentibus interpretibus prava verſione obſcurata ſunt, priſtinam lucem inferre poſſim. Quum enim veteris triremis formam, ad hoc uſque tempus nemo exponere potuerit; mirum non eſt, ſi illa Scripturæ ſacræ loca, in quibus de triremibus, aliisque bellicis navibus, ſermo eſt, peregrinis explicationibus fuerint obnoxia. Sunt autem quatuor veteris Inſtrumenti loca, quæ bellicarum navium mentionem habent, ubi Hebræum nomen צי reperitur, quod Vulgatæ auctor interpretatus eſt trieris.

Primus eſt, Numer. cap. XXIV. v. 24. וְצִים מִיַּד כִּתִּים LXX. Interpretes: καὶ ἐξελεύσεται ἐκ χειρῶν κιτιαίων. Vulgata: *Venient in trieribus de Italia.* Hîc generatim moniturus ſum, LXX. Interpretes omnibus quatuor locis, ubi hoc vocabulum צי invenitur, illud vertere omiſiſſe. Quod ita accidiſſe puto. Quum mediterranei ho-

mines eſſent illi LXX. Interpretes, qui rei maritimæ parvam notitiam habebant, loca, quæ de navibus, & quidem bellicis agunt, ab ſe non ſatis intellecta, omiſerunt, ut domum reverſi, ab maris accolis, Joppenſibus, Jamnenſibus, Ptolemaënſibus, ſed præſertim ab Tyriis, Sidoniiſque, expiſcarentur, quod genus navis Hebræâ voce צי, quâ cùm Moſes, tùm prophetæ uſi ſunt, intelligeretur. Nullam hujus omiſſionis aliam cauſſam comminiſci poſſum. Manifeſtum autem eſt, & maximè notabile, illis locis interpretationem hujus vocis in LXX. Interpretum verſione deſiderari. Nec mirum videri debet, quarundam vocum Hebræarum ſignificationes illis interpretibus ignotas fuiſſe. Quis enim in paullò cultioris vitæ populo natus, vel ſolertiſſimus patriæ linguæ excultor, omnes ejus voces cognitas ſe habere, gloriari poſſit? Omnes enim ſimul artes, omnemque gentis antiquam ſapientiam, ritus, mores, ſe tenere fateretur. Spatio igitur interpretationi hujus vocis relicto, verſionem ſuam regi Ptolemæo exhibuerunt. quæ toties deſcripta, nunquam ſuppleta fuit; donec Aquila, & Vulgatæ doctiſſimus auctor, hanc rem pleniſſime exploratam, Græcis Latiniſque literis traderent. Aquilæ quidem interpretationem loci Eſaiæ cap. XXXIII. ſolùm extare puto, ubi, ut paullo poſt videbimus, voce τριήρης reddidit Hebræum צי. Sed Vulgatæ veneranda eruditio omnibus quatuor locis conſpicua eſt. Ubi tamen illud obſervandum, dictis quatuor locis, ſcriptum reperiri *triéris*, Græcâ formâ; non autem *triremis*, quod Romanum eſt. Cujus hanc fuiſſe cauſſam autumo. Cum Vulgatæ auctor rei navalis non ſatis magnam notitiam haberet, tanquam religioſus interpres, Græcum interpretamentum, quod ab omnibus laudatum nôrat, potius retinere voluit, quàm Latino vocabulo periculum non ſatis propriæ verſionis incurrere. Verba illa Belgicè ita verto: Ende drie-riemers van Chithim. hoc eſt, naves bellicæ de Chithim. Per triremes enim ſæpiſſime intelliguntur omnis generis bellicæ naves. Quod inde originem habet, quia antiquis temporibus, apud Græcos, atque barbaros, præter triremes majores aliæ, vel inventæ non erant, vel in uſum non receptæ.

Alter locus eſt Eſaiæ cap. XXXIII. v. 21. כִּי אִם־שָׁם אַדִּיר יְהוָה לָנוּ מְקוֹם־נְהָרִים יְאֹרִים רַחֲבֵי יָדַיִם בַּל־תֵּלֶךְ בּוֹ אֳנִי־שַׁיִט וְצִי אַדִּיר לֹא־יַעַבְרֶנּוּ׃

LXX. Interpretes : *ὅτι τὸ ὄνομα κυρίου μέγα ὑμῖν (ἐστὶν) τόπος ὑμῖν ἔσται, ποταμοὶ καὶ διώρυγες πλατεῖς καὶ εὐρύχωροι. οὐ πορεύσῃ ταύτην τὴν ὁδὸν, οὐδὲ πορεύσεται πλοῖον ἐλαῦνον.* Vulgata & Hieronymus : *Quia ſolummodo ibi magnificus eſt Dominus noſter : locus fluviorum, rivi latiſſimi & patentes : non tranſibit per eum navis remigum, neque triéris magna transgredietur eum.* Profundi ſpiritûs prophetam hîc agnoſcimus. Nam &, qui amœniſſimæ urbis ſitus ſit, intellexit ; &, quâ re maximè tuta ab hoſtili direptione eſſe poſſit, docet. Plurimas utique commoditates habent urbes maritimæ ; ſed omnes, quæ paullùm ab mari remotæ, præterlabentem vident magnum fluvium, per multos terrarum tractus deſcendentem. Harum enim incolæ non ſolùm omnes orbis terrarum inſulas, & terras ad mare ſitas, navibus adire poſſunt ; ſed & innumera navigia, mercibus onuſta, quotidie per fluvium navigabilem deſcendere atque adſcendere vident. Sed ut commoda illa maxima ſunt ; ita pericula, quibus hujusmodi urbes expoſitæ ſunt, perpetuo metu civium tranquillitatem turbant. Omnes enim mari vicinos populos, tanquam felicitatis ſuæ æmulos, atque hoſtes, metuere debent, ut qui magna triremium claſſe repente eò accedere poſſint. Amœnitatem igitur beatæ urbis propheta fidelibus civibus ſuis à Deo certò promittit : contrà autem pericula, quæ à bellicis, omnis generis, navibus imminere poſſint, nulla timere jubet, quia Dei tutelâ munita erit. Judæi, mediterranea natio, nec amœniſſimâ terrâ ubique gaudens, ſi quando ab montibus ſuis ad mare deſcenderent, ut Joppen, vel Jamniam, & Accam viſerent ; horum tunc oppidorum felicitati, quod ob portus minus commodos infrequentia eſſent, non magnopere invidere poterant. Sed alii, commerciorum etiam cauſsâ, longiùs profecti, Tyrum præcipuè, urbem veterem, & divitiis claram, celebrabant. Tyriarum enim navium, & peregrinarum, in utroque portu, tantam multitudinem, & merces ex omnibus mediterranei maris

locis eò advectas, præter totius orientis opes, quî non admirati eſſent Judæi, qui & naves, tanquam inſolitum ſpectaculum conſpicerent; & præter frumentum, & balſamum ſuum, atque reſinam, non magni pretii aliis mercibus abundarent. At ſi quis mercator Judæus, aut curioſus peregrinator, in Ægyptum veniſſet, Nilum videns, & innumeros rivos, à fœcundiſſimo fluvio deductos; miratus dubio procul eſt, & locorum naturam, & incolarum ſolertiam. Aliis enim rivis magnarum urbium mœnia cincta vidit. Alios agreſtium ſcaphis, cum omnis generis fructibus, ad urbes quotidie accedentibus, paratos. Aliis vicinas urbes junctas, magnæ ultro citroque commeantium civium commoditati, quibus & feſtis diebus, ad recreandos animos, uterentur; quando innumeris thalamiferis naviculis per foſſas illas vecti, tympanis, fidibusque, omnia reſonare faciebant. Hæc Judæus videns, admiratione obſtupefactus, felices nimium, ac ter beatos, illarum urbium & locorum incolas prædicabat. Hæc, domum reverſus, tanquam inaudita, & incredibilia narrans, cives ſuos, inter montes atque rupes educatos, duræque vitæ adſuetos, cupiditate incolendi talia loca implebat. Itaque locum hujusmodi atque urbem illis promittit divinus hic propheta, ſed majore adhuc commodo amplificatam: quod nullæ unquam hoſtiles naves, quas Ægyptii metuere ſemper debebant, ad ſuam, fluviis, rivisque & foſſis latiſſimis, beatam urbem acceſſuræ eſſent. Quippe nomen Domini (ut legunt LXX. Interpretes) fortiſſimo præſidio eam incolentibus erit. Non dubito, quin hac novæ urbis deſcriptione, ad celeberrimam ea tempeſtate Ægypti urbem, Memphin, reſpexerit propheta. Niſi claritatem urbis Alexandriæ prophetam prænuntiaſſe quis opinetur, quæ multis ſeculis poſt ab Alexandro M. ædificata eſt, & in qua multa millia Judæorum habitarunt. Certè præter Ægyptum, nulla alia terra, prophetæ huic cognita, tantis commoditatibus gaudebat, ut non modo fluvium magnum, qui multorum inſtar eſſet, haberet; ſed & rivos, ſeu foſſas latiſſimas, quas Græci διώρυγας vocant. Quod enim ad primam urbem attinet, ad Ni-

lum ea ſita fuit, paulùm ſupra Delta, ubi Nilus in duo magna brachia ſcinditur. Et certum eſt, vetuſtos Ægyptiorum reges in derivando Nilo, foſſisque latis fodiendis, incolarum commoditatibus magnopere ſtuduiſſe. De urbe Alexandria notum, quòd, quamvis centumviginti ſtadiis, ſeu quatuor milliaribus Germanicis, ab Nili occidentali maximè oſtio, quod *ϛόμα ἡρακλειώτικὸν*, ſeu Canopicum, vocabatur, diſtaret; omnibus tamen ejus commodis pleniſſimè frueretur. Quippe non modo brevi itinere per mare navigia dictum fluvium intrabant, ſed etiam ab pago Eleuſine, quæ medio milliari aberat ab Alexandria, Schediam uſque, quæ ad dictum fluvium ſita erat, per foſſam navigabatur. Sed & alia foſſa ab Alexandria ad urbem Canopum, quatuor milliaribus itidem diſtantem, ferebat. Præterea hæc urbs ab ſeptentrione habebat magnum mare; à meridie autem lacum magnum Mariam: ab occidentali parte etiam inſignem portum. Itaque commodiſſimum ſitum habuit Alexandria; & quod mirabile, etiam æſtatis tempore, aërem ſaluberrimum. Jam ad verborum conſiderationem veniam. Vocabulum אֳנִי generatim ſignificat navem, tam bellicam, quàm onerariam. Aquila vertit *ναῦς*. non autem *σκάφη*, aut *ἀκάτιον*. Myoparo, & lembus, ac priſtis, quæ ſummum quinquaginta viros habuére, inter minora bellica navigia recenſentur; ſed à nullo inter ſcaphas. Jam & illud maximè attendendum: Si propheta dicere voluiſſet, ſcapham nullam, quarum in fluviis foſſisque uſus eſt, per illos fluvios atque rivos, qui novam urbem alluent atque cingent, tranſituram; urbem revera miſerrimam Judæis promiſiſſet. Vehementi enim dolore quotidie confecti eſſent, ut qui profundos fluvios, latosque rivos ante oculos viderent, ſed in quibus ne ſcaphâ quidem navigare conceſſum eſſet. Mallent utique fluvium navigabilem non videre, quàm eo uti non poſſe. Quo argumento, à poſteriori, mea ſententia firmatur, prophetæ hoc loco ſermonem eſſe non de onerariis, & naviculis, quibus commercia exercentur, ſed de bellicis navibus, quæ ad damna inferenda ab diverſis mari vicinis populis mitti poſſent. Sed propius ad conſideranda prophetæ

N 2

verba accedamus. Verbo אני, ne perperam intelligeretur de onераria, addit propheta alterum שים; ut indubium redderet navigiorum genus de quo loquitur. Nemo enim illis temporibus, & ſequentibus ſeculis, fuit, qui per *navem remi*, id eſt, navem remis actam, aliam intelligeret quàm bellicam. Hoc primum eſt. Sed alterum adhuc magis perſuadet, & cogit lectorem, ut de bellicis navibus ipſum hîc loquentem intelligat. Quippe ab generali nomine bellicæ navis, ad ſpeciale venit, exprimens formam navis, quæ fluvium illum non tranſitura ſit. Nam vox צי, quâ utitur, Hebræis triremem ſignificat. Ita enim Hieronymus ſe ab Hebræis accepiſſe ſcribit, triremem intelligi per Hebræam vocem צי. Ita & Aquila, vertendo hunc locum docuit. Ita ſententia reliquorum trium locorum, ubi hoc vocabulum צי reperitur, ut accipiamus, perſuadet. Accedit paraphraſis Chaldaïca Jonathanis, quæ, quamvis ſignificationem verborum אני שים non rectè expreſſerit, ideoque in ſententia prophetæ explicanda fallatur (neque enim סְפִינַת צַיָּדִין *navis piſcatorum*, ullum locum hîc reperit) tamen Hebræorum traditionem, qui nomen צי ſemper intellexerant de navi triremi, mutare auſus non eſt, ſed potius admirabili paraphraſi confirmavit. Quippe hæc duo verba צי אדיר duobus aliis, ipſius ſeculo maximè uſitatis, & rem exprimentibus, egregie explicavit, ſubſtituendo בּוּרְנֵי רַבְּתָא burné rabbetá, *liburnæ magnæ*. Hanc ego poſteriorem paraphraſin admirabilem merito voco, quod poſt navalem pugnam ad Actium, verbum *liburna* magis in uſu fuerit, quam verbum *triremis*. ex ea cauſſa, quod forma triremium, qua Liburni utebantur, leviores adeoque celeriores faceret triremes, quam ad illud tempus in uſu fuiſſent. Et cum illius formæ triremibus, in pugna navali ad Actium, præcipue victoriam conſecutus eſſet Auguſtus, in poſterum celebre illarum nomen fuit apud Romanos. Latinus hujus paraphraſis interpres, utitur verbo *triéris*, & quidem numero ſingulari; ſed ſenſum prophetæ, & paraphraſtæ verba expreſſurus rectius vertiſſet, *liburnæ magnæ*. LXX. interpretes hîc obſcuri, & man-

ci ſunt, ex cauſſa pag. 95. dicta; forſan etiam nonnihil librariorum errore. Quippe pro ἐλαύνον, quod nihil hîc ſignificat, ſaltem ſcripſiſſe videri debent, ἐλαυνόμενον. Sed erudita eſt, & verè concinna verſio Aquilæ, quam Procopius Gazæus, cum non paucis ejuſdem auctoris aliis, commentario in hunc prophetam, nobis conſervavit. Quo vel ſolo nomine huic ſcriptori multum nos debere inficiari non debemus. Sic autem Aquila: οὐ μὴ πορευθῇ ἐν αὐτῇ ναῦς κώπης, καὶ τριήρης ὑπερμεγέθης οὐ διαβήσεται αὐτό. *Per ipſum* (fluvium) *non ibit navis remi, & eximiæ magnitudinis triremis ipſum non tranſibit.* quam verſionem Vulgatæ auctor & Hieronymus ſecuti ſunt. Iſidorus Originum lib. XIX. cap. I. hujus loci mentionem facit. *Triéris, navis magna, quam Græci dulconem vocant; de qua in Eſaia dicitur, Non tranſibit per eam trieris magna.* Sed addere debuiſſet, quod Græcorum *triéris* Romanis ſit *triremis*. Paullò pòſt tamen hæc habet. *Biremes autem naves ſunt, habentes remorum ordinem geminum. Triremes & quadriremes, trium & quatuor ordinum: ſic & penteremes, & hexeremes, quinos vel ſenos ordines habentes.* Ultima corrupta ſunt. quippe credere nequeo, ab ipſo eſſe inſcita vocabula, *penteremes*, *hexeremes*, pro *penteres*; quo tamen Latini uſi non ſunt, cum ſuum *quinqueremis* haberent; & *hexéres*. Peculiarem habet ſententiam de vocabulis *triéris*, *triremis*, Hugo Grotius, in hunc Eſaiæ locum ita ſcribens. *Aliud trieres, aliud triremes. Triremes tribus remis aguntur; trieres, ternis remorum ordinibus: ſed ſæpe in libris Latinis inſcitia librariorum hæc confudit.* Lectorem, qui Latinos Græcosque auctores non contulit, hujus viri auctoritas decipere poſſet. Notabile eſt, quod dicit, triremem eſſe (navemne an ſcapham dicere voluerit, ignoro) quæ tribus remis agatur. δίκωπον, videlicet πλοιάριον, ſcapham parvam, quæ duobus remis agatur, Græca lingua agnoſcit. Atque ita τετράκωπον, ἑξάκωπον, & ultra dici potuére ſcaphæ, quæ quatuor, ſex, pluribusve, æqualis numeri, remis ab utroque latere impellerentur. ſed τρίκωπον, πεντάκωπον, ἑπτάκωπον, remigandi uſus reprobat. Nec per tertium remum intelligi poteſt gubernaculum, quia hujusmodi ſcaphula

gubernaculo non eget. Nunc locis aliquot probabo, primum τὸ *trieris* idem eſſe quod *triremis*. Deinde, triremem fuiſſe navem trium ordinum, adeoque magnam. Aſconius Pedianus in Verrem: *Trierarchus, navi triremi præpoſitus. Triremis ternos remorum ordines habet. ita & biremis, & quadriremis, & deinceps dicuntur.* Ecce *trierarchus*, id eſt, *trieris princeps*, ſeu *præpoſitus*, explicatur per Latina, verba, *triremis præpoſitus*, ſeu, *navi triremi præpoſitus*. Ita quoque Heſychius: τριήραρχος, τριήρους ἄρχων, ἤτοι πλοίων πολεμικῶν. Deinde dicit Aſconius, uti & ſupra adducto loco Iſidorus, quod ad alterum probandum pertinet: *triremis ternos remorum ordines habet.* II. Maccab. cap. IV. v. 20. εἰς τὰς τῶν τριήρων κατασκευάς. Vulgata rectè vertit: *in fabricam navium triremium*. Polybii hæc: καὶ παραυτίκα τούτοις μὲν ἡτοίμαζον δύο τριήρεις παραπόμπους. *Et ſtatim his parabant duas triremes quæ proſequerentur.* Livius vertit: *Datæ triremes duæ.* Centena loca proferri poſſent, quibus probetur, triremem fuiſſe magnam navem, tribus remorum ordinibus actam. Vel unius Ciceronis locus in Verrem ſufficeret: *Navem maximam, triremis inſtar ædificavit.* Gloſſæ: τριήρης, *triremis*. Et aliæ: *Triremis*, τριήρης. Accedit denique argumentum, quo vel ſolo iſta opinio evertitur. Si triremis ſcapha eſt tribus remis acta; & quadriremis erit, quæ quatuor remis agebatur; & quinqueremis, quæ quinque. Quo modo ingentes illæ naves in ſcaphas, paucis remis contentas, mutarentur. Quod attinet ad ultima verba: *ſæpe in libris Latinis inſcitia librariorum hæc confudit.* ſcire vellem, quinam Latinorum ſcriptorum Græcæ formæ vocabulo *trieris* uſi ſint. Utique qui alicujus vetuſtatis ſunt, Latino *triremis* utuntur. Sed, ut redeam ad prophetæ noſtri locum, nihil ab Rabbinis hîc opis eſt, qui navium veterum nullam notitiam habuerunt. R. Selomo ben Melech, in Annotationibus hîc Amſterdami editis, id ſolùm dicit, *per navem remi, intelligi navem, quæ remis agatur.* פירוש אני שמוליכין אורתו במשוטים. Ubi dubio procul erratum eſt, forſan ab typographo. quippe edendum fuerat שמוליחין. Vocem צי explicat per ספינה quod generatim *navem* ſignificat. Un-

de ſatis adparet, Rabbinos hoc loco non intellexiſſe Targum Jonathanis; qui, ut vidimus, Romano vocabulo, ſuo tempore uſitatiſſimo, hoc nomen egregie explicavit. Porro hunc locum de bellicis navibus accipiendum eſſe, etiam inde perſpicitur, quod propheta, ex Symmachi interpretatione, triremem deſcribat, quæ in pugna navali valde vulnerata, mergi incipiat, & ab hoſtibus diripiatur. Belgicis interpretibus, qui אני שיט vertunt *roey-ſchuyte*, cùm vertere debuiſſent, *roey-ſchip*, errorem facile condonamus, quòd ad hoc uſque tempus, etiam inter eruditiſſimos nemo repertus ſit, qui, cujus formæ triremes, pluriumque ordinum naves, fuerint, oſtendere potuerit. Et novum vocabulum Belgicum, *drie-riemer*, triremis, ad Latinorum formam, & ſignificationem fictum, in poſterum, perſpicuitatis cauſſa, in pleraſque peregrinas verſiones tranſlatum iri ſpero. Neque enim vulgare *galeye*, veterum triremem, quam omnes gentes nunc ignorant, ſignificare poteſt: quod galéa nunc ſit unius ordinis, cum triremis, ut ſæpius dictum eſt, ternis remorum ordinibus navigârit. Ceterùm quot errores hinc prodierint, quod ignorarent interpretes, naves remis actas, & triremes, fuiſſe bellicas; ex diverſis in hunc locum commentariis videre eſt. Forerius bellicarum navium ne minimam quidem hîc mentionem facit. *Nomen* אני, inquit, *navem abſolutè ſignificat.* (hactenus bene; ſed erroneum eſt quod ſequitur) *ſed cum nomine remigum, naviculas deſignat.* Quid adferet, quo hoc probet? In Scriptura ſacra, aut vetuſtis interpretibus nihil quiſquam reperiet, quo hanc Forerii opinionem fulciat. Hinc autem ſequens explicatio derivatur. *Vix autem reperietur fluvius, quem navis remis impulſa* (naviculam, ſeu ſcapham, intelligit) *non tranſeat. Significat ergò apud Ieruſalem ingentes aquarum gurgites* (ſcilicet, per quos hujuſmodi navicula tranſire non audeat.) Ita colligit: Tam vaſtus fluvius difficulter reperietur, quem ſcapha tranſire nequeat. Atqui fluvium, quo civitas Dei cingetur, nulla ſcapha trajiciet. Ingentem igitur & vaſtum eſſe oportet. Unde ſatis liquet, prophetæ ſententiam non adſecutum eſſe hunc virum: ad quam tamen Aquila, Symmachus,

Vulgatæ Auctor, & paraphraſtes Jonathan, ipſum quaſi manu ducere potuiſſent. Hæc ergo eſt Forerii explicatio verborum אֲנִי שַׁיִט. Alterum quoque ejus errorem videamus. צי *quoque naves abſolutè notat*. Hoc falſum eſſe, hactenus oſtendi. Hieronymum magiſtrum ſequi debuiſſet, qui commentario in cap. xxx. Ezechielis ſcribit, ab Hebræis ſe ita edoctum, nomine צי intelligi triremem. Pergit: *ſed cum nomine אדיר non dubium, quin ingentes naves & onerarias deſignet.* Ultimum hoc ne minimâ quidem veritatis luce ſplendet. quippe oneraria vocatur אני aut ספינה. Quæ duo vocabula generalia ſunt, & utrumque navigiorum genus, cùm bellicum, tùm onerarium ſignificant. Alios errores nunc excutere non vacat. Belgicè hunc locum ita interpretor. *Maer de naeme des* HEEREN *ſal by ons machtig zijn. Het ſal zijn een plaetſe van rivieren, van wijde met handen gegravene vaerten Gheen ſchip met riemen ſal daer op gaen; noch gheen machtigh drie-riemer ſal daeroover vaeren.*

Tertius locus eſt Ezechielis c. xxx. v. 9. בַּיּוֹם הַהוּא יֵצְאוּ מַלְאָכִים מִלְּפָנַי בַּצִּים לְהַחֲרִיד אֶת־כּוּשׁ בֶּטַח Interpretes LXX. Ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ ἐξελεύσονται ἄγγελοι σπεύδοντες ἀφανίσαι τὴν Αἰθιοπίαν. Auctor vulgatæ: *In die illa egredientur nuntii à facie mea in trieribus, ad conterendam Æthiopiæ confidentiam.* Hunc locum intelligendum eſſe de navibus bellicis, firmiſſime adſtruunt verba proximè adpoſita להחריד את־כוש ἀφανίσαι τὴν αἰθιοπίαν, *ad percutiendam Æthiopiam.* terram eorum invadendo magna claſſe, quæ ingentes militum copias adportet. Ita quoque egregie, ut pleraque omnia, explicavit hunc locum Jonathan. בְּעִדָּנָא הַהִיא יִפְּקוּן אִזְגַּדִּין מִן קֳדָמַי בִּלְגְיוֹנִין *In tempore illo egredientur nuntii à facie mea cum legionibus.* Explicationis autem cauſsâ verbum בצים interpretatum eſſe per בלגיונין adparet quoque ex præcedente loco Eſaiæ, ubi proprio verbo, quamvis Romano, uſus eſt. Hîc per metonymiam contenti pro continente explicare voluit nomen, admodum proprie ab propheta uſurpatum. Neque enim illa everſio navibus, ſed legionibus, ut Romani tunc loquebantur, hoc

eſt, magnis peditum equitumque copiis, quæ illis triremibus tranſportabantur, fieri potuit. Id autem notabile admodum hoc loco eſt, quod etiam ex multis aliis auctorum locis diſcimus, magnas militum copias triremibus, ſeu navibus bellicis, tranſportatas fuiſſe. Hieronymus commentario ad hunc locum, ex editione Pariſina, anni 1643. *Et pervenerint nuncii, juxta Aquilam & Theodotionem* צים, *quos Symmachus tranſtulit feſtinantes : nos in trieres vertimus (ita enim ab Hebræis accepimus)* Hæc verba tranſpoſita videntur, hoc modo reponenda. *Et pervenerint nuncii, juxta Aquilam & Theodotionem, quos Symmachus tranſtulit* feſtinantes. בצים *nos, in trieribus, vertimus. ita enim ab Hebræis accepimus.* Hieronymus his verbis primum illud dicit : Aquilam & Theodotionem verbum מַלְאָכִים interpretatos eſſe, *nuncii* (id eſt, ἄγγελοι) Symmachum autem, *feſtinantes* (σπεύδοντες) deinde, צים ſignificare triremes. uti didicerat ab Judæis. Credere nequeo, Symmachum בצים tranſtuliſſe *feſtinantes* (errore manifeſto) ſed id potius; Symmachum aut ſolo verbo σπεύδοντες, uſum pro nomine ἄγγελοι; aut, uti LXX. conjunxiſſe, σπεύδοντες ἄγγελοι, ut ultimo exprimeret Hebræum מלפני, omiſsâ interpretatione vocis בצים, quam LXX. & hîc, & tribus reliquis locis prætererant. Hoc vocabulo צ״ים uſus quoque eſt in Compendio hiſtoriarum Joſephus, Gorionis filius, quod Sebaſtianus Munſterus Hebræo Latinoque ſermone edendum curavit Wormatiæ, anno 1529. De Marco Antonio ita Joſephus : ויצא להלחם בו בים באניות ובצ״ים וביבשה בחיל ובפרשים Interprete Munſtero: *Egreſſusque eſt* (M. Antonius) *ut pugnaret contra eum* (Octavium) *in mari, in navibus, in inſulis & in arida, cum exercitu & equitibus.* Vertit, *in inſulis*; ubi vertere debuiſſet. *triremibus. Terrâ marique bellum contra Octavium geſſit Antonius; mari, navibus* (longis atque magnis) *triremibusque; terrâ, peditum equitumque magnis copiis.* Sed forſan altera editione, quam non vidi, hoc emendavit ipſe Munſterus. Ita autem vertendum eſſe, ex hiſtoria Romana eſt certiſſimum. Præterea notandum hîc eſt, quod Gorionides primum ponat באניות, quo magnas Antonii bellicas naves ſignificat, hexéres,

heptéres, octéres, ennéres : biremes, triremes, & quadriremes deſignat voce צ״ים. Idem auctor paullo poſt verbo ספינה utitur generatim, omnis generis bellicas naves eo deſignans: ויבא בספנות אל ארץ מצרים ויבא אל אי הנקרא רודוס *Venitque* (Octavius) *in Ægyptum navibus; & venit in inſulam, quæ vocatur Rhodus.* Belgicè verto ſuperiora : *Te dien daghe ſullender boden van mijn aenghesichte in drie-riemers uytvaren, om de ſekerheyt van Mooren-lant te vernielen.*

Quartus locus eſt, Daniel. cap. XI. v. 30. וּבָאוּ בוֹ צִיִּים כִּתִּים Interpretes LXX. καὶ εἰσελεύσονται ἐν αὐτῷ οἱ ἐκπορευόμενοι κίτιοι. Vulgata : *Et venient ſuper eum trieres & Romani.* Belgicè : *Ende daer ſullen drie-riemers van Chittim teghen hem komen.* Sermonem prophetæ eſſe de bellicis navibus, extra dubium eſt. Atque hæc quatuor illa loca ſunt, ubi nomen צי, ſignificans triremem, reperitur.

Nunc porro lectorem eruditum, atque curioſum, ducam ad viſendam bellicam navem, cùm magnitudine, tùm fabrica admirabilem, quam prophetarum eloquentiſſimus Ezechiel deſcripſit cap. XXVII. v. 3. כֹּה אָמַר אֲדֹנָי יֱהֹוִה צוֹר אַתְּ אָמַרְתְּ אֲנִי כְּלִילַת יֹפִי׃ בְּלֵב יַמִּים גְּבוּלָיִךְ בֹּנַיִךְ כָּלְלוּ יָפְיֵךְ׃ בְּרוֹשִׁים מִשְּׂנִיר בָּנוּ לָךְ אֵת כָּל־לֻחֹתָיִם אֶרֶז מִלְּבָנוֹן לָקָחוּ לַעֲשׂוֹת תֹּרֶן עָלָיִךְ׃ אַלּוֹנִים מִבָּשָׁן עָשׂוּ מִשּׁוֹטָיִךְ קַרְשֵׁךְ עָשׂוּ־שֵׁן בַּת אֲשֻׁרִים מֵאִיֵּי כִּתִּים׃ Interpretes LXX. Σὺ εἶπας, ἐγὼ περιέθηκα ἐμαυτῇ κάλλος μου, ἐν καρδίᾳ θαλάσσης τοῖς Βεελείμ, υἱοί σου περιέθηκάν σοι κάλλος. κέδρος ἐκ Σενεὶρ ᾠκοδομήθη σοι, ταινίαι σανίδων κυπαρίσσου ἐκ τοῦ Λιβάνου ἐλήφθησαν, τοῦ ποιῆσαί σοι ἱστοὺς ἐλατίνους, ἐκ τῆς Βασανίτιδος ἐποίησαν τὰς κώπας σου, τὰ ἱερά σου ἐποίησαν ἐξ ἐλέφαντος, οἴκους ἀλσώδεις ἀπὸ νήσων τῶν χεττιείμ. Auctor vulgatæ : *O Tyre, tu dixiſti; Perfecti decóris ego ſum, & in corde maris ſita. Finitimi tui, qui te ædificaverunt, impleverunt decórem tuum. Abietibus de Sanir extruxerunt te cum omnibus tabulatis maris : cedrum de Libano tulerunt, ut face-*

rent tibi malum. Quercus de Baſan dolaverunt in remos tuos : & tranſtra tua fecerunt tibi ex ebore Indico, & prætoriola de inſulis Italiæ. Similitudinem Propheta proponit, quâ urbs Tyrus armatæ navi comparatur. Tu, ô Tyre, vocaberis navis bellica, perfectâ pulcritudine. Primùm enim, ſicut navis bellica longa eſt & anguſta ; Ita ſitus inſulæ oblongus eſt, in qua tu, urbium validiſſima ſimul & elegantiſſima es ædificata. II. Sicut bellica navis in eum uſum ædificatur, ut in mari conſiſtat, ſtationem ante portum tenens, cuſtodiendæ, defendendæque urbis cauſſa adverſus inopinatos hoſtium acceſſus : Ita is tuus, ô Tyre, ſitus eſt, quæ mari undique allueris, ut cives tuos atque incolas, adverſus hoſtilis claſſis, aut piratarum, acceſſum defendere poſſis. Limites autem tui ad medium maris pertinent, quia dominam maris potentiâ tuâ te feciſti. III. Sicut bellicæ navis fabri omnem operam atque artem conferunt, ut non modo valida, ſed etiam decora ac magnifica ædificetur : Ita tu, ô Tyre, ædificiorum amplitudine ac magnificentia præſtas. quippe optimis uſa architectis, qui ampliſſimæ mercedis ſpe ad te confluxerunt, ut ſcientiæ ſuæ honorem curioſis hominum oculis commendarent. IV. Sicut bellicæ navis fabrica in ædificio parietum, qui navem ambiunt, & maris, tanquam hoſtis, ad interiora acceſſum arcent, maxime conſiſtit ; illi autem ferme ex duobus longæ navis lateribus conſtant (quippe cùm longa navis ſit, ideoque anguſta, planum eſt, latera multum operæ, parum autem proræ puppisque rotunditatem poſcere) Ita longi duo muri, quibus latera tua, ô Tyre, cinguntur, validi ſunt & alti, ut externi hoſtis inſidias atque vires, aut non metuant, aut facile repellant. V. Quemadmodum magna navis bellica magno quoque malo opus habet, qui ex proceris montis Libani cupreſſis rotundatur ; ut non modo antennam cum velis ſuſtineat, ſignisque in altum tollendis inſerviat ; ſed etiam hunc uſum præbeat, ut longiſſime inde in mare nautæ ac milites proſpectent, & machinis bellicis inde ſuſpenſis hoſtem oppugnent : Ita tu, ô magnifica urbs Tyre, altis turribus ſuperbis, unde terrâ marique adpropinquantem hoſtem longiſſime proſpicias. VI. Sicut pinus in

monte Baſan cæduntur, ex quibus remos bellicæ navi dolent; quibus licet vilibus, attamen neceſſariis inſtrumentis, hujusmodi navis placido mari, aut adverſo flante vento, impellitur, ut ad propoſitum locum perveniat : Ita tu, ô Tyre, eodem pini levi ligno ad multa & neceſſaria inſtrumenta atque vaſa uteris, quibus opifices tui commercia, adeoque publicum bonum, pacis tempore promovent. VII. Sicut navis bellica totâ ſua alvo ædificata habet remigum ſedilia & tranſtra, juſto ſpatio inter ſe diſtantia, per quorum medium portiſculo via ſolùm pateat : Ita tu, ô Tyre, ab magnæ foſſæ (quæ per medium urbis tranſit, magnificisque mercatorum tuorum ædificiis ſuperbit) utroque latere, transverſim directos & anguſtos habes vicos, velut remigum tranſtra, in quibus vicis omnis generis artifices tui, qui textoriam atque infectoriam exercent, habitant. VIII. Sicut navis bellica trierarchum vehit, aut claſſis præfectum, cui in puppi magnificum prætorium, velut domus, ædificatur è præſtantiſſimo ligno inſularum Græciæ : Ita tu, ô Tyre, regem habes, & ipſi ædificatum in altero urbis extremo magnificentiſſimum palatium, rariſſimo inſularum ligno ornatum, quod ille regali ſuperbia inhabitat. IX. Sicut navis bellica non modo vela & apluſtria, ad uſum atque ornamentum, habet; ſed etiam coloratâ lineâ veſte ſuperbit, quæ meridie expanſa, milites ſuper tecta nave verſantes à Solis æſtu defendit: Ita tu, ô Tyre, non ſolùm murice tinctâ purpurâ, omnisque generis ſerica ac byſſina veſte in ædibus tuis abundas; ſed etiam tapetibus, quibus viæ publicæ uſum civibus tuis amœnum reddis, & ſimul præcaves, ne nimio ſolis ardore morbos contrahant. X. Sicut navis bellica, parata, omnique ad navigandum armamento inſtructa, magna remigum copia indiget, qui ſuis viribus eam impellant : Ita tu, ô Tyre, non modo mercatoribus, velut thranitis, abundare debes, qui in omnibus terris, atque inſulis, mercaturam exerceant; ſed præcipuè etiam artificibus & operis, tanquam zygitis, & infimis remigibus, qui in lanificiis tuis, & infectorum officinis miniſtrent, qui publici commodi navem labore ſuo atque induſtria in tutum hujus vitæ portum deducere colla-

borent. XI. Sed ut magna navis non ſolo labore, viribusque remigum, magno numero in diverſis ſedilibus, tranſtrisque, conſidentium, in tutum portum perducitur, ſed maximè indiget prudentiâ ſapientis trierarchi, & vigilantiâ periti gubernatoris, & induſtriâ reliquorum, certis miniſteriis præfectorum: Ita tu, ô Tyre, curas quidem, ut plebe ac mercatoribus ſis frequens, ſed non minus in id ſtudio omni incumbis, ut ſapientem è civibus tuis præficias regem, qui gubernaculum publicæ ſalutis tractare norit; ut prudentes eligas ſenatores, qui juſtitiam ſine gratia adminiſtrent; ut ſanitatis publicæ curatores, pauperumque antiſtites conſtituas, qui te perpetuo juventæ flore validam conſervent. Hi enim omnes de ſalute tua ſolliciti, ſæpius oculos elevant, ut publicæ proſperitatis ventum omnem à Deo immiſſum urbis ſuæ muris atque aggeribus excipiant, & retineant. Et quamvis identidem conſilia ſua, velut clavum, parumper varient, nunquam tamen à recto curſu, qui ad honeſtæ, ideoque Dei gratiâ nixæ felicitatis portum perducere poſſit, vel minimùm deflectunt. XII. Sicut navis ejusmodi armata maximo decore in mari eminet; quam potentes amici honore adficiunt; & minores, ſibi præſidio optant: ad quam certatim merces ſuas vicini adportant, ut cum nautis ejus negotientur: Ita te, ô Tyre, minorum urbium incolæ magno ſuo lucro frequentant, & longe diſſiti populi amicitiam tuam, & commercia tecum, expetunt. XIII. Sicut navis bellica, parata & inſtructa remigibus, in altum non evehitur, niſi prius defenſores ſuos magno numero accipiat, qui vim omnem, quæ & ab piratis, & à magnis hoſtilibus navibus inferri poſſit, arceant: Ita tu, ô Tyre, cum ſolis commerciis vivas, & divitias ingentes adquiras, æmulos vicinos omnes & peregrinos populos metuis, & felicitati tuæ inſidiantes: Ideoque non modo Aradios, murorum tuorum cuſtodes adſciviſti, ſed & Perſas, Lydosque, & aliis ex gentibus milites conduxiſti, ut finibus tuis præſidio eſſent. Hanc puto ſententiam eſſe eloquentiſſimi prophetæ.

In mea explicatione id primum pro certo adſumo, inſulam, quam urbs Tyrus totam ædificiis ſuis expleverat, ſaltem hujus

prophetæ tempore, fuiſſe longam & anguſtam; cujus formæ erant veterum naves bellicæ. Hujus meæ opinionis duos nunc adſertores producere poſſum, qui ipſi oculis ſuis hanc, aliasque Phœnices, & Palæſtinæ, urbes viderint. Joannes Phocas, qui anno Chriſti 1185. illa loca vidit, de Tripoli ita ſcribit: τούτου (λιβάνου) περὶ τοὺς πρόποδας ἐστὶν ἡ τρίπολις, ἣν ὁ δειμάμενος ἐπὶ χερσονήσου ἐπήξατο. καὶ γὰρ ἐκ τοῦ λιβάνου λεπτὸν ῥαχίον κατερχόμενον, γλωσσοειδῶς τῇ θαλάττῃ ἐμφύεται, κυρτούμενον περὶ τὸ ἀνατολικώτερον μέρος, ἐφ' οὗ τὸ ἄκρον ὁ τὴν πόλιν δειμάμενος τὰς βάσεις ταύτης ἐπήξατο. *Ad montis* (Libani) *pedes ſita eſt Tripolis; quam conditor in peninſula poſuit. Quippe ab Libano tenue dorſum deſcendens, linguæ forma in mare ſe extendit, curvatum ad partem, quæ magis in orientem vergit, in cujus extremitate conditor hujus urbis fundamenta poſuit.* Paullò pòſt idem de Tyro: αὕτη τῷ σχήματι τῆς τριπόλεως ἐν ὁμοίᾳ χερρονήσῳ τεθεμελίωται. *Hæc* (Tyrus) *eádem formâ, quâ Tripolis, in ſimili peninſula fundata eſt.* Non ſolùm dicit, peninſulam eſſe Tyrum, qui & Tripolis ſitus ſit; ſed addit quoque, τῷ σχήματι τῆς τριπόλεως, δηλαδὴ γλωσσοειδεῖ, *formâ linguæ, quam Tripolis habuerit, fuiſſe quoque Tyrum.* In eandem ſententiam ſcribit Wilbrandus de Oldenborg, canonicus Hildeshæmenſis, ex comitum Oldenborgenſium familia, qui anno Chriſti 1211. illas urbes vidit. *Ipſa verò civitas* (Tripolis) *in omni ſua diſpoſitione Tyro ſimillima, fere undique mari cingitur & munitur.* Idem de Tyro. *Hæc eſt civitas bona & fortis; maximum Chriſtianorum ſolatium; quia inter omnes ſeculi civitates ipſa, ut creditur, vero nomine fortiſſima nuncupatur: ex una enim parte munitur muro bono, & mari, in quo latentes ſcopuli, longe ſub aquis protenti, inſultum navium ex muro defendunt: ex alia parte defenditur foſſâ bonâ muratâ, & quinque muris turritis & validiſſimis; in quibus diſpoſitæ & tranſpoſitæ ſunt quinque portæ, quæ introitum civitatis adeo intricant & obſervant* (*obſcurant* videtur legendum) *ut, qui eas introëunt, in domo Dædali errare & laborare videantur.* Egregie & hic locus eundem ſitum Tyri confirmat. Duarum enim ejus partium tantùm mentionem facit: unius, quæ mari oppoſita ſit; alte-

rius, quà terram adſpiciat. Hæc igitur tria loca ſunt, quæ meam opinionem de oblonga urbis Tyri figura adſtruunt. Hiſpanus Judæus R. Benjamin, eaſdem urbes vidit circa annum Chriſti 1173. ſed quâ fide id quod ſequitur narret, eſſet inquirendum.

ועולה אדם בחומת צור החרשה ורואה צור המעטירה אשר כסה אותה
הים והיא רחוקה מן החרשה כזריקת אבן ואם ירצה אדם לבא באני
בים רואה המגדלים והשווקים והחוצות והארמונים בקרקע הים:

Novæ Tyri mœnia ſi quis conſcendat, Tyrum illam coronariam (Eſaiæ 23, 9.) *conſpicit mari obrutam : quæ à nova jactu lapidis diſtat. Quod ſi cui ſcapha ingredi mare collibitum fuerit, turres & foracum plateis, palatiaque in fundo deſpiciet.* Quod de portu intra urbem narrat, ex aliis notum eſt. Quod autem ad illam Benjaminis narrationem attinet, non legimus de magno terræ motu, qui poſt Alexandri M. tempora acciderit, quo pars urbis Tyriæ deſederit. Et vix credibile eſt, partem urbis ita ſubſidiſſe, ut non modo palatia, quorum mentionem facit, ſed etiam fora, ac plateæ conſpicerentur. Strabo quidem de magno terræ motu, ante ſua tempora ibi facto, ſcribit, quo hæc urbs periclitata fuerit, ne tota everteretur : idque ob altas ædes, quæ majori periculo, quàm humiles, ejusmodi tempore obnoxiæ ſunt, ut concidant, & omnia quæ in iis ſunt ſimul opprimant. Multis terræ motibus vexatam fuiſſe illam urbem, ſcripſit quoque Curtius. Crediderim potius, niſi majora omnia retulerit hic Judæus, cùm pars quædam urbis diruta eſſet, circa alterum ejus extremum, ubi regis olim palatium, aliaque magna ædificia, publica præſertim, fuerint; ſequentibus temporibus lapides ex ruinis ablatos fuiſſe, quibus in reficiendis ſuis ædibus, aut novis ædificandis uterentur. Et cum fundamenta ipſa cives auferrent, factum fuiſſe, ut mare totum illum locum tegeret. Ceterum cum hæc de ſitu urbis Tyriæ inquiſitio curioſa ſit, & prophetæ hujus loco illuſtrando utiliſſima; non poſſum non deſiderare veterum multorum monumenta, quæ hîc egregie juvare potuiſſent. Illud maxime doleo, cum Cyrilli in Ezechielem commentarius extaret in Scorialenſi bibliotheca, offer-

retque editioni ejus operam ſuam Balthaſar Corderius; vir doctus & diligentiſſimus, qui cum aliis editis veterum monumentis, tum maximè tribus in Pſalmos Græcorum patrum tomis, de Chriſtiano nomine optimè meritus eſt; tanta invidia laboraſſe ejus cœnobii patres Hieronymianos, ut honeſtæ voluntati, & bene etiam de ipſis, & cœnobii celebritate, merendi ſtudio, quidquid etiam Hiſpanorum magnatum nonnulli intercederent, nihil loci reliquerint. Hoc certe præter inſtitutum illius ſancti viri, cujus nomen adſciverunt, feciſſe videntur. Niſi enim ingenii ſui monumenta, ad docendum orbem Chriſtianum, in lucem edidiſſet Hieronymus; quantum hodie in Sacris libris ignoraretur, quod ingenti illius labore feliciter eſt explicatum? Tantum abeſt, ut aliorum patrum erudita ſcripta ille preſſurus fuerit. Ultrò doctos homines accerſere debuiſſent divites illi Hieronymiani, qui edendorum hujusmodi ſcriptorum curam ac laborem ſuſcipere vellent ac poſſent, ut non modo tineis pretioſiſſima Chriſtianæ antiquitatis monumenta ſubtraherent; ſed etiam incendiorum periculis, quibus omnia hujusmodi ſunt obnoxia. Illud certe lucrati fuiſſent, ut, poſtquam orbis Chriſtianus hoc tempore de incendio audivit, quo & cœnobii magna pars, & bibliotheca illa conflagravit, dolorem potius ſuum illis patribus teſtaretur, quàm invidiam execraretur: quaſi in eum finem tot inedita eruditorum hominum monumenta conſervaſſent, ut Vulcano aliquando conſecrarentur, quæ Chriſto, ejusque fideli populo, ab beneficis editoribus, offerri debuiſſent. Ceterum curioſos lectores rogo, ut, ſi quos vel antiquos, vel recentiores ſcriptores habeant, qui illarum urbium mentionem faciunt, ad hanc rem illuſtrandam ſtudium ſuum conferre velint. Illos autem hortor, qui ad viſenda ea loca quotannis proficiſcuntur, ut ſitum illorum, præſertim Tyri & Tripolis, diligenter obſervent, in quam cœli regionem ſingulæ earum partes noſtro tempore vergant: ut greſſibus ſuis (quorum centeni circiter ducentis triginta pedibus Romanis reſpondent) omnia dimetiantur. Ita enim fiet, ut quantum fidei quatuor ſupra poſitis locis tribuere debeamus, ipſi, qui rem ſuis oculis inſpexerint, nos docere ali-

quando poſſint. Quod ſi doctus vir, & rerum naturalium diligens indagator in illa loca profecturus eſſet, ampla rerum obſervandarum, quæ ad ſola Bibliorum loca illuſtranda pertinent, inſtructione ipſum dimittere poſſemus. Certè omnia, ad hoc tempus, edita itineraria, laboribus ſuis, doctus ſimul & laborioſiſſimus peregrinator, obſcuraret.

Nunc ad verba ipſa prophetæ conſideranda accedam. Primum eſt, & maximè obſervandum, quod pro voce אֲנִי, *ego*, reſcribendum putem, אֳנִי, *navis*. Literam nullam muto, & quod mirabile videri poſſit, minimam unius ex ſubjectis apicibus mutationem tantum molior, faciendo cametz ex pathach: uti cuique ex literarum, & apicum omnium inſpectione patet. Hanc ob cauſſam arbitror, nulla mihi excuſatione hîc defungendum eſſe, quaſi in ſacro codice aliquid mutare inſtituam. Sexcenta loca proferre poſſum, in quibus major mutatio facta ſit, cùm ab illis LXXII. tùm ab reliquis Græcis editoribus, Aquila, Theodotione, & Symmacho; præterea ab Hieronymo, aliiſque patribus, & proximorum ſeculorum tot interpretibus; hanc ſolum ob cauſſam, ut ſententiam claram, & ceteris juxtà poſitis verbis conſonam, excuderent. Alterum eſt, quod verbum אמרת interpreter, *vocas*; aut potius, *vocabis*, *appellabis*. Cujus meæ verſionis clarum exemplum eſt, Geneſ. cap. XXXII. v. 28. לֹא־יַעֲקֹב יֵאָמֵר עוֹד שִׁמְךָ כִּי אִם־יִשְׂרָאֵל Interpretes LXX. ου κληθήσεται ἔτι τὸ ὄνομά σου ἰακώβ. ἀλλ' ἢ ἰσραὴλ ἔσται τὸ ὄνομά σου. Auctor Vulgatæ: *Nequaquam*, *inquit*, *Iacob appellabitur nomen tuum*, *ſed Iſraël.* Itaque verba prophetæ hanc ſententiam haberent: *Ipſa Tyrum vocas navem bellicam eximiâ ſpecie.* Vos Tyrii cives ipſi veſtram urbem magnæ armatæ navi comparabitis. Sed ſi in ſuppoſitis punctis mutationem faciendam putemus (quod ſæpius ab aliis interpretibus, præſertim vetuſtis, etiam ſine reprehenſione factum legimus) non male conveniret אַתָ אָמַרְתָּ *Tyrum tu* (propheta) *vocabis navem.* Aut, *Tyrus* (*tu* propheta *dices*) *eſt navis.* Verùm cum hæc verſio aliquo modo coacta

videri poſſit, propterea quod junctum nomen צוֹר quarto caſu poſitum intelligatur (quamvis multa ſacræ Scripturæ loca durio-ri verborum conſtructione verſa inveniantur) duas hîc conjectu-ras & opiniones meas proponam, quarum alterutrâ hujus loci verba facilius conſtruantur. Primùm enim conjicere aliquis poſ-ſit, vocem אני hîc excidiſſe, ita reſtituendam: צוֹר אַתְּ אָמַרְתְּ אֲנִי אֲנִי כְּלִילַת יֹפִי *Tu, ô Tyre, dicis; ego ſum navis bellica eximiæ for-mæ.* Hæc omiſſio fieri potuiſſet, quod interpres, codice uſus qui nulla vocalia puncta ſuppoſita haberet, ultimam vocem male re-petitam crediderit. Loquendi forma alioqui uſitata eſt, ut, qui hujus linguæ aliquam notitiam habent, nôrunt. Verùm cum hæc integri verbi omiſſio minus probabilis quibuſdam videri poſſit, alteram conjecturam meam adferam, non parum etiam, uti ego puto, concinniorem; videlicet, pro verbo אָמַרְתְּ *dixiſti*, pro-phetam ſcripſiſſe נֶאֱמַרְתְּ *dicéris. Tu, ô Tyre, dicéris navis bel-lica eximiæ pulcritudine.* Hac conjecturâ litera excidiſſe ponitur. Pro *dicéris* probare aliquis poſſet, *dici potes.* Sed retineo verſio-nem uſitatam. Conſiderandum autem eſt, primam eſſe verbi literam, nun, mediocris magnitudinis, quæ, cum initio alicu-jus verſûs poſitum eſſet illud verbum, abraſa fuerit, aliove caſu perierit. Hanc ego conjecturam veriſſimam puto. ubi duo por-rò ſunt monenda. Primum, hanc comparationem urbis Tyri cum magna & eleganti nave bellica, eſſe Dei verbum, huic pro-phetæ revelatum: ideoque novum, & antea inauditum ſermo-nem. Hoc ex præcedentibus prophetæ verbis perſpicuum. Dein-de, connexionem horum tertii verſus ultimorum verborum, cum ſequentibus verſibus, in quibus cauſſas hujus comparatio-nis ediſſerit, eſſe concinnam. Tu *dicéris* navis; quia fines *tui*: quia architecti *tui*: perfecerunt pulcritudinem *tuam*. Quæ om-nia in ſecunda perſona efferuntur. Si verbum *amart* interprete-mur *vocas*; perſonæ item reſpondent: ſed nec male illud conve-nit, quod propheta cauſſas allaturus eſſet comparationis, ab Ty-riis civibus inſtitutæ. Hanc autem connexionem non ha-bet vetus lectio: *Ego* ſum perfecti decóris; quia fines *tui.* Me-

lius enim reſponderet; quia fines *mei*; architecti *mei*, & ſic deinceps; ac ſi Tyrum loquentem induceret propheta. Niſi & ſic prophetam cauſſas ediſſerentem introducere velimus. Sed maximè hîc conſiderandum, nullam cauſſam ſermonis, ſive comparationis, quam propheta inſtituit, hac veteri ſcriptura adferri.

Hîc mihi nunc longâ defenſione opus eſſe, multi putare poſſint. Certè multa hic adferre poſſem cum ex patribus, tum ex aliis vetuſtis auctoribus, quibus probarem, vetuſtos omnes libros, etiam ſacros, obnoxios fuiſſe corruptioni, tum temporis injuriâ, tum librariorum ſæpius errore, interdum pravo emendandi, quæ non intelligerent, ſtudio. Sed lectorem nunc uno atque altero loco, ex patrum, quos vocant, ſcriptis adducto, commonefaciam de erroribus, quos librariis magni judicii viri imputarunt. Cyrillus homiliâ xv. in Jeremiam, admodum laborat in explicando verſu decimo capitis xv. Duplicem enim verborum ſcripturam invenerat. Unam, quam plerique codices editionis LXX. haberent: οὐκ ὠφέλησα, οὐδὲ ὠφέλησέ με οὐδείς. *Non profui, neque profuit mihi quiſquam.* Alteram, quam reliquæ editiones; Aquilæ, Theodotionis præſertim, & Symmachi, tuerentur: οὐκ ὠφείλησα, οὐδὲ ὠφείλησέ μοι οὐδείς. *Non debui, nec debuit mihi quiſquam.* Codicum diligenti collatione inſtitutâ, quamvis plerique editionis LXX. legerent, ὠφέλησα, in eam ſententiam inclinat, ut putet librariorum errore hanc ſcripturam irrepſiſſe, ſcribendumque eſſe, ὠφείλησα. Verba ejus hæc ſunt. Εἰ καὶ ἀνέγνωμεν οὕτως, ἀλλὰ καὶ δεῖ εἰδέναι, ὅτι τὰ πλείονα τῶν ἀντιγράφων τῆς ἐκδόσεως τῶν ἑβδομήκοντα οὐκ ἔχει οὕτως. ὕστερον δὲ ἐπισκεψάμενοι καὶ τὰς λοιπὰς ἐκδόσεις, ἔγνωμεν γραφικὸν εἶναι ἁμάρτημα. *Licet ſic hunc locum vobis prælegerimus, ſciendum tamen pleraque editionis* LXX. *exemplaria non ita habere. Inſpectis poſtea reliquis editionibus* (Aquilæ, Theodotionis, &c.) *patuit librariorum hîc eſſe errorem.* Ita hæc Cyrilli verba explicamus. Idem homiliâ XIV. de eodem hoc loco ita diſſeruerat. διττὴ γάρ ἐστιν ἡ γραφή. ἐν μὲν γὰρ τοῖς πλείστοις ἀντιγράφοις. οὐκ ὠφέλησα, οὐδὲ ὠφέλησέ με οὐδείς. ἐν δὲ τοῖς ἀκριβεστάτοις, καὶ συμφωνοῦσι τοῖς ἑβραϊκοῖς. οὐκ ὠφείλησα, οὐδὲ ὠφείλησέ μοι οὐδείς. *Duplex eſt ſcriptura. quippe in pleriſque codicibus invenitur;*

Non profui, nec profuit mihi quisquam. Sed in fideliſsimis, & qui Hebraicis reſpondent, legitur; Non debui, nec debuit mihi quiſquam. Et alia ex eodem hoc Cyrillo loca proferre poſſem, quibus de codicum variatione conqueritur: interdum etiam LXX. negligentiam in vertendo, aut ignorantiam, reprehendit. Sed alium videamus, qui in Novi Teſtamenti libris librariorum errores reprehenderit. Is eſt Iſidorus Peluſiota, qui egregia illa epiſtola 112. libri IV. rationem invenire ſatagit emergendi ex ea difficultate, quam Pauli verba habent 1. ad Timoth. cap. 4. v. 3. κωλυόντων γαμεῖν, καὶ ἀπέχεσθαι βρωμάτων. *Prohibentium nubere, & abſtinere à cibis.* Temerarium videri poſſit primum ejus judicium: εἰ μὲν οὖν καὶ ἀλλαχόσε που ὑπέμεινεν ὁ θαυμάσιος ἐκεῖνος ἀνὴρ, διδόσθω καὶ τοῦτο. *Sed & alibi hujuſmodi culpæ adfinem fuiſſe admirandum illum virum, concedamus.* At nihil offendit hoc, quod ſequitur. ὅρα δὲ, μήποτε παρὰ ἓν στοιχεῖον, ἢ μίαν κεραίαν γέγονε τὸ σφάλμα. *Vide, num in una litera, aut apice error ſit commiſſus?* Subjungit deinde duas ejusdem loci emendationes. Unam, quâ levi mutatione, videlicet unius apicis adpoſitione, putat ſcriptum fuiſſe ἀντέχεσθαι, pro eo quod legitur, ἀπέχεσθαι. Alteram, qua majore audacia, ex compoſito verbo facit ſimplex, rejiciendo præpoſitionem ἀπ tanquam ſuperfluam. Paullò pòſt, generali quadam excuſatione hic defungi conatur: nimirum fieri non poſſe, ut in magno volumine deſcribendo librarius non interdum erret; aut literam ſcribendo pro litera; aut etiam literam omittendo; aut denique literam addendo, quæ abeſſe debeat. Verba ejus hæc ſunt: ὅτι δὲ πολλάκις ἓν στοιχεῖον ἢ μετατεθὲν στοιχειωθὲν, ἢ παραλειφθὲν, ἢ προστεθὲν, τὸν νοῦν τῶν λεγομένων συνταράττει, δῆλόν ἐστιν ἐκ τῶν φερομένων ἐν ταῖς πράξεσι τῶν ἀποστόλων. *Quod verò ſæpenumerò una litera vel transpoſita, vel omiſſa, vel denique adjecta ſenſum dictorum conturbet, ex eo quod in Actis Apoſtolorum legitur notum eſt.* Legantur exempla, quæ ibi adfert. Illud autem notetur: quod à librario peccatum fuerat, id magis adhuc corruptum putat à ſciolo. τινὲς δὲ ἴσως μὴ νοήσαντες ἔγραψαν, καὶ καθίεται (pro καθιεῖται, quomodo ſcribere librarius debuiſſet. omiſit ergo literulam ἰῶτα) κύριος βασιλεὺς εἰς τὸν αἰῶνα. εἶτα ἄλλοι ὡς διορθούμενοι, κάθηται

ἔγραψαν. *Quidam fortè non intelligentes, ſcripſerunt*, καὶ καθίεται, & relaxat *Dominus rex in ſecula. Deinde alii, ut correcturi* (notandum quod dicit, librarios depravare, dum doctrinæ opinione corrigere ſtudent) κάθηται, ſedet *ſcripſerunt.* (Ita error ex errore naſcitur) Denique ſubjungit Iſidorus inſignem æquitate & modeſtia ſententiam. ταῦτα εἰπὼν, ἃ τὸν νοῦν τῶν γραφῶν οὐ μόνον οὐ λυμαίνεται, ἀλλὰ καὶ συνίστησι, βέβαιόν τε καὶ πάγιον ἀποφαίνει, καὶ τὴν δοκοῦσαν ἀσάφειαν διαλύει, καταπαύσω. τοῖς ἐντευξομένοις παραινῶν, ἄνευ φιλονεικίας συνιδεῖν. καὶ εἰ μὲν ὀρθῶς εἴρηται, τῷ θεῷ χάριν εἰδέναι. εἰ δὲ μὴ, τῷ γεγραφότι συγγνώμην νεῖμαι, τῷ μὴ ἀποφηναμένῳ, ἀλλὰ τοῖς ἐντευξομένοις ἐπιτρέψαντι τὴν ψῆφον. *Quum ea dixerim, quæ non ſolùm S. Scripturæ ſententiam non lædunt, ſed etiam ſtabiliunt, firmamque & immotam declarant, apparentemque diſſolvunt obſcuritatem, finem faciam, lectores prius obteſtatus, ſine contentione ut hæc inſpiciant; & ſi quid recte dictum, Deo gratias agant; ſin minus, veniam ſcriptori faciant, nihil præfracte definienti, ſed lectorum ea calculo permittenti.* Hæc verba mihi uſurpabo. Sententiam prophetæ hoc loco, non modo non deteriorem feci, ſed planam, & evidentem, ut toti illi capiti non parum luminis me intuliſſe faſſuri ſint pii atque eruditi viri, qui attento animo hæc legerint. Quod attinet ad vocem אֳנִי, cui vocalem Kametzchateph ſupponendam arbitror pro vocali chateph pathach; nulla me excuſatione indigere puto: quandoquidem notum eſt, multa eſſe verba, quæ ob vocalium punctorum variationem diverſas interpretationes receperint. Significatio navis, & quidem bellicæ, ſequentium verſuum commatis omnibus adeo bene convenit (ſicut planum eſt ex mea paraphraſi, quâ utrumque comparationis membrum expoſui) ut hanc unius apicis mutationem univerſali quadam eruditiſſimorum hominum adprobatione receptum iri ſperem. Longa & anguſta fuit urbs Tyrus: & hac formâ fuére naves longæ, id eſt, bellicæ, veterum. Inſula fuit urbs Tyrus, undique mari cincta: Præſidiariam, & tutelæ cauſſa ante portum urbis ſtantem, mari circumdari percipimus. Affabre factam fuiſſe navem Tyriam, non mirum. Sicut enim omnibus temporibus militari laude excellentes

viri, armis illuſtribus corpus texére, quod vitæ honorique tutando induantur : Ita quoque naves bellicas fabre factas, & ornatas habuére, quod ad regni, ditionumque tutelam ædificarentur. Et credibile eſt, Tyrios tempore hujus prophetæ navem bellicam maximæ formæ habuiſſe ad quam hac comparatione, propheta reſpexerit : ſicut ducentis quinquaginta annis poſt, cùm Alexander M. hanc urbem obſidione premeret, quinqueremem illa habuit, Herculi ſuo conſecratam : cujus Arrianus libro II. mentionem facit his verbis. καὶ τὴν ναῦν τὴν τυρίαν, τὴν ἱερὰν τοῦ ἡρακλέους, ἥν τινα ἐν τῷ ἐπίπλῳ ἔλαβε, καὶ ταύτην τῷ ἡρακλεῖ ἀνέθηκε. *Navem etiam Tyriam, ſacram Herculi, quam navali incurſione cæperat, Herculi conſecravit.* Longa duo navis latera in belli uſum ædificatam fuiſſe maximè demonſtrant. Nec minus quàm oneraria, malum habuit bellica. Remis ſolæ naves longæ aguntur. Quare certiſſimum navis bellicæ argumentum eſt multitudo remorum. Tranſtra in ſolis longis reperiuntur : nulla vulgo habuere onerariæ. Prætoriolum in uſum prætoris, ſeu trierarchi ædificatur; ideoque in longa nave viſendum. Ingens copia remigum, Sidoniorum & Aradiorum, meam opinionem extra omnem dubitationem ponit. Nec quidquam à propheta de nave illa dicitur, quod bellicæ non conveniat. Verba omnia LXX. interpretum, & Auctoris vulgatæ, (in quibus eminet verbum *tranſtra*) opinionem meam adſtruunt. ut ex ſequentibus annotationibus liquebit. Nunc porro id probabo, nomen אֳנִי quod generatim navem ſignificat, ſive bellicam, ſive onerariam (quod etiam videre eſt ex Eſaiæ loco cap. XXXIII. v. 21. quem pag. 97. adduxi, ubi nomen אֳנִי tanquam commune & longæ, & onerariæ, determinatur per adjunctum nomen שַׁיִט ut ſolam longam, cujuscunque formæ, denotet) abſolute poſitum reperiri in ſignificatione navis bellicæ. Primus locus eſt, Deuter. cap. XXVIII. v. 68. וֶהֱשִׁיבְךָ יְהוָה מִצְרַיִם בָּאֳנִיּוֹת Interpretes LXX. καὶ ἀποστρέψει σε κύριος ὁ θεὸς εἰς αἴγυπτον ἐν πλοίοις. Vox πλοῖον, tempore LXX. interpretum, navem longam ſignificabat : uti & poſtea Polybio, Diodoro, aliisque ea ſignificatione uſurpata

legitur, qui onerariam vocant ὁλκάδα. Sed Atticis ſcriptoribus ναῦς eſt *navis longa*; πλοῖον autem, *oneraria*. Auctor vulgatæ egregie: *Reducet te Dominus claſſibus in Ægyptum.* Admirabilis eſt hæc verſio, ſententiam Moſis ante oculos ponens: nimirum regem Ægypti omnes ſuas naves, longas & onerarias, miſſurum, ut Judæos in Ægyptum deportent. Quippe centum millibus hominum (cùm ſexies & amplius hunc numerum gens Judæa ſuperaret) portandis, non ſolùm opus eſt magna longarum claſſe; ſed & onerariarum, quibus feminæ, & liberi, ac ſupellex omnis vehantur. Ex Targum Hieroſolymitano derivata Latina videri poſſit, ubi adhuc clariùs idem exponitur, בְּבוּרְנַיָּא וְאַלְפַיָּא *liburnis & onerariis.* Liburnis vehentur viri, & robuſti juvenes; qui remulco trahant onerarias, quibus feminæ, pueri, & impedimenta impoſita ſint. Verè ingenioſam hanc paraphraſin dicere poſſumus. Jonathan ſolum habet באלפיא, *navibus longis.* Alter locus eſt Ezechielis cap. XXVII. v. 29. וְיָרְדוּ מֵאֳנִיּוֹתֵיהֶם כֹּל תֹּפְשֵׂי מָשׁוֹט LXX. Interpretes: καὶ καταβήσονται ἀπὸ τῶν πλοίων αὐτῶν (δηλαδὴ πολεμικῶν) πάντες οἱ κωπηλάται σου Auctor vulgatæ: *Et deſcendent de navibus ſuis omnes qui tenebant remum.* Remorum mentio, ſermonem eſſe de longis navibus, plane evincit. Tertius locus eſt Dan. XI. v. 40. בָּאֳנִיּוֹת רַבּוֹת LXX. Interpretes: ἐν ναυσὶ πολλαῖς (δηλαδὴ πολεμικαῖς) Vulgata: *claſſe magna.* Romana loquendi forma. Loqui prophetam de navibus longis, ex toto verſu, in quo de bellicis apparatibus ſermo eſt, perſpicitur. *Et in tempore præfinito præliabitur adverſus eum rex Auſtri, & quaſi tempeſtas veniet contra illum rex Aquilonis, in curribus, & in equitibus, & in claſſe magna; & ingredietur terras, & conteret, & pertranſiet.* Accedit locus Joſephi ben Gorionis, quem pag. 105. adduxi, ubi אניות magnas longas naves ſignificat, quibus Antonii claſſis ſuperbiebat.

Pinis de Senir] Ita vertendum arbitror. Nec tamen reprehendendos puto LXX Interpretes; ex ea cauſſa, quod Syri, abietis inopiâ, in ædificandis navibus longis uſi fuerint cedris. Hoc etiam

ex ſequenti commate perſpicitur, ubi malum propheta dolat ex cypreſſo, cum dubio procul abiegnus præſtet. Ubi porro monendum; primum, nomen ברושים hoc loco, & 2. Paral. cap. 111. v. 5. LXX. Interpretes tranſtuliſſe κέδρος. Hoc quidem loco, magno judicio feciſſe id videri poſſint; quod univerſe Syri naves longas ex cedri ligno fabricarent: non ea ex cauſſa, quod cedri lignum putredini non eſſet obnoxium; quod hîc adfert Hieronymus; ſed, ut dixi, quod abiete carerent. Inſignis hac de re Theophraſti locus eſt Plantarum hiſtoriæ libro v. cap. 8. ἐλάτη μὲν, καὶ πεύκη, καὶ κέδρος, ὡς ἁπλῶς εἰπεῖν, ναυπηγήσιμα. τὰς μὲν γὰρ τριήρεις, καὶ τὰ μακρὰ πλοῖα, ἐλάτινα ποιοῦσι, διὰ κουφότητα. τὰ δὲ στρογγύλα, πεύκινα διὰ τὸ ἀσαπές. ἔνιοι δὲ καὶ τὰς τριήρεις, διὰ τὸ μὴ εὐπορεῖν ἐλάτης οἱ δὲ κατὰ συρίαν καὶ Φοινίκην, ἐκ κέδρου. σπανίζουσι γὰρ πεύκης. οἱ δ᾽ ἐν κύπρῳ, πίτυος. ταύτην γὰρ ἡ νῆσος ἔχει, καὶ δοκεῖ κρείττων εἶναι τῆς πεύκης. καὶ τὰ μὲν ἔνιοι ἐκ τούτων. τὴν δὲ τρόπιν, τριήρεσι μὲν δρυΐνην, ἵνα ἀντέχῃ πρὸς τὰς νεωλκίας. ταῖς δὲ ὁλκάσι, πευκίνην. ὑποτιθέασι δὲ ἔτι καὶ δρύϊνον, ἐπὰν νεωλκῶσι. τοῖς μὲν ἐλάττοσι, ὀξύνη (ὀξύϊνον.) καὶ ὅλως ἐκ τούτου τὸ χέλυσμα. Egregius utique hic locus eſt de materia, ex qua veterum naves ædificabantur. *Abies, pinus, cedrus, ut generatim dicam, ligna ſunt ex quibus naves fabricantur. Triremes enim, ac majores longas naves ex abiete, levitatis cauſſa, faciunt. Rotundas* (ſeu onerarias) *ex pino; quod non putreſcat. Quidam triremes quoque ex ea fabricant; quod abiete careant. Qui Syriam, Phœnicenque incolunt, cedro utuntur; quod pinus apud ipſos rarior ſit. Cyprii picea utuntur: Hanc enim illa inſula habet. videturque pino præſtantior. Atque hæc quidam ex dictis fabricant. Carinam triremibus quernam ſubjiciunt, ut quando ſubducitur, reſiſtere poßit. Pineam autem onerariis: quin & quernam ſubjiciunt, quando ſubducuntur. minoribus tamen illa eſt ex oxya. Porro omnibus navibus ex hac fit teſtudineum munimentum.* Primo loco, tanquam aptiſſimam materiem, ex qua naves bellicæ fabricentur, ponit abietem; ob eam cauſſam, quod levis ſit. Secundo loco ponit pinum, ex qua alioqui onerariæ fiebant; quod non facile putreſceret. Tertio denique loco cedrum adfert, quâ Syri utebantur; quod paucas pinos, & nul-

las abietes haberent. Confirmat idem Plinius lib. XVI. cap. 40. *At in Ægypto & Syria reges, inopiâ abietis, cedro ad claſſes feruntur uſi.* Et idem Theophraſtus lib. IV. cap. 6. Ἡ Συρία κέδρον ἔχει, καὶ ταύτῃ χρῶνται πρὸς τὰς τριήρεις. *Cedrum habet Syria, eâque ad triremes ædificandas utuntur.* Quare ad uſum cum Syrorum gentis, tum Ægyptiorum reſpicientes LXX. non male tranſtuliſſe videntur, κέδροις ἐκ στενεῖρ. *ex cedrina materie ædificarunt.* Reprehenſi enim alioqui fuiſſent, non modo à ſuis popularibus; ſed etiam ab Ægyptiis, ſi abietem, aut pinum, aptius quidem lignum; ſed quo vulgo carerent, appellaſſent. Contrà autem reprehenſus à ſuis Romanis fuiſſet vulgatæ auctor, ſi *cedris* hîc tranſtuliſſet: ac ſi naves longas ædificandas ſtatueret ex materie, quâ & ipſi carerent, & quam omnes in longarum navium fabrica cum abiete non comparandam ſcirent. Omnis Græca, Latinaque antiquitas, celebrat abietem in navium longarum fabrica. Poëtæ Græci & Latini abunde teſtimonia ſuppeditant. Et Virgilius; ut obiter hoc moneam; idem exprimere voluit libro V.

—— —— furit immiſſis Vulcanus habenis
Tranſtra per & remos, & factas abiete puppes.

Non dubito verum verbum *factas* hoc loco, poëtæ accuratiſſimo me reſtituiſſe. Ineptum enim eſt *pictas*, quod huc uſque illius loci ſententiam depravavit. Frigida nimis ſunt, quæ Servius, & reliqui interpretes, vulgatæ lectioni explicandæ adferunt. Naves ex abiete factas fuiſſe ſignificare voluit, ideoque facile arſiſſe. Ob hanc igitur cauſſam recte vertiſſe videtur auctor vulgatæ. Deinde etiam, quod Eſaiæ cap. XLI. v. 19. ברוש LXX. verterint, ἐλάτην, *abietem.* Accedit, quod non minimi momenti argumentum cenſeri debet, eximiam illam navem Tyriam, ex aptiſſima materie fabrefactam videri: quandoquidem urbis negotiatricis mercatores toto mediterraneo mari commercia haberent; ut vel ex Italia, vel ex Græcia, aliiſque locis, ubi abietum copia eſſet, illas Tyrum deportandas curare poſſent. Nec ſumtibus parſuros fuiſſe Tyrios: qui eâ magnificentiâ in hac nave ædificanda hîc uſi leguntur, ut tranſtra eboris candore ſplendere

vellent. Ionathanis paraphraſin בִּירְוָן מִשְּׂנִיר interpretantur; *abietibus de Sanir* : ſed nullâ certitudine. בְּרַת inter decem cedri genera Thalmudici recenſent. Hieronymus hîc nihil juvat, ut qui antiquæ rei navalis, quod ex aliis quoque locis perſpicitur, rudis fuerit. Ita autem ad hunc locum ſcribit. *Abietibus, ſive cedris de Sanir, navis Tyriæ tabulata cæduntur, quibus texitur atque compingitur.* Paullò pòſt : *Abietibus, propter levitatem, juncturasque tabularum mollius invicem ſe tenentium atque mordentium : ſive cedris, quod lignum imputribile eſt.* Cedris, an abietibus, uterentur, perinde ipſi fuit. quod non dixiſſet, ſi Theophraſtum legiſſet, & totius antiquitatis uſum obſervaſſet. Illud autem in tanta interpretum incertitudine notandum eſt, quod cedro exteriore ſpecie admodum ſimilis ſit abies, uti notat Bellonius lib. II. cap. 110. At ligna ipſa duritie, adeoque pondere admodum inter ſe diſtant. Hæc objici poſſunt, & forſan in eximia hac nave Tyria locum habent. Mea tamen opinio, quâ ברושים puto melius verti *pinis*, nititur primùm eo, quod *cedrus* ſit ארז. Deinde; quod hoc ligni è monte Senir allatum legatur. Atqui cedrum è Libano abunde habere poterant. quid neceſſe fuiſſet in monte Senir cæſam, magno ſumtu ad littus Tyrium deferendam curare? Et illud juvat, quod ex opinione noſtra, navis illa Tyria in ſtatione ante urbis portum conſtiterit. Quare ligno imputribili opus erat, quale etiam eſt pini. Porro, ſi *abies* hîc intelligi poſſet per *beroſchim*, Theophraſti auctoritatem & Plinii nullam fore; quæ tamen meritò magna eſt. Iam & ipſi LXX. quinque locis *beroſchim* transferunt, πεύκας, *pinus*; *aut* πεύκινα ξύλα, *ligna pinea.* I. Reg. cap. V. v. 10. καὶ ἦν Χειρὰμ διδοὺς κέδρους καὶ πεύκας. Ubi tamen Vulgata corrupta videtur : *Itaque Hiram dabat Salomoni ligna cedrina, & ligna abiegna.* quippe *pinea* legendum pro *abiegna.* Et Phocas teſtatur, in Libano creſcere pinus. λίβανος πεύκῃ, καὶ κέδρῳ, καὶ κυπαρίττῳ καταδενδρούμενος. *Libanus pinum, cedrum, cupreſſumque arbores habens.* In Joſepho puto mendum librarii eſſe, quando lib. VIII. cap. 5. nunc legitur : ξύλα κέδρου καὶ πίτυος, *ligna cedri & piceæ.* Interpres tamen vertit : *cedri atque pinus materiem.* Rectè quidem, ſi Græce eſſet πεύκης pro πίτυος· quas arbores interpretes

ex inſcitia non diſtinguunt. *Pini ligna* Hebræis ſunt עֲצֵי אַלְגוּמִּים ſed illud admirabile, quod in monte Libano creviſſe dicantur, II. Paralip. c. II. v. 8. וּשְׁלַח־לִי עֲצֵי אֲרָזִים בְּרוֹשִׁים וְאַלְגוּמִּים מֵהַלְּבָנוֹן

LXX. καὶ ἀπόστειλόν μοι ξύλα κέδρινα, καὶ ἀρκεύθινα, καὶ πεύκινα ἐκ τοῦ Λιβάνου. Vulgata: *Sed & ligna cedrina mitte mihi, & arceuthina, & pinea de Libano.* Ecce πεύκινα & *pinea*; quæ *algummim*, & *almyggim* dicebantur Hebræis, nata in Libano. Hîc non parva difficultas eſt, propter locum, ubi hæc ligna *almugim*, quæ *thyina* Vulgata quinque locis vocat, creviſſe dicuntur. Niſi ſacer codex eſset, putarem hoc nomen אלגומים, ad explicandum alterum ברושים in margine adpoſitum, in ipſum textum irrepſiſse. Quippe *beroſchim* ſunt πεῦκαι. & *almyggim* quoque; ſed *Indicæ pinus.* Pretioſiſſimum enim fuit lignum *almyggim*, candore & levitate excellens, quod ex India Hieroſolyma adportabatur navibus, quas navigationis Indicæ ſocii, Salomo & Chiramus, eo miſerant. Hoc diſcimus ex Joſepho, cujus verba lib. VIII. cap. 7. hæc ſunt: Κατὰ δὲ τὸν αὐτὸν καιρὸν κομισθέντων ἀπὸ τῆς χρυσῆς καλουμένης γῆς λίθου πολυτελοῦς τῷ βασιλεῖ, καὶ ξύλων πευκίνων· τοῖς ξύλοις εἰς ὑποστηρίγματα τοῦ ναοῦ καὶ τῶν βασιλείων κατεχρήσατο, καὶ πρὸς τὴν τῶν μουσικῶν ὀργάνων κατασκευὴν, κινύρας τε καὶ ναύλας, ὅπως ὑμνῶσιν οἱ Λευῖται τὸν θεόν. πάντων δὲ τῶν πώποτε κομισθέντων αὐτῷ, κατ' ἐκείνην τὴν ἡμέραν ἐνεχθέντα, καὶ μεγέθει καὶ κάλλει διέφερεν. ὑπολάβῃ δὲ μηδεὶς, ὅτι τὰ τῆς πεύκης ξύλα τοῖς νῦν εἶναι λεγομένοις, καὶ ταύτην ὑπὸ τῶν πιπρασκόντων τὴν προσηγορίαν, ἐπὶ καταπλήξει τῶν ὠνουμένων, λαμβάνουσιν, ἐστὶ παραπλήσια. ἐκεῖνα γὰρ τὴν μὲν ἰδέαν ἐμφερῆ τοῖς συκίνοις γίνεται· λευκότερα δέ ἐστι, καὶ στίλβοντα πλέον. τοῦτο μὲν, πρὸς τὸ μηδένα τὴν διαφορὰν ἀγνοῆσαι, μηδὲ τὴν φύσιν τῆς ἀληθοῦς πεύκης· ἐπεὶ διὰ τὴν τοῦ βασιλέως χρείαν ἐμνήσθημεν αὐτῆς, εὔκαιρον εἶναι καὶ φιλάνθρωπον δηλῶσαι νομίσαντες, εἰρήκαμεν. Quæ ita verto: *Sub id tempus quum ex aurea quam vocant Terra pretioſæ gemmæ, & ligna pinea adportarentur; lignis ad fulcra templi ac regiæ uſus eſt, & ad Muſicorum inſtrumentorum fabricam; pſalteria & nablia; quibus Levitæ divinos hymnos decantarent. Omnia quæ unquam ante allata ipſi fuerant, hæc & magnitudine & pulcritudine vincebant. Nemo autem exiſtimet, iis quæ nunc ita dicun-*

tur, & id nominis ab venditoribus ad percellendos emtores obtinent, vera *pini ligna ſimilia eſſe. Hæc enim ſpecie ficulneis ſimilia ſunt; ſed candore & ſplendore longe ſuperant. Hoc, ne quis veræ pinûs diſcrimen, naturamque, ignoret; quum uſum pini in regiis operibus ediſſerere vellemus, explicare & tempeſtivum & humanum eſſe duximus.* Hic ſolus locus eſt, ex quo diſcamus, quod ligni genus fuerit, quod Salomoni ex Ophir, ſeu Terra aurea allatum eſt. Rarius fuit etiam Joſephi ætate; curioſis tamen hominibus notum. Sed cum mercatores, lucri cauſsâ, imperitis imponerent, vulgare pini lignum colore albo tingentes, ut candorem & ſplendorem pinûs Indicæ mentiretur; ideo occaſione hujus narrationis de operibus, quæ ex lignis almyggim, ſeu pineis, Salomo facienda curavit, monet curioſos lectores, quibus notis veram pinum Indicam diſcernant ab falſa impoſtorum. Primùm illud ex ipſius verbis diſcimus, magnitudinem hujus ligni almyggim raram, ideoque in pretio fuiſſe. Dicit enim, majora fuiſſe quæ tum adferrentur, quàm quæ unquam antea viſa eſſent. Trunci igitur magni fuére, unde LXX. tribus locis tranſtulerunt, ἀπελέκητα ξύλα, *ligna rudia, non dolata.* Deinde, quod ad figuram attinet, ſimilia fuiſſe lignis ficûs; ſed pulcritudine, quæ in candore & ſplendore ſpectabatur, longè ſuperaſſe. Rerum naturalium ſolertes inveſtigatores illud conſiderent, quòd candori ſplendorem conjunctum habuit lignum *almug.* Candida ligna etiam varia habet noſtra Septentrio; ſed ſplendorem natura illis negavit. Hic longiorem ſermonem de candidis arborum lignis ordiri poſſem, & quam cauſſam habeant, & facultatem, declarare. Illud certum puto; & videant curioſi homines; quò candidiora ligna fuerint, eò eſſe rariora, adeoque leviora. Omnium autem lignorum pretioſiſſimum foret, ſi quod alicubi terrarum inveniretur, quod candidiſſimum ſimul eſſet & ponderoſiſſimum. Itaque non modo ob candorem Muſicorum inſtrumentorum fabricæ adhibitum fuit illud lignum; ſed vel in primis ob levitatem, quæ facit, ut inſtrumenta majore ſono reſonent. Ligna thyïna, citri fuiſſe videntur; de quibus in Apocalypſi. Sed vulgatæ auctorem falſum puto, quando Indi-

cas pinus putavit eſſe ligna thyïna. ita enim quinquies tranſtulit. Imperite de his quoque ſcribit Ioa. Bodæus in Commentariis in Theophraſtum, opere alioquin laudando: *Africam Græcis Homeri ſeculo ignotam fuiſſe, affirmare non auſim; maximè cum ſacra pagina doceat, Salomonem regem ſapientiſſimum miſiſſe in Ophir, id eſt, Africam, ut omnes fatentur interpretes, indeque recepiſſe ligna* אלמוג, *quod θύαν ſeptuaginta interpretantur.* Ophir, non Africa; ſed India fuit, Ioſepho teſte. Non LXX. ſed vulgatæ auctor, interpretatur ligna thyïna. Abſurdiſſima de hoc ligno eſt Rabbinorum ſententia. ואלגומים כמו ואלמוגים והוא שקורין לו בלעז קוראל ויש מי שפירש אותו העץ שצובעים בו שנקרא בלשון ערבי אל בקם שקורין לו בלעז בראזיל: Algymmim, *idem quod* almyggim, *eſt, quod vulgo* Koral *vocant. Eſt etiam, qui lignum quo tingunt, interpretetur; quod Arabice* elbekem *vocatur, & vulgò* Braſilianum. Elias levita: בלא קוראלן וכן בלעז *Linguâ Germanica*, Coralen; *& ſic quoque peregrina.* Hæc quum nullo antiquitatis teſtimonio, aut ratione, nitantur, temeraria videri debent. Corallium lapis eſt, & ruber: almyggim, lignum candidiſſimum. Braſilianum lignum, rubrum eſt, & graviſſimum; ſed almyggim, candidum, &, ut planè arbitror, leviſſimum. Non dubito, quin, ſi Ioſephum, ſuæ gentis laudatum ſcriptorem vidiſſet hujus figmenti auctor, illa deleturus fuiſſet. Certè ſi lignorum Norvagicorum aliquam notitiam habuiſſet, majore ratione ſcripſiſſet, שנקרא בלשון דנורואגיא גראן Nec tamen putare poſſum, primum auctorem illius interpretationis *Koral*, intellexiſſe Corallium, quod קורלין ſcribunt. Patria, & illius linguæ arbores, eſſent conſiderandæ. Ex his igitur planum eſt, *beroſchim* Hebręorum eſſe, quas Gręci πεύκας vocant; & Latini, *pinus*. Indicas autem pinus vocatas fuiſſe *almyggim*; *Indiaenſche pijnboomen*; aut *Indiaenſche grenen.* Fateor tamen aliquam hic difficultatem, quod ad ligna *almyggim* attinet, mihi ſupereſſe, quam idem ille Theophraſtus, cujus auctoritate maximè moti hæc ſtatuimus, ediſſerit. Ita enim Theophraſtus: διαφέρει δὲ ἡ ἐλάτη τῆς πεύκης, καὶ κατὰ τὸ ξύλον, οὐ μικρόν. τὸ μὲν γὰρ τῆς ἐλάτης, ἰνῶδες, καὶ μαλακὸν, καὶ κοῦφον· τὸ δὲ τῆς πεύκης, δᾳδῶδες, καὶ βαρὺ, καὶ σαρκωδέστερον.

Nec parva inter abietem & pinum differentia eſt, ratione ligni. Quippe abietis lignum nervoſum, molle, ac leve eſt: pini autem tedaceum, ponderoſum atque carnoſius. Cùm igitur lignum *almug* candidum admodum fuerit; candidius autem lignum ſit abietis quàm pini, adeoque levius; eò ferme adducor, ut quam πεύκην Joſephus appellat, credam eſſe ἐλάτην Theophraſti. Nomina enim rerum admodum ſimilium à diverſis populis facile permutantur. Ita Arcades πεύκην vocabant, quam ceteri Græci πίτυν. & contra πίτυν, quam illi πεύκην. Hæc opinio etiam illam difficultatem tolleret, quod pini lignum adeo magnificæ navis fabricæ non adhibitum fuiſſe videatur, ſed abietis. Illud tamen Joſephi ſententiæ ſtabiliendæ adferri poteſt, quod ſaltem partes quædam pini, ligno candidiſſimo conſtent, nec quidquam δᾳδῶδες habeant. Ideoque hæc res ulterius eſt indaganda. Certè ſi pinus fuére, harum in monte Senir natarum lignum melius judicatum fuit, quàm earum, quæ in Libano creviſſent. Quare linguâ Belgicâ ligna *almyggim* potius verterem, *Indiaenſche witte grenen*, quàm *Indiaens-vueren-hout*, ſeu, *wit dennen-hout*. 1. Reg. x. v. 11. *brachten uyt Ophir*, (een landſchap in Indien) *ſeer veel Indiaenſche Witte grenen, ende koſtelik geſteente.* Porro hoc loco notandum, Belgicos interpretes, qui vulgatæ auctorem ſequuntur, omiſiſse vocem *wit*. vertere enim debuiſsent; *van wit dennenhout* (id eſt, *van vueren-hout) van Senir. Alle beyde boorten hebben ſy getimmert van vueren-hout van Senir.* Abies enim eſt, *een wit dennen-boom:* picea, *een rood dennen-boom.* Docti rerum naturalium inveſtigatores, qui Syriæ loca adeunt, utilem nobis operam præſtare poſsent, ſi ligna earum arborum, quæ in montibus Libano, & Senir, ut & in terra Baſchan, creſcunt, accurate obſervarent. Illi autem, qui in Indiam navigant, repertâ terrâ, ubi arbores almyggim creſcunt, dubio procul etiam reperiſſent terram auriferam, Ophir olim adpellatam.

Utriuſque lateris omnes tabulas] את כל־לחתים. Rabbini hic ita ſcribunt. באבו לשון רבוי ולשון שנים להורות כי הרבוי הזה בתכונת השנים. ור"אבע כתב כי הטעם שיש ספינות יעשו אותן משני לוחות: *Hoc & pluralis, & dualis intelligitur, ut doceat, plurale formâ dua-*

li contineri. R. A. Eſra ſcribit, ſententiam eſſe, quod naves ſint facta ex duabus tabulis. Prior argutia rem non explicat; & altera, rem plane abſurdam ſubjicit. Tranſlatio mea perſpicua eſt. Cum enim ex mea ſententia propheta hic deſcribat navem bellicam, id eſt, longam; non difficile eſt colligere, cur duali numero utatur. Ne autem ſiniſtrè de duabus tabulis ſolùm hoc intelligeremus, addit voculam *col. omnes duas tabulas.* Omnes tabulas, quibus in utriuſque lateris fabrica, quâ ferme tota longa navis conſtat, opus habent naupégi. Longæ navis ſpeciem concipere quodammodo lector poteſt, ſi naviculas, quæ hippulco per foſſas, in Hollandia præſertim, eunt, conſideret. Longiuſculæ enim cum ſint; quamvis rationem ſextuplam plurimæ non attingant, nullæ ſuperent; laterum binorum fabrica plurimum operis habet; parum autem rotunditates circa proram & puppim. In LXX. interpretum verſione nunc legitur: *ταινίαι σανίδων.* quod etiam ex vitioſo Græco exemplari Hieronymus in Latinum ſermonem tranſtulit: *tenues tabulas cypreſſinas.* Opinor illos interpretes ſcripſiſſe: *ταvεῖαι σανίδων. longas tabulas, & craſſas.* quod huic loco admodum convenit. Hoc verbi reperitur apud Theophraſtum lib. IV. cap. I. ubi recte ita legit Rob. Conſtantinus: καὶ γὰρ δοκοὶ κάλλισται, καὶ ταvεῖαι, καὶ κεραῖαι αἱ ἐκ τούτων. ἔτι δὲ ἱστοὶ τῷ μήκει διαφέροντες. *Quippe trabes ex his optimæ, & tabulæ longæ, atque antennæ; præterea mali, inſigni longitudine.* Robertus, & cum ipſo Stephanus vertunt: *porrecta tigna; vel etiam ſimpliciter tigna. nam tigna in directum ſolent porrigi; trabes autem, & tranſtra, in tranſverſum.* Sed hæc diſquirere nunc non vacat. Theophraſtus dicit, abietes, quæ eo loco in Arcadia creſcunt, ad ſubtilia opera non adhiberi, ſed magis ad fabricam navium domorumque. Ex iis enim fieri trabes optimas, craſſasque & longas tabulas (quarum uſus in ædificandis navibus) & antennas: præterea longiſſimos malos; ſed qui robore vincantur ab iis, qui in locis creverint, ad quæ ſol pervenire potuerit. Hoc nomine egregie hic uſi ſunt LXX. Addunt autem, ne quis ſiniſtre intelligat, σανίδων. Quod ſi verba, *ταινίαι σανίδων tæniæ tabularum*, paullò inferiùs legerentur, juxta verba, ἐξ ἐλέφαντος, aut, οἴκους ἀλσώδεις, à multis forſan

cum adprobatione retinerentur, ut qui *bracteas ligni* iis ſignificari opinaturi eſſent. Sed ad binorum laterum navis longæ fabricam requiruntur craſſæ & longæ tabulæ, præcipuè abiegnæ. Nec puto, apud ullum Græcum, Latinumve ſcriptorem vocem *ταινία* *tænia*, eâ ſignificatione, quâ hic uſurpatur, repertum iri. Jonathan in ſua paraphraſi longiùs à vera ſententia abit: בְּנוֹ לִיךְ יָת כָּל גְּשָׁרֵךְ *fabricarunt tibi omnes pontes tuos.* Unde videmus, hujus loci ſententiam, quam hæc verba primariò ſubjiciunt, eum non eſſe adſecutum. In Vulgata nunc legitur: *cum omnibus tabulatis maris.* Sed cum hujus tranſlationis nullam mentionem faciat Hieronymus, qui contrà diſertè ſcribit: *navis Tyriæ tabulata cæduntur abietibus:* puto vocem *maris* corruptè legi pro *navis.* aut etiam ex præcedentibus verbis; *in corde maris ſita*; repetitam. melius enim abeſset. Pariſina operum Hieronymi editio, anni 1643. habet; *tabulatis malis*; ſed hoc inter typographorum errata, cujusmodi millena in ea editione inveniuntur, quamvis admodum hic offendat, recenſeri debet. Porrò opinari nequeo, Auctorem vulgatæ, vel in ſuo exemplari inveniſse vocem לְחֹתַיִם diviſam in duas, לְחֹת יָם *tabulæ maris*; vel ita dividendam cenſuiſse. quod hæ duæ voces ita conſtructæ ſententiam ſanam non abſolvant. *Tabulata*, vel *tabulæ maris*, inepte dicuntur. quippe non mare, ſed ſilvæ arbores producunt, ex quibus tabulæ ſecantur. Mira hic eſt interpretum peregrinorum varietas. Lutherus vertit: *Sie haben alle deine tafelwerk aus fladern holtz vom Sanir gemacht. Omnia opera menſarum oblongarum fecerunt ex acere de Sanir.* Vox Latina, *tabulata*, Luthero errandi occaſionem præbuit, ut contra veterum interpretum ſententiam de menſis hæc verba acciperet. Inde enim fecit *tafelwerk.* qui error ſtatim alterum traxit; ut, cum magnifica omnia viderentur, quæ hic narrat propheta, menſam quoque eximii operis hic deſcribi putaret, cujusmodi Germani cenſent, quas *fladern tiſche*, *menſas undulatas*, vocant. Si Lutherus Hieronymum hic conſuluiſſet, cujus hæc ſunt clara verba: *abietibus*, *ſive cedris de Sanir*, *navis Tyriæ tabulata cæduntur:*

quibus majoris perſpicuitatis cauſſâ addit; *quibus texitur atque compingitur*: hunc errorem vitare potuiſſet. Lutheri verſionem vetus Belgica partim ſecuta eſt, partim mutavit: *alle u ſchutzwerk van dennen-houte.* Quid his verbis interpretari voluerit, vix aliquem intelligere puto. Noviſſima Belgica verſio, etiam Tremellio ſuo, ac Junio præteritis; qui Vulgatæ interpretamentum hic retinent; novam opinionem excudit, ut de tabulis coaſſatis, quibus naves teguntur, hæc verba accipienda putaret. Quæ opinio, ſi de oneraria prophetam loqui monſtrare poſſent, aliquâ veri ſpecie hic adpareret. Sed & abſurde prophetam in tegenda nave occupatum inducit, cum nondum alvus ejus ædificata eſſet. Anglica verſio: *They have made al thy ship-boards of firtrees of Senir*: tabulas navis abiegnas rectè expreſſit; ſed dualis ſignificationem hic nullam agnoſcit, ut ad duo navis latera adhibitas monſtraret. Verùm ut videat lector, quanto majorem fabricandæ navis ſcientiam adeptus ſit noſter propheta; fabricæ deſcriptionem conſideremus. Primùm naupegos appellat; quos ob ædificandi artem celebrat. Deinde fabricandi initium illos feciſſe dicit, ab alvo navis, hoc eſt, ab utroque exteriori pariete, unde navis nomen accipit: quia hoc pariete abſoluto, in mari ſtare, atque ire poteſt. Hæc conſideratio firmandæ meæ ſententiæ admodum facit. Et reliquas navis partes fabricatas docet, prout maxime neceſſariæ videntur. Alvo enim ædificatâ, navis opus habet malo, ut ſecundo vento in altum evehatur. Sed quum navem bellicam deſcribat propheta, quæ ventum commodum exſpectare ſemper nequit, ſed ſæpius repente proficiſcitur; ideo remos navi dolat. Laborioſum autem foret remigibus, ſtando remos tractare; itaque ſedilia & tranſtra fabricata docet. Denique prætoriolum, navis præfecto ædificat. Ecce ingenioſum prophetam, qui magnificæ navis Tyriæ fabricam ordine adeo commodo deſcribit, ac ſi quid primò atque ultimò naupegis faciendum ſit, & conſiderandum, docere vellet. Abſolutâ denique navis fabricâ, deſcribit ea, quæ ad inſtruendam eam atque ornandam pertinent. Vela itaque aptat, & apluſtria; & denique remiges ex duabus urbibus accer-

ſit. Munſterus quid hic explicet ignorat. Satius fuiſſet Vulgatæ verſionem retinuiſſe, quàm inepta illa protuliſſe : *aut duas extremitates, puppim & proram.* Quod ſcribit : *alii vertunt tranſtra :* memoriæ peccatum eſt. quippe Vulgatæ auctor קרשך vertit, *tranſtra tua.*

Cupreſſum de Libano tulerunt] Ita cum LXX. Interpretibus vertendum puto. κυπάρισσον ἐκ τοῦ Λιβάνου εἰλήφεισαν, τοῦ ποιῆσαί σοι ἱστόν. Hebræum ארן fere ubique LXX. transferunt, κέδρον. Solum quinque loca ſunt, ubi vertunt, κυπάρισσον. Cauſſa, cur hoc loco cypariſſum verterint potius quàm cedrum, hæc eſt : quod cedrus, quamvis inſigni altitudine excreſceret; malo tamen inde dolando inidonea eſſet. Primum enim craſſiore caudice ſurgit, quàm malo conveniat. Theophraſtus in Syriæ montibus tanta craſſitie cedros naſci ſcribit, ut tres viri exertis brachiis, manuum extremitates jungendo, comprehendere inferiorem caudicem nequeant. Deinde multis circum ramis à non magna altitudine ſtatim creſcit. unde malo ineptior merito cenſetur. Cupreſſi autem recto caudice in inſignem altitudinem ſurgunt, præſertim in Creta. Sed & Phocas ſcribit, in Libano (unde malum delatum propheta ſcribit) creſcere cupreſſos. Quare Hebræo *æræs* cupreſſum hic ſignificari, non puto dubitandum. ut optimè & hic verterint LXX. Quos nec Hieronymus reprehendit, ita ſcribens : *cedro, ſive cypariſſo de Libano, malus ejus erigitur.* Quamvis, ad Romanorum uſum reſpiciendo, melius ſcripturus fuiſſet : *abiete, aut cypariſſo de Libano.* Porro vellem, eruditiſſimum inter Latinos patres omiſiſſe hæc verba : *Cedrus de Sanir ædificata eſt tibi : tenues tabulas cypreſſinas de Libano tulerunt, ut facerent tibi malos abiegnos.* quibus corrupta LXX. Interpretum verba transfert. Illud tamen inde diſcimus, depravatam hujus loci ſcripturam, in LXX. Interpretum verſione, valde antiquam eſſe. Malum igitur ex cupreſſo factum propheta docet, quod Syri abiegnos non haberent. Hic enim aptiſſimi ſunt, quod & recto caudice longiſſimi ſurgant, & ſint leviſſimi. Levitatis autem maximam rationem habebant antiqui in ædificandis navibus longis. Plinius lib. XVI. cap. 39. *Navium malis antennisque propter levita-*

tem (malè ibi ſcribitur, *lævitatem) præfertur abies.* Theophraſtus lib. v. cap. 2. ἔστι δὲ καὶ μακρότατον ἡ ἐλάτη, καὶ ὀρθοφυέστατον. διὸ καὶ τὰς κεραίας, καὶ τοὺς ἱστοὺς ἐκ ταύτης ποιοῦσι. *Abies & longiſſimo, & rectiſſimo caudice excreſcit. Quare antennas, & malos ex ea faciunt.* Hoc judicium & noſtro tempore pleræque gentes uſu comprobant.

E quercubus de Baſan fecére remos tuos] Ita transferendum videtur, ſi Hebrææ vocis interpretationem communem retinendam cenſeamus. Quippe & LXX. & Vulgata ubique pro אלון habent δρῦν, *quercum.* Hoc ſolùm loco LXX. verterunt, ἐλατίνους, *abiegnos.* Optimè quidem, ſi rem ipſam hîc conſideremus : non tamen ſine opinione audacis tranſlationis hoc feciſſe videri debent. Quippe ab coniferis arboribus ad glandiferas tranſeunt. ברוש videtur ſignificare coniferas leviores, abietem & pinum. ארז, cedrum, cupreſſum, & alias, graviores. אלון glandiferas comprehendere videtur, inter quas eminent quercus, ligno gravi. Difficultas autem hoc loco non parva eſt, quod remi nunquam facti legantur è ligno querno. præcipue propter ejus gravitatem. Theophraſtus non ſemel laudat remos abiegnos. Heſychius : ἐλάτῃσι, κώπαις· ὅτι ἐξ ἐλατίνων ξύλων. *Abietibus, remis : quia ex abiegnis lignis fiebant remi.* Quod & aliis duobus locis idem dicit. Catullus : *Cærula verrentes abiegnis æquora palmis.* Et abſurdum maximè videtur, cum ob levitatem, ad alvum navis inde ædificandam adſumeretur abies ; remos, quos leviſſimos merito facere ſtudebant, non ex ea factos putare, ſed ex quercu, cujus lignum & gravius eſt, & labore flectitur, quod remigio incommodum eſt. Quare ex querno ligno, aut alio gravi, remos facere, nihil aliud fuiſſet, quàm gravem alioqui remigum laborem, ſtudio graviorem reddere. Hieronymus hîc nullam vidit difficultatem ; quinimò probat admodum remos quernos. *Quanta*, inquit, *pulchritudo navis, & ſupellectilis ejus, ut remos haberet cedrinos ; non undelibet, ſed de Baſan!* Hæc ſatis probant, parva navalis rei cognitione inſtructum fuiſſe ſanctum hunc virum. Ceterum pro *cedrinos* dubio procul Hierònymus ſcripſerat *quernos.* quod verbum in tranſlatione vulgatæ hic legitur : *quercus de Baſan dola-*

verunt in remos tuos. Sed ne quid diſſimulem, quum abſurdiſſimum ſit, & contra omnem antiquitatem, remos ex querno ligno factos ſtatuere; opinari nequeo, eruditiſſimum vulgatæ Auctorem hic lapſum eſſe; ſed potius puto, ab Hieronymo, aliove mutationem factam, qui vocis *allonim* ſignificationem, aliis locis probatam, etiam hic retinere voluerit. Optime igitur hic LXX. ſi rei navalis uſum ſpectemus, verterunt ἐλατίνας, *abiegnos* remos. Ut in eam opinionem aliquando venerim, LXX. illos interpretes, cum in Pharo inſula celeberrimæ Legis tranſlationi incumberent, ex habitante ibi nautico genere inquiſiviſſe de lignis, quibus ad præcipuas longarum navium partes naupegi uterentur. Certè cum antiquitate hæc eorum tranſlatio (quâ cedrum ad alvum navis; cupreſſum ad malum; abietem ad remos, Syri & Ægyptii adhibuerunt) egregie conſentit. ut merito hic locus inter antiquiſſima de re navali veterum, teſtimonia ſit referendus. Rabbini, quod nullam antiquitatis notitiam habeant, juvare nequeunt. Novant tamen aliquid, & optimos ſenes LXX. tacitè reprehendunt ob interpretationem vocis *allon*, quam non tàm *quercum*, quàm *caſtaneam* eſſe opinantur. אַלּוֹנִים · הם הנקראים בערבי בלוט ובלעז קשטאנייר והערמון נקרא בערבי שיך בלוט כלומר מלך האלונים והוא הערמון אם כן האלונים נקראים גם כן ערמונים הנקראים בלעז קשטאנייר ומאותן עושים קרשים ולוחות וכל בנין: *Allonim Arabico ſermone vocantur* belôt, *& peregrino*, caſtanier. Armon *Arabice appellatur* Scheig belôt, *id eſt*, *rex glandiferarum*, *ſeu caſtanea. Quare* allonim *quoque vocantur* armonim, *quas vulgo caſtaneas dicunt: unde tabulas, longas & craſſas, & omnis generis utenſilia conficiunt.* Sed & ratione, & totius antiquitatis teſtimonio vincunt hoc loco venerabiles illi ſenes. Veterum nemo remos ex caſtanea factos docet. Deſcriptionem ipſarum arborum adferre rabbini debuiſſent, ut ex notis foliorum, fructuum, ligni, arbores noſcerentur, & ab aliis diſcernerentur. Jonathan quoque *allonim* explicat per בְּלוּטִין. Ex ipſis Arabibus peregrinantes in Palæſtina exquirere deberent, quam arborem *belôt* adpellent.

Tabulam omnem *tuam fecerunt ex ebore*] Mirum videri non

debet, quod tranſtrorum mentionem facere voluerit Propheta. Hæc enim generali nomine remigum ſedilia omnia ſignificant, quæ bellicæ navis totam penè alvum occupabant. Multi igitur operis hæc tranſtra fuerunt, & præcipui uſûs: ſed recentioribus interpretibus magno offendiculo. Antiqua tranſlationis LXX. Interpretum exemplaria legunt conſtanter: τὰ ἱερά σου ἐποίησαν ἐξ ἐλέφαντος. *templa tua fecerunt ex ebore.* Certiſſimum puto, corruptè hoc loco unum vocabulum legi. Nec minorem gratiam ab divinarum literarum, quàm ab antiquitatis, ſtudioſis hominibus me initurum ſpero, ob reſtitutam veram hujus loci ſcripturam. Scribo igitur ζυγὰ, pro ἱερά. ut ſcripſerint illi LXX. τὰ ζυγά σου ἐποίησαν ἐξ ἐλέφαντος. *tranſtra tua fecerunt ex ebore.* Ubi primum notandum, vocem ζυγὰ æquè ut illud nothum ἱερὰ, quatuor conſtare literis. Deinde detritæ literæ ζῆτα ſuperiorem partem mutatam videri in ſpiritum aſperum; mediam, abraſâ ultimâ parte, retinuiſſe formam ἰῶτα. Tertiò, literam υ facilè tranſiſſe in ε, ut quæ in MSS. quibuſdam, non nimium diſcrepantibus figuris exaratæ inveniantur. Reſtat ultima litera γ, quæ ſuperiore ſui parte ſemicirculi rotunditatem ab imperito librario nacta, totam veræ vocis transmutationem abſolvit. Hujus vocabuli ζυγὰ ſignificatio unice huic loco convenit. ut plane putem, Latinæ tranſlationis eruditiſſimum auctorem, in incorruptum verſionis LXX. Interpretum exemplar incidiſſe, in quo invenerit hoc verbum ζυγὰ quod recte interpretatus eſt *tranſtra.* Nec minimum repugnat Hebræum קֶרֶשׁ quod illi LXX. aliis quidem locis vertunt ςῦλον, ſed Vulgatæ auctor, *tabulam.* Tranſtra, ut & cetera navis ſedilia, ſunt tabulæ. Et Rabbini non diſcedunt. לוח רוצה לומר קרש כפינהך והוא דרך כלל: *Tabulam ipſi vocare placet* kæræs *navis tuæ; generali nomine.* Ceterum antiqua ejus vocis hæc depravatio videtur, quando & Theodoretus ita ſcriptum invenit; cujus hæc ſunt verba: ἀντὶ δὲ τοῦ, τὰ ἱερά σου, οἱ ἄλλοι ἑρμηνευταὶ, τὸ κέρας σου, τεθείκασι, κατὰ τὴν τῶν προειρημένων ἀκολουθίαν. τῷ γὰρ ἱστῷ, καὶ ταῖς κώπαις, καὶ τὸ κέρας ἀκολουθεῖ. Verto: *Pro*, templa tua, *ceteri interpretes* (Aquila, Theodotio, & Symmachus) *poſuére*, antenna tua, *ſecundum ea quæ antè dicta ſunt. Quippe poſt malum, & remos, ſe-*

quitur quoque antenna. Verti, ac ſi κεραία legeretur, loco κέρας. Cornua enim ſunt extremæ partes antennarum. Hîc in eam opinionem venire aliquis poſſit, quod Aquila, & ceteri duo interpretes, transferendo Hebræum קרשך per κέρας σȢ, putarint, Hebræos in ſuam linguam tranſtuliſſe Græcorum κέρας, ex quo fecerint קרש *Karas*. Eaſdem enim hoc Hebræum literas, quas & Græcum κέρας, eundemque ferme ſonum habet. Sed ut abſurde quis illud opinaretur, veriſimilius tamen videri poſſit, quàm quod Druſius putavit, Aquilam, & ceteros interpretes, videri hîc legiſſe קרנך *cornu tuum*, pro eo quod conſtanter in omnibus exemplaribus reperitur קרשך *tabulam tuam*. In quem errorem hic incidit Druſius, quod non viderit, κέρας illos poſuiſſe, ut ſignificarent κεραίαν, *antennam*. uti non minus Theodoretus quàm Hieronymus hoc loco illam vocem acceperunt. Hieronymus, dubio procul ex Origene; ex quo & Theodoretus ſuperiora transſcripſit; hæc habet: *ut, poſtquam univerſam illius ſupellectilem deſcripſerit, malum, antennas* (τὰς κεραίας Origenem ſcripſiſſe potius arbitror, quàm κέρας) *remos, vela, proram, carinam, funes, opertoria, &c.* Hæc produnt abunde, nec primum eorum auctorem, nec exſcriptorem in re navali verſatum fuiſſe. Illud quoque hinc, uti ex multis quoque aliis locis, conſtare poſſit, Auctoris vulgatæ ſententiam non ſemper adſecutum eſſe Hieronymum. Tranſtra, & antennæ navium bellicarum commune nihil habent. Non ſanctos hoſce viros reprehendendi cauſſa hoc moneo, ſed ut noſtri temporis curioſi homines videant, quàm multa nobis, poſterisque noſtris relicta ſint, quæ aut in veterum ſcriptis emendent, aut de novo inveniant; quando & patrum eruditiſſimis non ſemper commodiſſimæ ſententiæ, & explicationes in mentem venerint. Laudem autem hæc res potius, quam vituperium meretur, ſi modeſte, & veritatis ſolius ſtudio ſuſcipiatur. Utilitatem certe maximam ſolertes veri inquiſitores orbi terrarum contulerunt. Quod ſi noſtra hæc (ut nihil de tot aliis locis nunc dicam, quæ in ſacris libris feliciter emendavi) priſci illi patres, Græci pariter ac Latini, legere potuiſſent; Chriſtianæ veritatis ſtudio, & eruditionis amore motos, cum gratiarum actione,

& benedictione, ea ſuſcepturos fuiſſe, pii illorum labores perſuadent. Sed ut ad Prophetam noſtrum redeam, etiam Targum Jonathanis infeliciter hic laboravit. illa tamen verba; מְכַבְּשִׁין בְּשֵׁן דְּפִיל *tectæ* (tabulæ) *dente elephanti*; bene habent, & hic ſunt ſequenda. Adeo multo ebore diſtinxére tabulas tuas, ſeu tranſtra tua, ut plane eburnea viderentur. Plinii verba huc adducenda ſunt ex libri XVI. cap. XLIII. *Excogitatæ ſunt & ligni bracteæ; nec ſatis. cœpére tingi animalium cornua, dentes ſecari, lignumque ebore diſtingui, mox operiri.* Nunc porro recentiorum commentatorum unum atque alterum errorem tangam. Multos, in veterum ſcriptis non exercitatos, turbare hic poſſet Cornelius à Lapide, qui in hunc locum ita ſcribit. *Septuag. vertunt ἱερὰ, id eſt, templa. quia ut Sex. Pompejus, templum eſt tignum tranſverſum, in quo ſedent remiges.* Si verum eſſet, Sextum Pompejum Feſtum ſcripſiſſe, templum non modo ædem ſacram ſignificare, ſed etiam tranſtrum; vanam merito emendationem meam, quâ ζυγὰ ſcribendum docui pro ἱερὰ, omnes judicaturi eſſent. Non interrogabo tam abſurdæ ſententiæ defenſorem, quæ ſimilitudo ſit inter templum & tranſtrùm; inter magnificum ædificium ſacrum, & tabulam, in qua remex ſedeat: ſed ſolùm curioſum, eruditumque veritatis inveſtigatorem ducam ad locum, unde Feſti auctoritatem penitius inſpiciat. Paullus Diaconus, qui Feſti librorum epitomen fecit, hæc habet: *Templum ſignificat, & ædificium Deo ſacratum; & tignum, quod in ædificio tranſverſum ponitur.* Sed mendoſus dubio procul eſt hic locus. Quippe verba; *& tignum, quod in ædificio tranſverſum ponitur*; ſunt explicatio vocabuli *tranſtrum.* Scriptura, quam Cornelius adfert, corrupta eſt, extruſis quibuſdam vocibus, & item aliis additis. Extruſa ſunt verba; *quod in ædificio*: addita; *in quo ſedent remiges.* Non poſſum videre, quid primum hujus ſcripturæ auctorem in hoc erroris impulerit, ut, ſi vel ſcriptum in Paullo ita reperiſſet, crederet templum veteribus etiam dictum fuiſſe, *tignum tranſverſum, in quo ſedent remiges.* Idem Paullus: *Contemplari dictum eſt à templo, id eſt, loco, qui ab omni parte aſpici, vel ex quo omnis pars videri poteſt, quem antiqui templum nominabant.* Hunc locum

expendere debuiſſet Cornelius. Sed clarior adhuc eſt ſequens ipſius Feſti integer locus: *Minora templa fiunt ab auguribus, cùm loca aliqua tabulis, aut linteis ſepiuntur, ne uno amplius oſtio pateant, certis verbis definita. Itaque templum eſt locus ita effatus, aut ita ſeptus, ut ea una parte pateat, angulosque adfixos habeat ad terram.* Videndus quoque idem in *teſca.* Hæc, & præterea Varronis, Livii, aliorumque veterum loca ſi legiſſet ac conſideraſſet, alium ſuæ ſectæ commentatorem, ex quo hæc ſumſit, aut interpolavit, caſtigaſſet potius, quam ut calculo ſuo illius errorem adprobaſſet. Sed de altero vocabulo, cujus explicationem priori temerè hic adſutam habemus, videamus. Paullus: *Tranſtra, & tabulæ navium dicuntur, & tigna pro pariete in parietem porriguntur.* Hæc verba manifeſto errore laborant. Falſum enim eſt, tabulas quaſcunque navium, dici tranſtra. Veterum nemo hoc dixit. Deinde etiamſi legas, *quæ à pariete*, falſum tamen eſt, tigna, quæ à pariete ædium porriguntur in parietem, dici tranſtra. Scribendum puto: *Tranſtra, tabulæ navium dicuntur transverſæ, quæ à pariete* (navis videlicet, qui Græcis τοῖχος dicitur, & aliis Latinis, ſi rectè memini, paries quoque) *in parietem porriguntur.* Poſterioribus verbis ſciolus, aut minus attentus librarius adſuit, *in ædificio* (quæ ſuprà vidimus in voce *templum*) quod non niſi in ædificiis parietem inveniri putaret. Inſignis eſt Iſidori locus lib. XIX. *Tranſtra ſunt tabulæ, ubi ſedent remiges: quod in transverſo ſint, dicta. quæ Virgilius* juga *appellat.* Sed ponamus, Feſtum dicere: *Templum eſt tignum transverſum, in quo ſedent remiges:* Cornelio jam porrò probandum incumberet, etiam Græcam vocem ἱερὸν reperiri, ut ſignificet δοκὸν, ἐν ᾗ καθῆνται οἱ κωπηλάται. Omnis enim hæc quæſtio (quod maximè hic notandum) oritur ex Græcis, τὰ ἱερά σου. quæ LXX. illi habent; non autem ex Latina illorum verſione, *templa tua.* quod Latinorum interpretum nullus eâ voce Hebræam hic reddiderit. Ubi ultimum hoc aliquis invenerit; ſcilicet τὸ ἱερὸν ſignificare quoque *tranſtrum*; locum illum Paulli, in Jeſuitæ hujus gratiam, integrum incorruptumque credemus. Liquet hinc, quàm abſurdæ opiniones ex corrupto vocabulo ζυγὰ natæ ſint: inter quas

etiam ſequens Druſii eſt referenda. *Templa tua*, τὰ ἱερά σου. *Videntur legiſſe* קרשך *per daleth. Id ſignificat, templum. Vulgò ſanctuarium, ſive ſacrarium reddunt.* Longè diverſus hic error eſt à ſuperiori. Ex corrupto Græco verbo, conjecturam facit corruptæ hoc loco ſcripturæ Hebrææ. Sed qui totam hujus loci ſententiam, & ſermonis connexionem diligenter conſiderat, non difficulter colliget, remis longè rectius ſubjungi tranſtra, in quibus remiges ſedeant, quàm templa, & ſancta loca, quorum ne minimam quidem mentionem hîc facit Propheta. Ut quidem alter hic Druſii error non majori ratione nitatur, quàm præcedens Cornelii. Videamus tertium, quem Vatabli Annotationes habent. *Doctus inter Hebræos exponit caſtrum, ſive caſtellum navis.* Quod ſi doctus ille inter Hebræos ſciſſet, tectas naves veterum, utroque latere ad puppim, habuiſſe turrem, ex qua unus atque alter defenſor, pro navis magnitudine, pugnaret; hoc verè ſtolido figmento triumphaſſet. Sed hujus quidem ſomnii abſurditatem ex adjunctis verbis, *factum ex ebore*, ſtatim intelligimus. *Caſtrum tuum factum ex ebore.* in quem verò uſum? Num ut candido ſplendore hoſtium oculos percelleret? Nugaciſſimum hoc figmentum eſt, ne minima quidem veritatis ſuſpicione nixum.

Prætoriolum fecére *è lignis*, allatis *ex inſulis Græcorum.*] Nova hæc mea interpretatio multis videbitur. Sed ſpero doctos viros, ubi ſequentia legerint, judicaturos, opinionem meam, quam nunc vetuſtatis ſqualore purgatam in lucem profero, veram eſſe, utpote quæ omnium antiquorum interpretum auctoritatibus nitatur. In omnibus Hebræorum voluminum editionibus nunc legitur, בַּת אֲשֻׁרִים *filia greſſuum.* Ego ſcribendum cenſeo, בֵּית אֲשֻׁרִים *domus è lignis.* per quam domum intelligo, *prætoriolum*; ut Romani adpellarunt. quam nautæ Hiſpani vocant, *el alcoba de la nave*: Galli, *la chambre du navire*: Angli, *the cabin*: Belgæ, *de cajuyt*. In utroque vocabulo Hebræo mutationem factam ſtatuo. Primum lego בֵּית *domus*, pro בַּת *filia*. quatuor diverſarum editionum auctoritatibus motus. Prima eſt

Jonathanis, qui diſertè in ſua paraphraſi vocem בֵּית habet. בֵּית חוּפָאָה לְאַתִּיטְרוֹן *domus operimenti, theatri formâ.* Primùm dicit בית *domus.* addit majoris evidentiæ cauſſâ, חופאה *operimenti*; quâ claſſis præfectus, ſeu prætor (quem *amiralium* in præcipua nave; & in ceteris *capitaneum* vulgò vocant) tegatur, à ſolis æſtu, de die; & noctu, à frigore. in quam nec pluvia, nec ventus intrare poſſit. Addit præterea verbum, quo formam hujus in puppi ædificatæ domûs deſcribit; nempe quod *theatralis* fuerit. Altera auctoritas eſt LXX. Interpretum, quos etiam בית hîc legiſſe, adparet ex ipſorum tranſlatione: οἶκους ἀλσώδεις, *domos ſilveſtres*, Hieronymo interprete; qui anagogica ſolùm explicatione hæc verba illuſtrat. Tertia eſt Aquilæ; teſte Theodoreto; qui item vertit οἶκους ἀλσώδεις, *domos è lucorum arboribus*; id eſt, procéris. Ecce vetuſtiſſimos Græcos interpretes, qui voce οἶκους, procul dubio Hebræum בית expreſſerunt. Quarta auctoritas eſt Auctoris vulgatæ, qui eandem ſcripturam בית confirmat admirabili quadam interpretatione, & verè Romana. quippe domunculam prætoris in maxima navi ædificatam, *prætoriolum vocat. & prætoriola de inſulis Italiæ.* Nemo ad noſtram uſque ætatem vulgatæ puriſſimam antiquitatem hoc loco intellexit. ne ipſe quidem Hieronymus, ut poſtea videbimus. Prætorium Romani vocant, intelligentes tabernaculum prætoris. Diverſis autem magiſtratibus, auſpiciiſque Romanos bella geſſiſſe conſtat. A prætorio imperio, prætorium tabernaculum nomen accepit. Multa cum in aliis auctoribus, tum in Livio, loca de hac ſignificatione habemus: quorum tria ex hujus XXX. libro hîc adferam. Primus eſt. *His ſermonibus circumſtantium celebratus rex* (Syphax) *in prætorium ad Scipionem eſt perductus.* Paullò pòſt alterum hunc locum habemus. *Quos cùm pariter amico* (ita ſcribendum cenſeo, pro *ambo*) *& benigno vultu excepiſſet, & egregiis laudibus, frequenti prætorio, celebraſſet. Frequenti prætorio* dixit, ut *frequenti concione.* Cùm, præter legatos & quæſtorem, multi tribuni militum in tabernaculum Scipionis conveniſſent. Evidens maxime eſt locus ter-

tius. *Ex prætorio in tabernaculum ſuum confuſus* (Maſiniſſa) *conceſſit*. Ex prætorio tabernaculo, quò ad Scipionem cum Lælio venerat Maſiniſſa, in ſuum tabernaculum conceſſit. Atque illud nomen retinuit imperatoris tabernaculum, in quod legati tribunique conveniebant, ut & de bello proſpere gerendo conſilia caperent, & majores militum cauſſas diſceptarent; quamvis imperator, non prætorio imperio, ſed aut conſulari, aut proconſulari, ut hic Scipio, aliove, bellum adminiſtraret. Hoc Feſtus docet. *Initio prætores erant, qui nunc conſules, & ii bella adminiſtrabant: quorum tabernaculum quoque dicebatur prætorium.* Sequentibus temporibus locum, ubi ſupremum juris tribunal eſſet, præſertim militiæ, prætorium fuit adpellatum. unde *prætorio præfectus*. Iſidorus: *Prætorium, eo quod ibi prætor ſedeat ad diſcutiendum.* Hac de cauſſa quoque navis, quâ *prætor*, tanquam dux præfectusque claſſis, quem nunc *amiralium*, Arabico vocabulo dicimus, vehebatur, vocata eſt *prætoria*. etiamſi eſſet externæ gentis. Exemplum Livius libro XXXVII. ſuppeditat, ubi Eudami, præfecti Rhodiæ claſſis, *navem prætoriam* dicit. Tabernaculum in hujusmodi nave prætori ædificatum, ab vulgatæ auctore hic vocatur *prætoriolum*. dubio procul uſitato tum apud Romanos loquendi more. Diminutivâ autem formâ; non modo, quod Romani, tempore quo vulgatæ auctor vixit, *triremes* ſolum haberent, quas fere *liburnas* vocabant, in quibus prætorium non niſi parvum eſſe poterat; ſed etiam, quod vel heptéris prætorium, comparatum cum imperatoris terreſtris tabernaculo, parvum fuerit. Hanc meam opinionem, quod prætoriolum ſit domuncula imperatoris navalis, etiam Græcorum uſu firmare poſſum, qui præfecti navalis, aut trierarchi domunculam vocabant σκηνὴν, *tentorium*. Quod cum ex aliis, tum ex hoc Pollucis loco eſt perſpicuum. ἐκεῖ που (περὶ τὴν πρύμναν quod præcedit) καὶ σκηνὴ ὀνομάζεται, τὸ πηγνύμενον στρατηγῷ ἢ τριηράρχῳ. *Ibi* (circa puppim) *tentorium quoque vocatur, quod ſummo præfecto* (in prætoria) *aut triremis præfecto* (in aliis minoribus navibus) *figitur*. Proximæ ve-

ræ ſignificationi ſunt gloſſæ Iſidori: *Prætoriola, domuncula in navi.* Sed cur non ſingulari, *prætoriolum?* Nec dubium eſſe poteſt, quin gloſſarum illarum auctor reſpexerit ad hunc Ezechielis locum, à vulgatæ auctore ita verſum. Aliam ſignificationem apud Romanos non habet vox *prætorium.* nec diminutivum *prætoriolum* aliam recipere poteſt. Quamvis Hieronymus hic contradicere videatur. *prætoriola*, inquit, *ſive cellaria, in quibus merces pretioſiſſimæ reponuntur.* Hanc Hieronymi gloſſam commoda explicatione juvare vellem. Si voculam *ſimul* adjunxiſſet: *in quibus ſimul merces* &c. hoc modo illud excuſaremus, quod navis bellicæ præfecto magni pretii merces tradi poſſint, ut in prætoriolo ſuo illas reponat, & tranſportet. Sed meliorem eruditiſſimus ille patrum explicationem adferre potuiſſet, ſi in mentem ipſi veniſſet, prophetam hic loqui de nave bellica. Atqui ſatis adparet, ipſum hic intellexiſſe navem onerariam, *quâ merces vehantur.* Vir magnus hic ſcribit: *Prætorium, quod hîc dixit Hieronymus, Hebræi* בת, *eſt conclave in navis prora.* quæ verba ibi non legi vellem. Ceterùm uſus vocis בית in hujusmodi ſermone nihil inuſitati habet, uti aliquis Orientalium loquendi modorum imperitior opinari poſſit. Ita enim dicunt, בית משכבה *cubiculum.* Ecce ſolum cubiculum, ubi dormit aliquis, *domus* dicitur. uti cubiculum prætoris in nave bellica, quod & Galli vocant, *la chambre du navire.* Ita בית קבורתא ſepulchrum. בית ספריא *Bibliotheca.* בית הנשים *Gynæcéum.* locus domûs, ubi ſolæ mulieres degunt. Unde etiam perſpicuum eſt, Hebræos, Syros, Chaldæos, prætoriolum in nave, aliter appellare nequiſſe. Hæc igitur ſunt, quæ probent, prophetam ſcripſiſſe בית pro בת, quod nunc legitur. Vulgatæ tranſlatio optima eſt. Paraphraſis Jonathanis, quod ad vocem בית attinet, veriſſima. Editiones tum LXX. ſenum, tum Aquilæ, conjecturam meam planè confirmant. Quod ad alteram vocem attinet; quæ nunc vocali ſchurek notata legitur, אֲשֻׁרִים *greſſuum*; eam LXX. & Aquila legerunt cum vocali Zeri, אֲשֵׁרִים *ex arboribus proceris: ex arboribus lucorum*, quæ proceræ erant. Verterunt enim, οἴκους ἀλ-

σώδεις, domos è lignis lucorum. Theodoretus: *οἴκους ἀλσώδεις, τουτέστι σανίσι κεκαλυμμένους. οὕτω γὰρ καὶ ὁ ἀκύλας ἡρμήνευσε. Domos è lignis lucorum, ideſt, tabulis tectas. ita enim & Aquila interpretatus eſt.* Theodoriti explicationem habent verba, *tabulis tectas*, commode ſatis adpoſitam, quod prætorio in puppi ædificando non niſi in tabulas ſectæ proceræ arbores adhiberi poſſint. Ego vetuſtam lectionem אֲשֵׁרִים ſine controverſia veriſſimam, pro altera אֲשֻׁרִים, quæ nunc omnia formis expreſſa exempla occupavit, reducendam, & cum plauſu quodam, & literati orbis gratulatione, antiquâ ſede ſuâ reponendam judicavi. Primùm enim conſtructio verborum, quâ Propheta utitur, iis punctis notatum hoc vocabulum poſcit. Bis autem eadem cum verbo עָשׂוּ eodem hoc verſu præcedit. Primùm in his verbis: עָשׂוּ מִשּׁוֹטָיִךְ אַלּוֹנִים *fecerunt remos tuos è quercubus.* Deindè, עָשׂוּ קַרְשֵׁךְ שֵׁן *fecerunt tranſtra tua ex ebore.* Tertio loco verbum עָשׂוּ repetere in eodem verſu Propheta noluit; quia facile, ut bis in proximè præcedentibus duobus membris poſitum, intelligitur. Plenè enim foret, בֵּית עָשׂוּ אֲשֵׁרִים, *domum fecére è lignis lucorum.* Sed & eadem conſtructio, quinti verſûs initio adparet, בָּנוּ אֵת לֻחֹתַיִם בְּרוֹשִׁים, *ædificarunt utraq; tabulata tua è lignis pini.* Jam; quod ad probandam hanc ſcripturam non parum facit; non ſcripſit Propheta, מֵאַלּוֹנִים עָשׂוּ מִשּׁוֹטָיִךְ nec deinde עָשׂוּ קַרְשֵׁךְ מִשֵּׁן uti nec quinto verſu ſcriptum reperitur, בָּנוּ מִבְּרוֹשִׁים. Deinde ad probandam hanc ſcripturam אֲשֵׁרִים, faciunt duo loca Eſaiæ, ubi vocem אֲשֵׁרִים LXX. illi interpretati ſunt *δένδρα.* Prior eſt cap. XVII. ℣. 8. לֹא יִרְאֶה וְהָאֲשֵׁרִים וְהַחַמָּנִים *οὐκ ὄψονται τὰ δένδρα, οὐδὲ τὰ βδελύγματα.* Vulgata: *Non reſpiciet lucos & delubra.* Alter locus eſt cap. XXVII. ℣. 9. לֹא־יָקֻמוּ אֲשֵׁרִים וְחַמָּנִים LXX. *καὶ οὐ μὴ μείνῃ τὰ δένδρα αὐτῶν, καὶ τὰ εἴδωλα.* Vulgata: *non ſtabunt luci & delubra.* Denique illud conſiderandum, quum magnifica fuerit illius navis Tyriæ fabrica; quod ſaltem ex eburneis tranſtris perſpicuum eſt; Prophetam

hac voce אֲשֵׁרִים ligna procera, & levia intellexiſſe, quæ Syris & Ægyptiis rara, ideoque admirationi erant. Sed & luci fermè ex arboribus proceris, & non frugiferis fuere conſiti. Inſignis eſt Cyrilli Alexandrini hic locus. ἄλλο γὰρ τὸ ἀλσῶδες ξύλον· ἄλλο τὸ καρποφόρον. εἰς ἄλση ὅταν φυτεύωσι, ξύλα φυτεύουσιν οὐ τὰ καρποφόρα· οὐ συκῆν, οὐδὲ ἄμπελον· ἀλλὰ μόνον, τέρψεως χάριν, ἄκαρπα ξύλα. Verto: *Alia enim arbor eſt in lucis plantari ſolita; alia, frugifera. Quum in lucis plantant arbores, non frugiferas plantant, ut ficum, atque vitem: ſed, delectationis tantùm cauſsâ, arbores non frugiferas.* Nihil autem obſtat, quòd hac reſtituta veteri lectione tria commata hujus ſexti verſus futura ſint; quandoquidem centenis aliis locis hujusmodi variationem probare poſſum, ut in Hebræa S. Scripturæ lectione paullò diligentiori notum eſt. Quod ad lignum attinet, unde hoc prætorium ædificatum, aut quo ſaltem ipſius parietes tectos fuiſſe ſtatuamus, non male putabimus fuiſſe κυπάρισσον μιλησίαν, *Mileſiam cupreſſum*, quæ antiquis temporibus ad hujusmodi opera adhibita legitur. Miletus, vetus urbs Joniæ, mari potens fuit tempore Ezechielis, & populoſa: quod ex tot coloniis, quas ad interni maris, & ponti, loca miſit, intelligi poteſt. ut per איי כתים *Græcorum inſulas* hîc intelligendas putem. Aliam hujus loci explicationem, quam primò excogitaram, formis exprimendam librario dederam, eo conſilio, ut hanc, quam nunc prodo, ſecundæ editioni ſervarem: ſed, quod longè mihi verior hæc videretur, potius retractare, antequam ederetur, illlam volui, & quaſi partum meum refingere, ne, qui forſan aliis, etiam hac in parte, non deformis judicari potuerit, nævo, ſaltem mihi, turpior adpareret. Ceterùm & illud hîc notandum, magnam dubio procul fuiſſe navem, ac prætoriam, cum qua tam magnifica urbs compararetur: ſicut poſtea, Alexandri M. tempore, fuit illa Tyriorum quinqueremis, *Tyria* dicta. Jam magnum quoque prætoriolum prætoriæ navis eſſe debebat, in quod ceteri trierarchi ad præfectum claſſis convenirent, ut de navali ſua expeditione conſultarent, aliaque negotia, quæ in tantis remigum militumque copiis

occurrere ſolent, deciderent. Deinde veriſimile videtur, locum in vulgari triremi, ubi ejus præfectus degeret, dictum ſimpliciter fuiſſe אֹהֶל *tentorium*. Quin etiam credibile eſt, apud Romanos prætoriæ duntaxat navis, utpote in tota claſse maximæ, locum illum ad puppim vocatum fuiſſe *prætorium*; reliquarum autem, ut pote minorum navium, ſimpliciter *tentorium*. quemadmodum apud Græcos σκηνή. Ultimo loco hic adducam quatuor recentiorum interpretum opiniones. Prima eſt Lutheri, ita transferentis: *und die kœſtlichen geſtyle aus den inſulen Chitim*. Ex præcedentibus clarum eſt, quod vulgatæ Auctorem toto hoc difficili loco ſecutus ſit Lutherus; ſed non intellexerit. uti nec quiſquam omnis recentiorum interpretum chori. Ipſe, & docti viri, quos de difficilibus locis, ut ipſe ſcribit, conſulebat, putarunt, ſicut Euangeliſtis prætorium eſt locus judicii, *das richt-haus*; ita prætoriola hic eſſe ſedilia, quibus judices conſiderent: quæ propterea elegantia dicenda putavit. neque enim adjunctum *kœſtlichen*, firmamentum aut ex Hebræo, aut ullo veterum interpretum habet. Sed hanc ſententiam latius nunc diſſerere non vacat. Altera eſt Rabbinorum, quâ duo commata, ſeu propoſitiones in unam contrahuntur. בַּת אֲשֻׁרִים רוצה לומר עדת אשורים Filia Aſſyriorum: *Dicere vult, congregatio Aſſyriorum*. Prima vox עדת aliquo modo ad domûs ſignificationem, in qua cœtus fieri ſolent, tendere videtur. Sed adjunctum אשורים *Aſſyriorum* nulla commoda explicatione adplicare nôrunt. Auctores tamen Anglicæ tranſlationis, cum antiquas hoc loco verſiones non intelligerent, hanc Judæi hominis ſententiam ceteris recentiorum interpretationibus prætulerunt. *The company of the Aſhurites have made thy benches of Ivory, brought out of the Iles of Chittim*. Hanc interpretationem & ſequens Hebræa annotatio confirmat. אֲשֻׁרִים כמשמעו שם איש ופירושו עדת אשורים׃ עָשׂוּ לך קרשי שן שהביאו אותו השן מאיי כתים כי שם הפילים מצויים שעושים מעצם שלהם קרשים וכלים׃ Aſſyriorum: *Literalem ſenſum ſequendo, nomen proprium eſt, quod ita explicant. Congregatio Aſſyriorum tabulas eburneas tibi fecit: quod quidem*

ebur ex inſulis Chittiorum adportarunt. ubi elephânti inveniuntur, ex quorum oſſibus (dentem ſolum nominare debuiſſet) *tabulas, aliaque opera, conficiunt.* Prioris annotationis ſententiam prima verba repetunt. cetera impudentis temeritatis plena ſunt; quæ pluribus refutare operæ eſſe non debet. Alium eorum errorem nunc non tangam. Tertia opinio ab his duabus plane diverſa eſt; quamvis etiam duas illas propoſitiones in unam contrahat. *Tranſtra tua faciebant ex ebore tritiſſimo* artifices *ex inſulis Chittæorum.* In margine additur. *Etſi ebur ex dentibus elephantorum aliquâ paratur arte; tamen illud demum germanum eſt ebur & præſtantiſſimum, quod elephantes defodiunt in terram, & in ea per juſtum tempus pedibus tritum eſt. Quamobrem Hebræi hoc genus eboris, dentem filium greſſuum nominarunt. Vide Plinium Naturalis Hiſtoriæ lib.* VIII.*cap.* 3. Hanc ſententiam multis examinare hic nequeo. Plinii verba hæc ſunt. *Prædam ipſi in ſe expetendam, ſciunt ſolam eſſe in armis ſuis, quæ Juba cornua appellat; Herodotus tanto antiquior, & conſuetudo, melius dentes. Quamobrem deciduos caſu aliquo, vel ſenecta, defodiunt. Hoc ſolum ebur eſt. cetero, & in his quoque, qua corpus intexit, vilitas oſſea. Quanquam nuper oſſa etiam in laminas ſecari cœpére penuria.* Primùm mihi explicari vellem, quænam illa ars ſit, quâ ex dentibus elephantorum paretur ebur? Vel auctorum, vel librarii, mendum eſt in his verbis. Nullâ arte humanâ opus eſt, quando natura opus ſuum perfectiſſime abſolvit. Ipſi dentes ſunt ebur. quo juniores, eò candidiores, eò pretioſiores. Deinde, quando dicunt, germanum eſſe ebur, & præſtantiſſimum, quod elephantes defodiunt; primum, auctoritate Plinii nititur; alterum, de præſtantia eboris, eidem adverſatur. Sed nec hoc dicit Plinius; dentes caſu, vel ſenecta deciduos, ſolum ebur eſſe; ſed ſimpliciter dicit, dentes. ut opponat oſſibus. Quippe ceteris elephanti oſſibus, exceptis his dentibus, quos cornua Juba appellat, vilitas oſſea. Monet Plinius lectores, ne ſe decipi patiantur, credendo, cum dentes oſſa ſint, ceteris quoque elephanti oſſibus, quibus corpus tam vaſtum intexitur;

& dentibus, quibus mandunt; pretium majus ſtatui debere. Quod autem hi duo viri dicunt, præſtantiſſimum ebur eſſe deciduos dentes; id Plinius ſequentibus verbis refellit. quippe dentium candore, juventam intelligi: ideoque ſenectâ ſaltem decidui non ſunt præſtantiſſimum ebur, quia non candidiſſimum. Quare quod ad ea verba attinet: *& in ea* (terra) *per juſtum tempus pedibus tritum eſt*: nullâ mihi videntur egere refutatione. Interrogandi enim eſſent hujus ſententiæ ſectatores, utrum ut pulchriores fiant, dentes ſuos elephanti defodiant; an verò, ut planè intercidant, nec in manus hominum atque uſus veniant. quod poſterius Plinius hic innuit. Niſi ſtatuere quis velit, eò prudentiæ veniſſe hanc beſtiam, ut, cum ſciat, dentium ſuorum candorem in terra minui, uſum eorum ejusmodi defoſſione plane tollere cogitet. Quod equidem veriſimilius puto, quàm ut defoſſione meliores fiant. Quod porro dicunt; Hebræos hoc genus eboris, ab elephantis defoſſi, pedibusque (elephantorum ſolum, an etiam aliorum animalium, dubium relinquunt) triti per juſtum tempus (quod aliis finiendum reliquerunt) nominare dentem, filium greſſuum; craſſo ſub aëre natis credendum relinquimus. Solo hoc, ab ipſis male intellecto Prophetæ loco nixi, tam abſurdam ſententiam Hebræorum genti, jam ſuis erroribus nimium gravatæ, adfricuére Tremellius & Junius. Quarta verſio eſt Diodati, quæ à tribus ſuperioribus longiſſimè recedit, & non minus grandibus erroribus conſpicua eſt. Præterquam enim quod verſu V. ab recepta verbi לחתים interpretatione recedit, fingendo novam, *tes navires*: etiam verſu ſexto, primum vocem קרשך nimis audacter vertit, *tes lambris*. non ſolùm ſine ratione, ſed etiam ſine ulla veteris interpretis, aut explicatoris, auctoritate. Deinde duas voces, בת אשרים vertit, *de bois du bouis*; non minus inſcitè. quamvis targum Jonathanis eum hoc loco ſequi voluiſſe adpareat. Sed hic ad ſecundum hujus ſexti verſus membrum buxum retulit. Quippe verba קרשך שן explicat per hæc: תרומי תרעך דפין דאשכרועין מכבשין בשן דפיל *ſuperliminaria portarum tuarum ex tabulis buxeis ebore diſtinctis.*

Ex his liquido adparet, ex omnibus interpretibus, quum vetuſtis, tum recentioribus, nullum fuiſſe, qui hujus loci ſententiam plene ſit adſecutus. Itaque quomodo tranſlationes eorum legi vellem, hîc porro adſcribam. LXX. ſenum, ex vulgari traditione, interpretationem ita juvarem. τάδε λέγει κύριος κύριος. ὦ σὸρ, σὺ κληθήσῃ πλοῖον, κάλλει διαφέρον. ἐν καρδίᾳ θαλάσσης τὰ ὅρια σου· οἱ οἰκοδομήσαντές σε, τὸ κάλλος σου ἐπλείωσαν. κέδροις ἐκ σενεὶρ ᾠκοδομήθησάν σοι αἱ πανεῖαι σανίδων. κυπάρισσον ἐκ τοῦ λιβάνου εἰλήφεισαν, τοῦ ποιῆσαί σοι ἱστόν. ἐλατίνους ἐκ τῆς βασανίτιδος ἐποίησαν τὰς κώπας σου· τὰ ζυγά σου ἐποίησαν ἐξ ἐλέφαντος· οἶκον ἐκ ξύλων ἀλσωδῶν, ἐνεχθέντων ἀπὸ νήσων τῶν χεττιείμ. Latinam, Hebræis verbis reſpondentem, hanc facerem. *Hæc dicit Dominus Deus: Tu, ô Tyre, vocaberis navis bellica eximiâ pulcritudine. In medio* enim *maris ſunt fines tui: architecti tui impleverunt decórem tuum. Pinis* (ex Romanorum uſu *abietibus*, quod etiam retineri poteſt. quemadmodum *cedris*, ex uſu Syrorum) *de Sanir extruxerunt utriusque lateris contabulationem. Cupreſſum* (Syris & Ægyptiis; quemadmodum *abietem*, aut *pinum*, Latinis) *de Libano tulerunt, ut facerent tibi malum. Abietes de Baſan dolaverunt in remos tuos: tranſtra tua diſtinxerunt ebore: prætoriolum* (Romanâ nomenclaturâ; ſed Syrâ, *domum*) *fecerunt ex proceris lignis*, allatis *ex inſulis Græcorum.* Gallicam tranſlationem ita reformarem. *O Tyr, tu ſeras dite un navire de guerre, parfaite en beauté.* Car *tes confins ſont au cœur de la mer; ceux qui t'ont baſtie, t'ont faite parfaitement belle. De planches de pins de Senir ils fabriquoyent toutes les deux coſtes: ils prenoyent un cyprés du Liban, pour te faire le maſt. Ils faiſoyent tes auirons des ſapins de Baſan: ils faiſoyent les bancs de rameurs* embellies *d'yvoire, & la chambre* du capitain *de cyprés*, venus *des iſles de Kitthiim.* Denique hanc Belgicam ſubjungam. *Ghy, ô Tyrus, ſult genoemt worden een oorlogs-ſchip, volmaekt van ſchoonheyt.* Want *in 't midde van de zee zijn uwe lantpalen: uwe bouwmeeſters hebben u ſeer ſchoon getimmert. Van grenen-hout van Senir hebben ſy getimmert*

alle beyde zijden des ſcheeps : een cypres hebben ſy van Libanus gehaelt, om op u een maſt te maeken. Uwe riemen hebben ſy gemaeckt van vueren uyt Baſan : uwe roeye-bancken, ingeleyt *met elpenbeen : de cajuyt* gemaekt *van cypreſſen uyt de eylanden van de Grieken.* Hæc ad illuſtrandum divini Prophetæ obſcurum locum promere volui, occaſione reſtitutæ à me triremium, longarumque navium fabricæ. nec ſpero quidquam hîc ſcriptum eſſe, quod pium hominem offendere poſſit: ſed potius profundæ Scripturarum ſcientiæ eruendæ, interpretumque quà diligentiæ, quà infelicitati demonſtrandæ, non inutilem me operam inſumſiſſe, judicaturum curioſum juxtà atque eruditum lectorem.

Sexta hujus meæ inventionis utilitas eſt, quod multis veterum auctorum locis, quà reſtituendis, quà explicandis, inſerviat. Ex vetuſtis ſcriptoribus, quum Græcis, tum Romanis, qui de bellicis navibus mentionem faciunt, nemo fermè eſt, qui non, ſi vel librariorum inſcitiam, aut temeritatem, effugerit, obſcura tamen ſententia lectorem fatiget. Sed & proximorum ſeculorum commentarii, etiam à doctiſſimis viris editi, multa habent, quæ ex hac noſtra doctrina feliciter emendari poſſint. In hoc velut pelagus nunc non evehar. ſed, quum ad portum properem, Latinam interim verſionem viri, inter illos, qui doctrinæ laude, proximo ſeculo, claruerunt, dubio procul doctiſſimi, Iſaaci Caſauboni, examinare adgrediar. Polybium is ea perſpicuitate, ac Romani ſermonis elegantia tranſtuliſſe vulgo dicitur, ut nihil eo in genere perfectius prodierit. Laudi illi univerſim detrahere nolim. Ex noſtra tamen ſequentis hiſtoriæ tranſlatione perſpicuum erit, non ſolùm in ſententia Polybii exprimenda ſæpius illum virum aberraſſe; ſed etiam in ipſo ſermone quædam barbara aut ſolœca deprehendi, quæ Romanis auctoribus adſuetæ aures ferre nequeant.

Pugna navalis ad Chium; ex Polybii hiſtoriarum libro XVI.

Marco Meibomio interprete.

Ὁ δὲ Φίλιππος, τῶν μὲν κατὰ τὴν πολιορκίαν ἀντιπιπτόντων αὐτῷ, τῶν δὲ πολεμίων ἐφορμούντων πλείοσι καταφράκτοις ναυσὶν, ἠπορεῖτο, καὶ δυσχερῶς διέκειτο περὶ τοῦ μέλλοντος. οὐκ ἐπιδεχομένων δὲ τῶν παρόντων αἵρεσιν, ἀνήχθη παρὰ τὴν τῶν πολεμίων προσδοκίαν· ἔτι γὰρ αὐτὸν ἤλπιζον οἱ περὶ τὸν ἄτταλον προσκαρτερήσειν τῇ τῶν μετάλλων κατασκευῇ. μάλιστα δ᾽ ἐσπούδαζε ποιήσασθαι τὸν ἀνάπλουν αἰφνίδιον, πεπεισμένος καταταχήσειν, καὶ τὸ λοιπὸν ἀσφαλῶς ἤδη κομισθήσεσθαι παρὰ τὴν γῆν εἰς τὴν Σάμον· διεψεύσθη δὲ παρὰ πολὺ τοῖς λογισμοῖς. οἱ γὰρ περὶ τὸν ἄτταλον καὶ Θεοφιλίσκον ἅμα τῷ συνιδεῖν αὐτὸν ἀναγόμενον, εἶχον τὰ τῶν προκειμένων εὐθέως. συνέβη δὲ τὸν ἀνάπλουν αὐτῶν γενέσθαι διαλελυμένον, ἅτε πεπεισμένων, τὸν Φίλιππον, καθάπερ εἶπον, ἔτι μένειν ἐπὶ τῶν ὑποκειμένων. οὐ μὴν ἀλλὰ χρησάμενοι ταῖς εἰρεσίαις ἐνεργῶς, προσέβαλλον· ἄτταλος μὲν τῷ δεξιῷ καὶ καθηγουμένῳ τῶν

PHilippus, quum quæ in hac obſidione machinatus fuerat, haud proſpere ceſſiſſent: & hoſtes cum pluribus tectis navibus, quàm ipſe paratas haberet, in ancoris ſtarent; incertus animi erat, quid porro conſilii caperet. Sed quum præſens rerum ſtatus cunctationem non admitteret, præter hoſtium expectationem in altum proceſſit. (Verebatur enim Attalus, ne ab agendis cuniculis abſtrahi non poſſet.) Repente autem in altum evehi ſtudebat, quod celeritate ſe evaſurum confideret; & porro, præter terram, tutò Samum petiturum. Sed haudquaquam ad ſpem eventus reſpondit. Attalus enim & Theophiliſcus, ſimul ut in altum procedere ipſum viderunt, extemplo rei agendæ intenti erant. Quod autem perſuaſum haberent, Philippum, ſicut dixi, in urgenda obſidione permanſurum, ſoluto ordine in altum evehebantur. Sed quum acri remigio uterentur, Attalus invectus eſt in dextrum hoſtium

πολεμίων· Θεοφιλίσκος δὲ τοῖς εὐωνύμοις. Φίλιππος δὲ περικαταλαμβανόμενος τοῖς καιροῖς, δοὺς τὸ σύνθημα τοῖς ἐπὶ τοῦ δεξιοῦ, καὶ παραγγείλας ἀντιπρώρους ποιεῖν τὰς ναῦς, καὶ συμπλέκεσθαι τοῖς πολεμίοις ἐρρωμένως, αὐτὸς ὑπὸ τὰς νησίδας ἀναχωρήσας μετὰ τῶν λέμβων, τὰς μεταξὺ τοῦ πόρου κειμένας, ἀπεκαραδόκει τὸν κίνδυνον. ἦν δὲ τὸ μὲν τοῦ Φιλίππου νεῶν τὸ πλῆθος τὸ συγκαταστὰν εἰς τὸν ἀγῶνα, κατάφρακτοι τρεῖς καὶ πεντήκοντα· σὺν δὲ τούτοις ἄφρακτα,

λέμβοι δὲ σὺν ταῖς πρίστεσιν ἑκατὸν καὶ πεντήκοντα. τὰς γὰρ ἐν τῇ Σάμῳ ναῦς οὐκ ἠδυνήθη καταρτίσαι πάσας. τὰ δὲ τῶν πολεμίων σκάφη, κατάφρακτα μὲν ἦν ἑξήκοντα καὶ πέντε, σὺν τοῖς τῶν Βυζαντίων. μετὰ δὲ τούτων ἐννέα τριημιολίαι καὶ τριήρεις τρεῖς ὑπῆρχον. λαβούσης δὲ τὴν καταρχὴν τῆς ναυμαχίας ἐκ τῆς Ἀττάλου νεὼς, εὐθέως πάντες οἱ σύνεγγυς ἀπαραγγέλτως συνέβαλλον ἀλλήλοις. Ἄτταλος μὲν οὖν συμπεσὼν ὀκτήρει, καὶ προεμβαλὼν ταύτῃ καιρίαν καὶ ὕφαλον πληγήν, ἐπὶ πολὺ τῶν ἐπὶ τοῦ καταστρώματος ἀγωνισαμένων, τέλος ἐβύθισε τὴν ναῦν. ἡ δὲ τοῦ Φιλίππου δεκήρης, ναυαρχὶς οὖσα, παραλόγως ἐγένετο τοῖς ἐχ-

cornu quod præcedebat; Theophiliſcus, in ſiniſtrum. Philippus temporibus ſe excluſum videns, poſtquam iis, qui in dextro cornu erant, teſſeram dediſſet, juſſiſſetque in frontem dirigere, pugnamque ex propinquo fortiter cum hoſtibus conſerere; ipſe ſub parvas inſulas, in medio trajectu ſitas, cum quibuſdam lembis ſe recepit, ut eventum prælii exſpectaret. In pugna illa aderant, Philippi naves tectæ, tres & quinquaginta: præterea apertæ

Lembi & priſtes, numero centum quinquaginta. Neque enim omnes, quæ Sami erant, paratas habere potuerat. Hoſtium autem naves tectæ erant ſexagintaquinque; cum iis quas Byzantini miſerant. præterea novem triemioliæ, ac triremes tres. Poſtquam Attalus ſua nave pugnæ initium feciſſet, repente proximæ omnes, non expectato ſigno, inter ſe concurrerunt. Attalus igitur quum gravi ictu octerem, quam indeptus fuerat, infra aquam vulneraſſet, defenſoribus diu pugnantibus, tandem eam demerſit. Philippi decéris, quæ prætoria erat, caſu quodam inopinato in hoſtium

θροῖς ὑποχείριος. ὑποπεσούσης γὰρ αὐτῇ τριημιολίας, ταύτῃ δοῦσα πληγὴν βιαίαν κατὰ μέσον τὸ κύτος, ὑπὸ τὸν θρανίτην σκαλμὸν, ἐδέθη, τοῦ κυβερνήτου τὴν ὁρμὴν τῆς νεὼς οὐκέτι δυνηθέντος ἀναλαβεῖν. διὸ καὶ προσκρεμαμένου τοῦ πλοίου αὐτῇ, ἐδυσχρηστεῖτο, καὶ δυσκίνητος ἦν πρὸς πᾶν. ἐν ᾧ καιρῷ δύο πεντήρεις προσπεσοῦσαι, καὶ τρώσασαι τὴν ναῦν ἐξ ἀμφοῖν τοῖν μεροῖν, καὶ τὸ σκάφος, καὶ τοὺς ἐπιβάτας τοὺς ἐν αὐτῷ, διέφθειραν. ἐν οἷς ἦν καὶ Δημοκράτης, ὁ τοῦ Φιλίππου ναύαρχος. κατὰ δὲ τὸν αὐτὸν καιρὸν Διονυσόδωρος, καὶ Δεινοκράτης, ὄντες ἀδελφοὶ, καὶ ναυαρχοῦντες παρ' Ἀττάλῳ, συμπεσόντες· ὁ μὲν ἑπτήρει τῶν πολεμίων, ὁ δ' ὀκτήρει· παραβόλως ἐχρήσαντο τῇ ναυμαχίᾳ. Δεινοκράτης μὲν πρὸς ὀκτήρη συμπεσὼν, αὐτὸς μὲν ἔξαλον ἔλαβε τὴν πληγὴν, ἀναστείρου τῆς νεὼς οὔσης· τὴν δὲ τῶν πολεμίων τρώσας ναῦν ὑπὸ τὰ δρύοχα, τὸ μὲν πρῶτον οὐκ ἐδύνατο χωρισθῆναι, καίπερ πολλάκις ἐπιβαλλόμενος πρύμναν κρούειν. διὸ καὶ τῶν Μακεδόνων εὐψύχως ἀγωνιζομένων, εἰς τὸν ἔσχατον παρεγένετο κίνδυνον. Ἀττάλου δ' ἐπιβοηθήσαντος αὐτῷ, καὶ διὰ τὸ εἰς τὴν πολεμίαν ναῦν ἐμβο-

poteſtatem venit. Quum enim ſub proram ejus caſu incidiſſet triemiolia, vehementi hanc ictu, medio alveo, ſub ſcalmo thranitæ percutiens, hæſit. quod navis impetum gubernator retinere nequiſſet. Itáque navigio ab ea pendente, parvum ſui uſum præbebat, & difficulter ad omnem occaſionem movebatur. Quo tempore quum duæ quinqueremes impetu adortæ, navem ab utraque parte vulneraſſent, cùm ipſam, tùm omnes ejus defenſores ſuppreſſerunt. inter quos & Democrates erat, Philippi navarchus. Eodem tempore Dionyſodorus & Dinocrates, fratres, & navarchi Attali, quum ille concurriſſet cum hoſtium heptere, hic cum octere; audacter navale certamen inierunt. Dinocrates enim, qui cum octere concurrerat, ictu extra aquam accepto, quod hoſtilis navis prora erectior eſſet; quum contrà hoſtilem navem ſub carinam vulneraſſet; primùm ſeparari ab ea nequiit, quamvis ſæpe, navem inhibendo, id conaretur. Quare, Macedonibus ſtrenuè pugnantibus, extremum periculum adiit. Poſtquam autem Attalus auxi-

λῆς λύσαι δὲ τὴν συμπλοκὴν τῶν σκαφῶν, ὁ μὲν Δεινοκράτης ἀπελύθη παραδόξως· οἱ δὲ τῆς πολεμίας νεὼς ἐπιβάται πάντες, εὐψύχως διαγωνισάμενοι, διεφθάρησαν. τὸ δὲ σκάφος ἔρημον ἀπολειφθὲν, ὑποχείριον ἐγένετο τοῖς περὶ τὸν ἄτταλον. ὁ δὲ Διονυσόδωρος, μετὰ βίας ἐπιφερόμενος εἰς ἐμβολὴν, αὐτὸς μὲν ἥμαρτε τοῦ τρῶσαι· παραπεσὼν δὲ τοῖς πολεμίοις, ἀπέβαλε τὸν δεξιὸν ταρσὸν τῆς νεὼς, ἁμοῦ συρραγέντων καὶ τῶν πυργούχων. οὗ γενομένου περιέστησαν αὐτὸν πανταχόθεν οἱ πολέμιοι. κραυγῆς δὲ, καὶ θορύβου γενομένου, τὸ μὲν λοιπὸν πλῆθος τῶν ἐπιβατῶν ἅμα τῷ σκάφει διεφθάρη, τρίτος δ' αὐτὸς ὁ Διονυσόδωρος ἀπενήξατο πρὸς τὴν ἐπιβοηθοῦσαν αὐτῷ τριημιολίαν. τῶν δὲ λοιπῶν νεῶν τοῦ πλήθους ὁ κίνδυνος ἐφάμιλλος ἦν. καθ' ὅσον γὰρ ἐπλεόναζον οἱ παρὰ τοῦ Φιλίππου λέμβοι, κατὰ τοσοῦτον διέφερον οἱ περὶ τὸν ἄτταλον τῷ τῶν καταφράκτων νεῶν πλήθει. καὶ τὰ μὲν περὶ τὸ δεξιὸν κέρας τοῦ Φιλίππου, τοιαύτην εἶχε τὴν διάθεσιν, ὡς τὴν ἀκμὴν ἄκριτα μὲν εἶναι τὰ ὅλα· πολὺ δὲ τοὺς περὶ τὸν ἄτταλον ἐπικυδεστέρας ἔχειν τὰς ἐλπίδας. οἱ δὲ ῥόδιοι κατὰ μὲν τὰς ἀρχὰς εὐθέως ἐκ τῆς ἀναγωγῆς ἀπεσπάσθησαν τῶν πολεμίων, καθάπερ

lio veniſſet, factoque in hoſtilem navem impetu, illas ſeparaſſet, Dinocrates præter omnem ſpem ſolutus eſt: ſed omnes hoſtilis navis propugnatores, poſt acre certamen, interierunt. navem, defenſoribus orbatam, Attalus cepit. Dionyſodorus, magna vi roſtro cum heptere concurſurus, percutere aberravit. Inter hoſtes autem ablatus, dextram navis alam perdidit; trabibus quoque, quibus turres ſuſtinerentur, confractis. quo facto ab omni parte hoſtes eum circumvenerunt. Clamore igitur orto, & trepidatione, ceteri defenſores omnes cum nave interiére. ipſe cum duobus ad triemioliam, quæ ſubſidio venerat, enatavit. Cetera navium multitudo æquo Marte decertabat. Quantum enim lemborum multitudine Philippus ſuperior erat; tantum tectarum navium viribus præſtabat Attalus. Itaque eo in ſtatu erat dextrum cornu Philippi. ut de tota quidem re judicare adhuc nemo poſſet; ſpem tamen haud paullo majorem Attalus foveret. Rhodii initio, ſtatim ut in altum procedebant, ab hoſtibus longius abfuére, ſicut dixi: ſed quòd celeritate hoſtes

ἀρτίως εἶπα· τῷ δὲ ταχυναυτεῖν παρὰ πολὺ διαφέροντες τῶν ἐναντίων, συνῆψαν τοῖς ἐπὶ τῆς οὐραγίας Μακεδόσι. καὶ τὸ μὲν πρῶτον ἀποχωροῦσι τοῖς σκάφεσι κατὰ πρύμναν ἐπιφερόμενοι, τοὺς ταρσοὺς παρέλυον· ὡς δ' οἱ μὲν παρὰ τοῦ Φιλίππου συνεπιστρέφειν ἤρξαντο, παραβοηθοῦντες τοῖς κινδυνεύουσι· τῶν δὲ ῥοδίων οἱ καθυστεροῦντες ἐκ τῆς ἀναγωγῆς, συνῆψαν τοῖς περὶ τὸν Θεοφιλίσκον· τότε κατὰ πρόσωπον ἀντιπρῴρους τάξαντες τὰς ναῦς, ἀμφότεροι συνέβαλον εὐψύχως ὁμοῦ, τῇ σάλπιγγι καὶ τῇ κραυγῇ παρακαλοῦντες ἀλλήλους. εἰ μὲν οὖν μὴ μεταξὺ τῶν καταφράκτων νεῶν ἔταξαν οἱ μακεδόνες τοὺς λέμβους, ῥᾳδίαν ἂν καὶ σύντομον ἔλαβε κρίσιν ἡ ναυμαχία. νῦν δὲ ταῦτ' ἐμπόδια πρὸς τὴν χρείαν τοῖς ῥοδίοις ἐγίνετο κατὰ πολλοὺς τρόπους. μετὰ γὰρ τὸ κινηθῆναι τὴν ἐξ ἀρχῆς τάξιν ἐκ τῆς πρώτης συμβολῆς, πάντες ἦσαν ἀναμὶξ ἀλλήλοις· ὅθεν οὔτε διεκπλεῖν εὐχερῶς, οὔτε στρέφειν ἐδύναντο τὰς ναῦς, οὔτε καθόλου χρῆσθαι τοῖς ἰδίοις προτερήμασιν, ἐμπιπτόντων αὐτοῖς τῶν λέμβων, ποτὲ μὲν εἰς τοὺς ταρσοὺς, ὥστε δυσχρηστεῖν ταῖς εἰρεσίαις· ποτὲ δὲ πάλιν εἰς τὰς πρῴρας· ἔστι δ' ὅτε κατὰ πρύμναν. ὥστε παραποδίζεσθαι καὶ τὴν τῶν κυβερνητῶν, καὶ τὴν τῶν ἐρετῶν

longe vincerent, cum poſtremis Macedonis navibus pugnam inierunt. Primùm quidem, facto in puppes navium abſcedentium impetu, remos detergebant: at poſtquam Philippi naves ſimul ſe vertere incipiebant, ut periclitantibus ſubvenirent; Rhodiorumque eæ quæ poſtremò in altum evectæ eſſent, Theophiliſco ſe conjunxerant; tunc directis in frontem navibus, utrique ſimul, tubis quoque & clamore alii alios hortantes, fortiter concurrerunt. Quod ſi lembos inter tectas naves non ordinaſſent Macedones, facili ac brevi pugna tranſactum fuiſſet. Iam verò hæc res Rhodiorum conatus multis modis impediebat. Poſtquam enim primo concurſu navium ordo, quem initio fecerant, turbatus eſſet, omnes inter ſe miſtæ pugnabant. Unde nec per hoſtiles naves evehi facile, nec vertere ſuas naves poterant, nec omnino iis uti artibus, quibus aliis præſtabant. quod lembi jam in alas incurrerent, ut remigium inutile redderent: jam in proram; interdum in puppim, ut tam gubernatorum quam remigum miniſteria impedirentur. Roſtris autem

χρείαν. κατὰ δὲ τὰς ἀντιπρώρους συμπλοκάς, ἐποίουν τι τεχνικόν. αὐτοὶ μὲν γὰρ ἐν πρώρᾳ τὰ σκάφη ποιοῦντες, ἐξάλους ἐλάμβανον τὰς πληγάς· τοῖς δὲ πολεμίοις ὕφαλα τραύματα διδόντες, ἀβοηθήτους ἐσκεύαζον τὰς πληγάς. σπανίως δ' εἰς τοῦτο συγκατέβαινον. καθόλου γὰρ ἐξέκλινον τὰς συμπλοκάς, διὰ τὸ γενναίως ἀμύνεσθαι τοὺς μακεδόνας ἀπὸ τῶν καταστρωμάτων ἐν ταῖς συστάδην γινομέναις μάχαις. τὸ δὲ πολὺ κατὰ μὲν τοὺς διέκπλους παρασύροντες τῶν πολεμίων νεῶν τοὺς ταρσοὺς, ἠχρείουν. μετὰ δὲ ταῦτα πάλιν ἐκπεριπλέοντες, καὶ τοῖς μὲν κατὰ πρύμναν ἐμβάλλοντες, τοῖς δὲ πλαγίοις, καὶ στρεφομένοις ἀκμὴν προσπίπτοντες, οὓς μὲν ἐτίτρωσκον, οἷς δὲ παρέλυον ἀεί τι τῶν πρὸς τὴν χρείαν ἀναγκαίων. καὶ δὴ τῷ τοιούτῳ τρόπῳ μαχόμενοι, παμπληθεῖς τῶν πολεμίων ναῦς διέφθειραν. ἐπιφανέστατα δ' ἐκινδύνευσαν τρεῖς πεντήρεις τῶν ῥοδίων. ἥ τε ναυαρχὶς, ἐφ' ἧς ἔπλει θεοφιλίσκος· μετὰ δὲ ταύτην, ἧς ἐτριηράρχει Φιλόστρατος· τρίτη δὲ, ἣν ἐκυβέρνα μὲν αὐτόλυκος, ἐπέπλει δὲ νικόστρατος. ταύτης γὰρ ἐμβαλούσης εἰς πολεμίαν ναῦν, καὶ καταλιπούσης ἐν τῷ σκάφει τὸ ἔμβολον, συνέβη δὴ τὴν μὲν πλη-

concurrentes, arte quadam uſi ſunt. Cum enim naves ſuas prorâ altius in aquam depreſſiſſent, vulnera ſupra aquam accipiebant; ſed hoſtes infra aquam feriebant, ut ictibus ſubveniri non poſſet. Rarò autem huc deveniebant. Concurſum enim navium omnino devitabant, quod in conſtratis navibus ſtantes Macedones, illis manu conſertis pugnis ſtrenue ſe defenderent. Sed identidem per hoſtiles naves evecti, deterſis remis, illas inutiles reddebant. Poſtea circumvecti, aliis puppim roſtro feriebant; aliis latus, vertentibus ſe invecti. Itaque aut vulnerabant aliquas; aut eorum quid, quæ ad navis miniſterium neceſſaria erant, inutile reddebant. Hoc modo pugnando plurimas hoſtium naves ſuppreſſerunt. Ceterum inſignis fuit pugna, quam tres Rhodiorum quinqueremes ſuſtinuerunt. Prætoria una, quâ Theophiliſcus vehebatur: altera, cui præerat Philoſtratus: tertia, cujus gubernator erat Autolycus; quæque vehebat Nicoſtratum. Hæc enim quum hoſtium navem percuſſiſſet, roſtrumque in nave reliquiſſet; factum eſt, ut icta

γεῖσαι, αὔτανδρον καταδῦναι· τοὺς δὲ περὶ τὸν αὐτόλυκον, εἰσρεούσης εἰς τὴν ναῦν τῆς θαλάσσης διὰ τῆς πρώρας, κυκλωθέντας ὑπὸ τῶν πολεμίων, τὰς μὲν ἀρχὰς ἀγωνίζεσθαι γενναίως· τέλος δὲ τὸν μὲν αὐτόλυκον ἐκπεσεῖν τρωθέντα μετὰ τῶν ὅπλων εἰς θάλατταν· τοὺς δὲ λοιποὺς ἐπιβάτας ἀποθανεῖν μαχομένους γενναίως. ἐν ᾧ καιρῷ θεοφιλίσκος βοηθήσας μετὰ τριῶν πεντήρων, τὴν μὲν ναῦν οὐκ ἠδυνήθη σῶσαι, διὰ τὸ πλήρη θαλάττης εἶναι· δύο δὲ ναῦς πολεμίας τρώσας, τοὺς ἐπιβάτας ἐξέβαλε. ταχὺ δὲ περιχυθέντων αὐτῷ λέμβων πλειόνων, καὶ καταφράκτων νεῶν, τοὺς μὲν πλείστους ἀπέβαλε τῶν ἐπιβατῶν, ἐπιφανῶς ἀγωνισαμένους. αὐτὸς δὲ τρία τραύματα λαβὼν, καὶ παραβόλως τῇ τόλμῃ κινδυνεύσας, μόλις ἐξέσωσε τὴν ἰδίαν ναῦν, ἐπιβοηθήσαντος αὐτῷ Φιλοστράτου, καὶ συναναδεξαμένου τὸν ἐνεστῶτα κίνδυνον εὐψύχως. συνάψας δὲ τοῖς αὐτοῦ σκάφεσι, πάλιν ἐξ ἄλλης ὁρμῆς συνεπλέκετο τοῖς πολεμίοις, τῇ μὲν σωματικῇ δυνάμει παραλυόμενος ὑπὸ τῶν τραυμάτων· τῇ δὲ τῆς ψυχῆς γενναιότητι, λαμπρότερος ὢν καὶ παραστατικώτερος, ἢ πρόσθεν. συνέβη δὲ δύο γενέσθαι ναυμαχίας, πολὺ διε-

navis cum viris omnibus mergeretur; Autolycus autē (qui cum ſuis, mari per proram intrante, ab hoſtibus circumventus, initio ſtrenuè pugnabat) tandem ipſe vulneratus in mare cum armis decideret, ceterique defenſores fortiter pugnando interirent. Quo tempore Theophiliſcus, quum auxilio cum tribus quinqueremibus veniſſet, navem, quod mari plena eſſet, ſervare nequiit; ex duabus autem hoſtium navibus, quas vulneraſſet, defenſores ejecit. Sed quum repente plures lembi, tectæque naves ipſum circumſiſterent; plerique defenſorum, poſt acrem pugnam, interiére. Ipſe tribus acceptis vulneribus, quum mirâ audaciâ pugnaſſet, ſuam ægrè navem ſervavit, poſteaquam ipſi ſuccurriſſet Philoſtratus, præſentemque pugnam viriliter cum ipſo ſuſtinuiſſet. Deinde ſuis navibus conjunctus alio rurſus impetu cum hoſtibus concurrit. Quamvis autem corporis vires vulneribus debilitatæ eſſent; indefatigabili tamen animi generoſitate, multò quàm antea illuſtrior, pugnam conſerebat. Ceterùm duas navales pugnas eſſe contigit, longè

στώσας ἀλλήλων. τὸ μὲν γὰρ δεξιὸν κέρας τοῦ φιλίππου, κατὰ τὴν ἐξ ἀρχῆς πρόθεσιν, ἀεὶ τῆς γῆς ὀρεγόμενον, οὐ μακρὰν ἀπεῖχε τῆς ἀσίας· τὸ δ᾽ εὐώνυμον διὰ τὸ παραβοηθῆσαι τοῖς ἐπὶ τῆς οὐραγίας ἐξ ὑποστροφῆς, οὐ πολὺ τῆς χίου ἀπέχον, ἐναυμάχει τοῖς ῥοδίοις. οὐ μὴν ἀλλὰ παρὰ πολὺ τοῦ δεξιοῦ κέρατος κατακρατούντων τῶν περὶ τὸν ἄτταλον, καὶ συνεγγιζόντων ἤδη πρὸς τὰς νησίδας, ὑφ᾽ αἷς ὁ φίλιππος ὥρμει, καραδοκῶν τὸ συμβησόμενον· συνιδὼν ἄτταλος μίαν πεντήρη τῶν ἰδίων, ἐκτὸς τοῦ κινδύνου, τιτρωμένην καὶ βαπτιζομένην ὑπὸ νεὼς πολεμίας, ὥρμησε παραβοηθήσων ταύτῃ μετὰ δύο τετρήρων. τοῦ δὲ πολεμίου σκάφους ἐγκλίναντος, καὶ ποιουμένου τὴν ἀποχώρησιν ὡς πρὸς τὴν γῆν, ἐπέκειτο φιλοτιμότερον, ἐγκρατὴς γενέσθαι σπουδάζων τῆς νεώς. ὁ δὲ φίλιππος συνθεασάμενος ἀπεσπασμένον πολὺ τὸν ἄτταλον ἀπὸ τῶν ἰδίων, παραλαβὼν τέτταρας πεντήρεις, καὶ τρεῖς ἡμιολίας, ἔτι δὲ τῶν λέμβων τοὺς ἐγγὺς ὄντας, ὥρμησε. καὶ διακλείσας τὸν ἄτταλον ἀπὸ τῶν οἰκείων νεῶν, ἠνάγκασε μετὰ μεγάλης ἀγωνίας εἰς τὴν γῆν ἐκβαλεῖν τὰ σκάφη. τούτου δὲ συμβάντος, αὐτὸς μὲν ὁ βασιλεὺς μετὰ τῶν πληρωμάτων εἰς τὰς ἐρυθρὰς ἀπεχώ-

inter ſe diſtantes. Quippe dextrum cornu Philippi, quum, ut initio propoſuerat, præter terram navigaret, haud longe ab ora Aſiæ aberat : ſiniſtrum autē, quod ultimis, ſe convertendo, ſuccurrerat, haud procul ab Chio pugnabat cum Rhodiis. Enimverò quum Attali naves dextrum cornu longè viciſſent, & jam parvis inſulis adpropinquarent (ſub quas Philippus ſe receperat, ut eventum exſpectaret) Attalus conſpectâ ſuarum unâ quinqueremi extra pugnam, quæ vulneraretur, ac mergeretur ab hoſtium nave; cum duabus quadriremibus, illi ſuccurſurus, eò contendit. Ceterùm quum hoſtium navis curſum flecteret, tanquam ad terram fugeret, ſtudio intentiore ſequebatur, ſpe navis potiundæ. Philippus interim procul à ſuis abſtractum videns Attalum, quatuor quinqueremibus, tribuſque hemioliis adſumtis, præterea lemborum proximis, eò feſtinabat. Viâ autem Attalo ad ſuas naves intercluſâ, coëgit ipſum magnâ contentione naves in terram impellere. Quo facto, rex ipſe cum remigibus Erythras ſe recepit. naves autem,

ρησε· τῶν δὲ πλοίων, καὶ τῆς βασιλικῆς ἀποσκευῆς ἐγκρατὴς ὁ φίλιππος ἐγένετο. καὶ γὰρ ἐποίησάν τι τεχνικὸν ἐν τούτοις τοῖς καιροῖς οἱ περὶ τὸν ἄτταλον. τὰ γὰρ ἐπιφανέστατα τῆς βασιλικῆς ἀποσκευῆς, ἐπὶ τὸ κατάστρωμα τῆς νεὼς ἐξέβαλον. ὅθεν οἱ πρῶτοι τῶν μακεδόνων συνάψαντες ἐν τοῖς λέμβοις, συνθεασάμενοι ποτηρίων πλῆθος, καὶ πορφυροῦν ἱμάτιον, καὶ τῶν τούτοις παρεπομένων σκευῶν, ἀφέμενοι τοῦ διώκειν, ἀπένευσαν ἐπὶ τὴν τούτων ἁρπαγήν. διὸ συνέβη τὸν ἄτταλον ἀσφαλῆ ποιήσασθαι τὴν ἀποχώρησιν εἰς τὰς ἐρυθράς. φίλιππος δὲ τοῖς μὲν ὅλοις ἠλαττωμένος παρὰ πολὺ κατὰ τὴν ναυμαχίαν· τῇ δὲ περιπετείᾳ, τῇ κατὰ τὸν ἄτταλον, ἐπαρθεὶς, ἐπανέπλει, καὶ πολὺς ἦν συναθροίζων τὰς σφετέρας ναῦς, καὶ παρακαλῶν τοὺς ἄνδρας εὐθαρσεῖς εἶναι, διότι νικῶσι τῇ ναυμαχίᾳ. καὶ γὰρ ὑπέδραμέ τις ἔννοια καὶ πιθανότης τοῖς ἀνθρώποις, ὡς ἀπωλολότος τοῦ ἀττάλου, διὰ τὸ κατάγειν τοὺς περὶ τὸν φίλιππον, ἀναδεδεμένους τὴν βασιλικὴν ναῦν. ὁ δὲ διονυσόδωρος, ὑπονοήσας τὸ περὶ τὸν αὐτοῦ βασιλέα γεγονὸς, ἤθροιζε τὰς οἰκείας ναῦς, ἐξαίρων σύνθημα. ταχὺ δὲ συλλεχθεισῶν πρὸς αὐτὸν, ἀπέπλει μετ' ἀσφαλείας εἰς τοὺς κατὰ τὴν ἀσίαν ὅρμους. κατὰ δὲ τὸν αὐτὸν καιρὸν οἱ πρὸς

& privatum omne regis inſtrumentum in Philippi poteſtatem venit. Hoc enim tempore arte quadam uſus eſt Attalus. quippe inſigniora quæque inſtrumenti regii, ſupra tabulatum navis projicienda curavit. Quare Macedonum primi, qui lembis acceſſerant, quum poculorum multitudinem, palliumque purpureum, aliaque ad ea pertinentia inſtrumenta conſpexiſſent, inſequi deſtiterunt, ad hæc diripienda intenti. Itáque evénit, ut Erythras tutò ſe reciperet Attalus. Philippus, cujus res hoc navali certamine longe deteriores fuiſſent, hoc inopinato caſu, quo illas Attali naves ceperat, elatus, & in altum rurſus evectus, ſtudio multo naves ſuas colligebat: & viros hortabatur, bono animo eſſent, ut qui navali prælio vincerent. Hoc enim, non ſine veri quadam ſpecie opinabantur homines, quaſi Attalus periſſet; quod Philippus, navem regiam trahens, rurſus altum peteret. Dionyſodorus, quid regi ſuo accidiſſet ſuſpicatus, ſigno elato naves ſuas convocabat. Quas quum celeriter ad ſe recepiſſet, ad Aſiæ ſtationes tuto navigavit. Eodem tem-

τοὺς ῥοδίους ἀγωνιζόμενοι τῶν μακεδόνων, πάλαι κακῶς πάσχοντες, ἐξέλυον αὐτοὺς ἐκ τοῦ κινδύνου, καὶ τὰ μέρη ποιούμενοι τὴν ἀποχώρησιν, μετὰ προφάσεως, ὡς ταῖς οἰκείαις σπεύδοντες ἐπικουρῆσαι ναυσίν. οἱ δὲ ῥόδιοι, τὰς μὲν ἀναδησάμενοι τῶν νεῶν, τὰς δὲ προδιαφθείραντες ταῖς ἐμβολαῖς, ἀπέπλευσαν εἰς τὴν χίον. ἐφθάρησαν δὲ τοῦ μὲν Φιλίππου ναῦς, ἐν μὲν τῇ πρὸς ἄτταλον ναυμαχίᾳ, δεκήρης, ἐννήρης, ἑπτήρης, ἑξήρης. τῶν δὲ λοιπῶν, κατάφρακτοι μὲν δέκα, καὶ τριημιολίαι τρεῖς. λέμβοι δὲ πέντε καὶ εἴκοσι, καὶ τὰ τούτων πληρώματα. ἐν δὲ τῇ πρὸς ῥοδίους, διεφθάρησαν κατάφρακτοι μὲν δέκα· λέμβοι δὲ περὶ τετταράκοντα τὸν ἀριθμόν. ἥλωσαν δὲ δύο τετρήρεις, καὶ λέμβοι σὺν τοῖς πληρώμασιν ἑπτά. τῶν δὲ παρ' ἀττάλου κατέδυσαν μὲν τριημιολία μία, καὶ δύο πεντήρεις, καὶ τὸ τοῦ βασιλέως σκάφος. τῶν δὲ ῥοδίων διεφθάρησαν μὲν δύο πεντήρεις, καὶ τριήρεις· ἥλω δ' οὐδέν. ἄνδρες δὲ τῶν μὲν ῥοδίων ἀπέθανον εἰς ἑξήκοντα· τῶν δὲ παρ' ἀττάλου, πρὸς ἑβδομήκοντα. τῶν δὲ Φιλίππου, μακεδόνες μὲν εἰς τρισχιλίους, τῶν δὲ πληρωμάτων, εἰς ἑξακισχιλίους. ἑάλωσαν δὲ ζωγρείᾳ, τῶν

pore illi Macedones, qui Rhodiis oppoſiti pugnaverant, jamdudum male reſiſtentes, è prælio exceſſerunt; partibus receptum facientes, eo prætextu, quod ſuis navibus citò ſuccurſuræ eſſent. Rhodii, poſtquam captarum navium alias puppibus religâſſent; alias roſtris ſuppreſſiſſent, Chium navigarunt. E Philippi claſſe periére in certamine adverſus Attalum, decéris, ennéris, heptéris, hexéris: è reliquis, tectæ decem, & triemioliæ tres. lembi cum ſuis remigibus, quinque & viginti: & in certamine adverſus Rhodios, ſuppreſſæ ſunt conſtratæ decem; & lembi, ad quadraginta. Captæ ſunt duæ quadriremes, & lembi cum remigibus, ſeptem. Porrò ex Attali navibus merſæ ſunt, triemiolia una, & duæ quinqueremes. captæ autem ſunt quadriremes duæ, & navis regia. E Rhodiorum navibus demerſæ ſunt quinqueremes duæ, & triremes Nulla capta eſt. Rhodiorum ad ſexaginta viri interierunt: at è claſſe Attali, ad ſeptuaginta. Philippus Macedonum ſuorum ad tria millia deſideravit; remigum, ad ſex millia. Capti ſunt

μὲν συμμάχων καὶ μακεδόνων, εἰς δισχιλίους· τῶν δ᾽ αἰγυπτίων, εἰς ἑπτακοσίους. καὶ τὸ μὲν τέλος τῆς περὶ χίον ναυμαχίας τοιοῦτο συνέβη γενέσθαι.

tum ſociorum, tum Macedonum, ad duo millia. & Ægyptiorum, ſeptingenti. Hujuſmodi exitum habuit navale prælium ad Chium.

ANNOTATIONES
quædam ad præcedentem hiſtoriam.

Pag. CXLVIII. v. 4. *cum pluribus tectis navibus quàm ipſe paratas haberet*] πλείοσι καταφράκτοις ναυσίν. addidi explicationis cauſſa, *quàm ipſe hoc tempore paratas haberet.* Quippe vox πλείοσι, quæ dubio procul ad ea, quæ præceſſerunt, ſpectat, confirmatur quoque ex ſequentibus verbis pag. 149. v. 13. *In pugna illa aderant, Philippi naves tectæ.* Fortaſſe enim tot tectas naves unus Philippus habuit, quot ſimul Attalus & Rhodii. Sed quum illas, quas Sami habebat, parare nequiſſet, ut ceteris conjungerentur; Attalus & Rhodii tectarum navium numero ſuperabant Philippum. Hanc explicationem firmant ea, quæ ſequuntur pag. 151. v. 26. *tectarum navium multitudine præſtabat Attalus.* Non vidit hoc Caſaubonus, qui ita vertit: *multis cum navibus tectis.* Eum ſecutus eſt Rierius: *avec un grand nombre de vaiſſeaux de guerre.* quum vertere debuiſſet: *avec un plus grand nombre de vaiſſeaux couverts qu'il n'avoit aupres ſoy.* νῆες κατάφρακτοι, Latinis *tectæ*, vel *conſtratæ* dicuntur, videlicet tabulis, ſuper quibus defenſores ſtabant, & ſub quibus remiges ſedebant. Tectarum ferme minima fuit quadriremis: apertarum maxima, triremis. Nulla unquam quinqueremis aperta fuiſſe legitur. Majorum navium, quæ σκάφη adpellabant Polybii tempore, minima fuit hexéris. Vulgares enim erant quinqueremes & quadriremes. quamvis quinqueremi quoque vox σκάφος adpoſita inveniatur. Apertæ igitur naves erant triremes ferme, iiſque minores; ut triemioliæ, lembi, myoparones, priſtes. Tectæ naves magno commodo erant remigibus, qui tabulis ſupernè tecti, ab hoſtibus nullo telo lædi

poterant. In apertis autem navibus, uno remigum læſo, jam ceterorum quoque miniſteria impediebantur, quod, quum ita arcte ſederent, ut omnes ſimul procumbere & recumbere deberent, læſus unus illum motum turbaret; deinde lateris ſui remigium debilius redderet. Duo autem erant, quæ apertas triremes commendarent. Unum, quod thranitæ, ſeu ſummo loco conſidentes remiges, ſub adventum hoſtium ad pugnam facile conſurgerent. Alterum, quod humiliores, adeoque leviores eſſent. Ex hac hiſtoria quoque illud diſcimus; veteres tectarum, id eſt, majorum navium fermè ſolùm rationem habuiſſe. Hæ enim exercitatis remigibus inſtructæ, & fortibus propugnatoribus armatæ, minora navigia, remigum maxime miniſteriis impediendis apta, magno numero facilè ſupprimebant.

v. 9. *Cunctationem non reciperet*] οὐκ ἐπιδεχομένων ἢ τῶν παρόντων αἵρεσιν, Caſaubonus vertit: *Sed quoniam præſens ſtatus eligendi quod mallet facultatem ei non dabat*. Sequitur eum Rierius: *mais parce que l'eſtat preſent des affaires ne luy permettoit pas de choiſir ce qu'il euſt le mieux aimé*. Si præſens rerum ſtatus non dedit poteſtatem eligendi, quod optimum videretur, igitur coactus fuit Philippus: primùm tollere obſidionem; deinde, in altum evehi. Atqui prius refellit Attali opinio; in cuniculis agendis perſeveraturum Philippum. poſterius Philippi ſpes; quod repentina profectione ſe præventurum putaret. Non cogi putandus eſt, qui certo conſilio quid agit. Quare diutius manere eo in loco potuiſſet Philippus. Quum igitur Attalus putaret, Philippum in agendis cuniculis perrecturum, ut obſeſſum locum expugnaret; interim viſurum, ut ceteras, quas Sami habebat, naves ad ſe reciperet: aut, ut conſtituta die, quando navale certamen ſecum initurus eſſet, illæ quoque Samo adeſſent, ut omnibus ſuis tectis navibus adverſus hoſtes pugnaret: aliud conſilium arripuit Philippus. ita ratiocinatus. In continuanda obſidione inutilem ſe operam inſumturum. Ad hoc uſque tempus conatus omnes eluſiſſe obſeſſos: ad machinas, & opera, deveniendum fuiſſe. Quid facturos, poſtquam tam potentium amicorum claſ-

ſem, cum octo millibus armatorum; & viginti millibus remigum, adveniſſe ſenſerint? Haud dubium eſſe poſſe, quin continuis, hinc eruptionibus; illinc valli oppugnationibus, milites & remiges ſuos, jam dudum continuis laboribus feſſos, defatigaturi ſint & abſumturi. &, quum multitudine ſuperent, in pugnis quoque fore ſuperiores. Ubi deſperatio ſemel exercitum invaſerit, quam ſpem reliquam eſſe? Agendo & audendo huc proceſſiſſe. obſtitiſſe conatibus fortunam, hoſtiumque virtutem. Quum hoſti par non ſit, ut qui pauciores magnas naves habeat, ideoque certamen cum victoriæ certa ſpe ſuſcipere nequeat; optimum videri, ut navibus clam deductis, repente in altum evehatur. Hoſtes primùm acceſſiſſe; paraturos omnia, ut obſeſſis auxilio veniant. Rhodios, qui diu domo abfuerint, multisque neceſſariis indigeant, in agros dilapſuros. Spem minime dubiam eſſe, ſe cum claſſe Samum, ad reliquas tectas naves perventurum, antequam hoſtes conſequantur. Si tamen adſequantur, & pugnare cogant, ingentium navium robore, lemborumque copia; & virtutem hoſtium, remigumque ſcientiam, eluſurum. Agite igitur, inquit, ô amici mei; hoc conſilium exſequi conemur. Fortunæ, veſtræque virtuti res meas trado. Ex his liquere poſſit, Græca verba non adſecutum hoc loco Caſaubonum. (neque enim ἐπιδέχεσθαι eſt, *facultatem dare.* ut de ceteris taceam) &, quomodo emendanda eſſent, ignoraſſe. Scribendum puto. οὐκ ἐπιδεχομένων δὲ τῶν παρόντων ὑπέρθεσιν. quod interpretando ſum ſecutus. Putare quis poſset, emendandum: οὐκ ἐπιδεχόμενος δὲ (ὁ Φίλιππος) τῶν παρόντων (φίλων) αἵρεσιν. ſed malè.

v. 11. *In altum proceſſit*] ἀνήχθη. quod perperam Caſaubonus vertit: *claſſe eſt profectus.* &, eum ſequens, Rierius: *il partit.* Græcum verbum, de re navali uſurpatum, ſemper ſignificat, ex portu, aut ſtatione, *in altum evehi. in altum procedere. altum petere.* ut Romani ſcriptores id interpretantur. Sic iterum v. 21. ut in altum procedere ipſum viderunt. Caſaubonus male: *ut oram ſolvere Philippum ſenſerunt.* Gravius adhuc

poſtea peccavit, quando hæc verba, ποιήσασθαι τὸν ἀνάπλουν αἰφνίδιον, vertit; *vela ſubito fecit.* Non ſolùm, quod verbum *vela* hîc locum non habeat (remis enim tali tempore, non autem velis utebantur) ſed etiam, quod adverſam ſententiam hic loquendi modus proferat. Vela enim facere, in pugna navali, eſt, fugere, ex certamine diſcedere. *Vela ſubito fecit.* ſignificat, *fugâ repente evaſit.* Itaque barbarus hoc loco ſermo ille cenſendus eſt. Quæ ſequuntur Rierii hæc verba: *& les autres preparatifs d'un ſiege:* inepte ab ipſo adſuta, Græci codices non adgnoſcunt.

v. 29. *Attalus invectus eſt in dextrum hoſtium cornu*] Excidit vox κέρατι, ita reponenda. τῷ δεξιῷ κέρατι, καὶ καθηγουμένῳ. Quod quum non animadvertiſſet Caſaubonus, vertit: *dextram claſſis hoſtilis partem.* Cum Latinis ſcriptoribus, etiam de navali certamine, melius dixiſſet, *dextrum cornu.* Hæc emendatio ſequenti loco firmatur. δοὺς τὸ σύνθημα τοῖς ἐπὶ τοῦ δεξιοῦ (δηλαδὴ, κέρατος) pag. 151. v. 27. τὸ μὲν περὶ τὸ δεξιὸν κέρας τοῦ Φιλίππου.

Pag. CXLIX. v. 5. *poſtquam teſſeram dediſſet*] δοὺς τὸ σύνθημα; Græcum vocabulum & ſignum ſignificat, & teſſeram. Polybius epitome lib. VIII. αὐτὸς δὲ διελὼν τοὺς ἐπιτηδειοτάτους ἐπὶ τῶν πραγμάτων, ἐφῆκε διαρπάζειν τὰς τῶν ῥωμαίων οἰκίας, σύνθημα δοὺς, πολεμίους νομίζειν τοὺς ἀνεπιγράφους (plane ſcrib. πολεμίας νομίζειν τὰς ἀνεπιγράφους) Caſaubono interprete: *Ipſe partitus copias, quos norat maxime idoneos rei agendæ, ad diripiendas Romanorum domos dimiſit; dato ſigno, ut quæ inſcriptæ non eſſent, pro hoſtilibus eas haberent.* Eâ ſignificatione & in hujus pugnæ deſcriptione uſurpatur pag. 156. v. 31. ubi ſcribo, ἐξαίρων τὸ σύνθημα, articulo addito. niſi enim certum fuiſſet ſignum, quî ceteræ intellexiſſent? Deinde Græcum σύνθημα ſignificat verbum, aut ſermonem, qui ante prælium militibus, remigibusque datur, ut amicos ab hoſtibus eo diſcernant. Neceſſaria hæc teſsera erat etiam in navali certamine. Utriuſque enim claſſis plerique, quum milites, tum nautæ, Græci erant. Lemborum miniſterio repente ad omnes naves utriuſque cornu teſsera perferri potuit.

v. 6. *juſſiſſetque in frontem dirigere*] Philippus, gravis ar-

maturæ Macedonum ſuorum, qui in tectis navibus ſtabant, virtute fiſus, ex propinquo conſertâ pugnâ ſe prævaliturum ſperabat. Quum enim hoſtes, præſertim Rhodii, & navium celeritate, remigumque ſcientia, longè præſtarent, utilius nihil adverſus illa excogitari poterat, quàm ut roſtris maximo impetu impactis, ferreis porro manibus indiſſolubiles naves redderent, pugnamque ex propinquo cum hoſtibus fortiter conſererent. Prudens hoc erat conſilium Philippi. Verùm quum res ipſi eſset cum hoſte, qui non modo celeritate navium, remigumque ſcientia niteretur, ſed etiam virtute militum; haudquaquam ad ſpem eventus reſpondit. Hanc rem non ſatis expreſsit Caſaubonus. συμπλέκεσθαι eſt, *ex propinquo pugnam conſerere. luctari cum hoſte.* Navibus enim per impacta roſtra, & manus ferreas, hærentibus, tranſcendere alterutri nitebantur, ut eas occuparent.

v. 11. *Cum quibusdam lembis*] Scribendum enim in Græco codice, μετά τινῶν λέμβων. Hoc non advertit Caſaubonus, vertendo; *cum lembis*. Rierius, conjectando, melius: *avec quelques vaiſſeaux legers*. niſi quod vox *vaiſſeaux* hîc tolerari nequeat. Ex ſequenti narratione ſatis adparet, magnam vim lemborum in hoc certamine adfuiſſe. Fuére lembi navigia, quibus quinquaginta viri veherentur, uti exiſtimo, præter remiges. Uſitatum navigii genus, quum in pugnis navalibus, tum ad piraticam exercendam. Ex virorum numero, aliquo modo eorum magnitudinem ratiocinamur. Forſan ſexaginta pedum longitudine fuerunt; & octo, latitudine. Quare his centumquinquaginta lembis vecti fuiſſent ſeptem millia & quingenti viri. Lembis Illyrii maria olim infeſtarunt. Longe enim diſſita loca repentino terrore perculerunt; obſidionesque horum navigiorum viris aut ſuſceperunt; aut, amicis auxilia ferendo, ſuſtulerunt. Ita quondam Illyriorum rex Agro, urbi Mydioniæ, ab Ætolis obſeſſæ, centum miſerat lembos, cum quinque millibus virorum; qui profligatis Ætolis, ſublataque illius urbis obſidione, cum maxima præda brevi reverterunt.

v. 15. *præterea apertæ*] Numerus apertarum in Græco codice excidit. Quod noſtra hac editione, relicto vacuo ſpa-

tio, indicatum. Pagina enim 157. v. 14. ubi merſæ & captæ naves ab utraque parte recenſentur, ſuppreſsæ quoque tres triemioliæ Philippi memorantur. In tranſlatione Gallica tres hîc errores adparent. Primùm enim verba, τὸ πλῆθος τὸ συγκαταςὰν εἰς τὸν ἀγῶνα, ad utramque claſſem referre videtur interpres; quum ad Philippi naves tantum referenda ſint, ob cauſſam primâ adnotatione allatam. Deinde vocem ἄφρακτα male trahit ad ſequentia verba, *centumquinquaginta lembos*. Denique vocem *galleres* ponit, pro *priſtes*. quæ ſatis magno diſcrimine diſtabant.

v. 30. *defenſoribus diu pugnantibus*] τῶν ἐπὶ τοῦ καταςρώματος, hoc eſt, τῶν ἐπιβατῶν. Quippe ſub tecto navis ſedentes remiges, ſola, ad juſſum gubernatoris, remigandi cura tenebantur. Non diſcrevit hoc Gallus interpres: *ceux qui eſtoient dedans*.

v. 32. *Philippi deceris*] Rierius: *le vaiſſeau de Philippe*. navis formam non exprimendo. quod Gallica lingua forſan non male ita fieret, *le vaiſſeau de Philippe de dix ordres*, ſeu, *de dix rangs*. exprimendo Romanos loquendi modos, *navis decem ordinum*, ſeu, *decem verſuum*.

Pag. CL. v. 2. *Quum ſub proram ejus caſu incidiſſet triemiolia*] Caſaubonus hoc loco ita vertit: *Subierat ipſam trieremiola quædam navis. in hanc ictu violento impacta, circa medium alveum ſub ſcalmo ſupremorum remigum (thranitas vocant) illigata hæſit*. Rierius: *Une petite galliote s'en eſtoit approchée, & ſe rompit en la choquant, mais comme elle ſe prit par une des chevilles à laquelle on attache les avirons, elle y demeura ſans qu'on l'en pûſt degager*. Ex hoc loco; & forſan multis aliis; ſi quis cum Græcis conferendi laborem ſuſcipere velit; liquere poteſt, hunc Gallum interpretem tanto ſcriptori transferendo parem non fuiſſe. Non quidem magnifica ille promittit. quod nec ſine rubore potuiſset, ut qui ſæpe ne Latinam quidem Caſauboni verſionem, quam transferre ſtuduit, intellexerit: tantum abeſt, ut Græcum Polybii codicem, difficilibus locis contulerit, quod utique omni interpreti, qui Græcum ſcriptorem in quamcunque linguam, vertere ſuſcipiat, faciendum eſt. Nunquam

bona Græci auctoris interpretatio prodibit, niſi in Græca lingua æque verſatus ſit interpres, atque in illa, in quam vertere voluerit. Nec accurata ſolùm illius ſermonis cognitione inſtructus eſſe debet; ſed etiam omni illorum literatura. Scientias omnes, & ceteram antiquam eruditionem, niſi longa exercitatione didicerit, utcunque ſermonis alioquin peritus, puerili ingenio in pleriſque difficilibus locis, quà interpretandis, quà explicandis, verſatus deprehendetur. Itaque dubium eſſe non poteſt, quin ſolùm eruditiſſimus quisque, ad interpretandos Græcos, Latinosque ſcriptores, ſtudium ſuum conferre debeat. Ut vel hinc adpareat, quàm paucæ Græcorum auctorum verſiones extent, quibus fidere lector, in Latina lingua duntaxat exercitatus, poſſit. Argumento eſse poſſit hic Polybius, qui virum nactus, utriuſque linguæ peritiâ cum quibuſvis ſui ſeculi doctiſſimis hominibus comparandum, ita tamen male, non paucis locis, toga Latina veſtitus incedit, ut, niſi ſuo, hoc eſt, Græco veſtitu illum conſpicere daretur, quis, aut unde eſſet, quidve vellet, non intelligeretur. Quod ſi doctiſſimis viris tantam interpretandi negotium difficultatem peperit, quid de vulgaribus illis, Gallicis præſertim, Græcorum auctorum verſionibus, quæ Latinis quoque ab vulgo præferri ſolent, ſtatuendum exiſtimabimus? Vulgo tamen, qui aliquam vetuſtarum rerum cognitionem ambit, & ſæpe fallendi temporis cauſſa veteres ſcriptores legit, ſatisfacere verſiones illæ poſſunt. Sed ad Polybii hunc locum veniamus. Primùm illud dicit Polybius: decérem illam, maximo impetu actam, laboraſſe, ut triemioliam, quæ præter proram ejus transire vellet, devitaret. Deinde, quum gubernator illius decéris fruſtra id conaretur, ictam fuiſſe triemioliam mediâ alvo, ſub thranitæ ſcalmo, ita ut roſtro decéris navigium illud hæſerit. Decéris illa, ſi remigum juſto numero inſtructa fuit, octingentos ſaltem habuit remiges. unde impetum tantæ navis æſtimare licet. Hæc decéris forſan concurrere cum hoſtili nave voluit. ſed quum tantæ navis concurſum hæc devitaret, caſu triemioliam; quæ fortaſſis, ob intercedentem aliam navem, non vidit ingen-

tem illam decérem (alioquin enim facile evitaſſet) aut, ſi vidit, celeriter ſe prætervecturam ſperavit; proræ illius decéris objectam fuiſſe. Decéris gubernator, quum triemioliam prætervecturam conſpiceret, de navi ſua ſollicitus, ne roſtro illam feriret, laboravit. Hoc aliter facere nequiit, quàm ut juberet remiges ſuos omnibus viribus inhibere. id eſt, ut contrario motu remigarent verſus puppim, eoque modo navis tantum impetum ſaltem frangerent. Neque enim tam brevi ſpatio fieri potuit, ut decéris, gubernaculo obediens, ita in latus flecteretur, ut obliquum occurſum triemioliæ vitaret. Hac ſpe ſua fruſtratus prætoriæ gubernator, ob parvum inter ipſam & triemioliam ſpatium, percuſſit triemioliam. Hoc, quod maximè conſiderandum hîc eſt, omiſit Gallicus interpres. Percuſſa igitur ab decéris roſtro eſt triemiolia. Ubi duo porro notanda ſunt. Primum, quod mediæ navi, ſecundum longitudinem, roſtrum impactum ſit. qui caſus admirationem habet. Sed maximè alterum mirabile, quod ictus ad tantam navigii altitudinem ſupra aquam, videlicet ad duosſemis pedes, pertigerit. Hæc res quum non parvam difficultatem habeat, ita eſt explicanda. Primùm enim cogitandum eſt, mare ferme nunquam quieſcere. Deinde, in fretis; cujusmodi erat, ubi hoc navale certamen ſtetit, inter Aſiam & Chium inſulam; propter æſtum majorem, mare inquietius eſſe. Sed tertiò, ponamus, ſerena tempeſtate, marique tranquillo, pugnam hanc factam fuiſſe: at quadraginta millia remigum in utraque claſſe, tantam vim, & quidem magnarum navium; huc illuc tendentium, occurſus vitantium, cum impetu magno concurrentium, remos inhibentium; iis viribus impulerunt, ut vel tranquillum ventis mare, fluctibus altioribus undaret. Itaque eo momento, quo triemiolia decéri objiceretur; & proram decéris fluctus parum attollere potuére, quando cum aliis cadentibus fluctibus triemiolia humilior facta eſſet. Quam rem mente comprehendere poſſunt, qui agitato ventis mari, in Vliæ oſtio, aut Teſſeliæ, magnæ parvæque navis motum obſervarunt. tunc præſertim, quando ad magnæ latus parva navis ſe adjunge-

re laborat. Illa igitur triemiolia, media alvo percuſſa, eâ altitudine, decéri adhæſit. Hanc explicationem confirmare, ac clariorem reddere poſſum, alio inſigni ejuſdem Polybii loco, ubi de re haud valde diſſimili loquitur, lib. II. ὅτε δὲ προσεγγίσαντα καὶ δεθέντα, κατὰ τὰς ἐμβολὰς, ἐδυσχρήστουν τὰ τῶν ἀντιπάλων σκάφη, προσκρεμαμένων αὐτοῖς περὶ τοὺς ἐμβόλους τῶν ἐζευγμένων λέμβων· τότ' ἐπιπηδῶντες ἐπὶ τὰ καταστρώματα τῶν ἀχαϊκῶν νεῶν, κατεκράτουν διὰ τὸ πλῆθος τῶν ἐπιβατῶν. Caſaubono interprete: *ſed poſtquam appropinquaverant adverſæ naves, atque impreſſione facta ſeſe illis alligaverant, dum ipſæ impeditæ hærebant, ut ex quarum roſtris vincti inter ſe lembi dependerent: tunc Illyrii in tabulata Achaïcarum navium inſilientes, ob claſſiarii militis multitudinem ſuperiores evadebant.* Hæc meliora fieri poſſent. Dicit roſtrorum ictibus, navibus hæſiſſe lembos. ideo inutiles illas factas, difficulter ſe moviſſe. repetit, circa magnarum navium roſtra hæſiſſe junctos illos lembos. Si iſtum locum expendiſſet Caſaubonus, hîc tam graviter labi non potuiſſet. Sed ipſa Caſauboni verba aliquanto accuratius conſideremus. Primùm dicit, *ſubiecrat*. quod verbum Polybio adverſum eſt. qui *caſu objectam fuiſſe* dicit. Non conſilio, ſed caſu, triemiolia in roſtrum decéris incidit. Et abſurdum valde eſſet, opinari, parvum navigium unquam ſtuduiſſe, ut magnæ navis roſtro feriretur. Nec enim, ſi vel hoſtilis illa triemiolia fuiſſet, nocendi animo illata, ſperare potuit, ſe hæſuram; ſed metuere debebat, ne ſub aquam vulnerata, repente ipſo ictu mergeretur. Deinde non conſideravit Caſaubonus eam partem navis, ubi roſtrum eſſet, quo ictus fieret. Inde enim cetera haud difficulter adſecutus eſſet. Tertiò admodum errat, quando triemioliam magnæ navis lateri hæſiſſe putavit. Ita enim ſequentia verba transfert: *Itaque decéris, è cujus latere navigium pendebat, magnis incommodis affecta.* Ex quibus omnibus adparet, non perſpexiſſe illum virum, quid hîc verteret. cujus, ſicut dixi, præcipua cauſſa illa fuit, quod roſtri locum, atque uſum, in magnis navibus, non ſatis conſideraſſet. Ita commodiſſimâ ſententiâ verſionem hanc Caſauboni aliquan-

do acceperam. Sed poſtquam ultima hæc verba; *decéris, è cujus latere navigium pendebat*; diligentius conſideravi, longe aliam vidi, & adhuc ineptiorem, prioribus verbis, ſententiam ſubjici. *Subierat ipſam triemiolia quædam navis. in hanc* (decérem) *ictu violento impacta* (triemiolia,) *circa medium alveum* (decéris,) *ſub ſcalmo ſupremorum remigum* (ipſius decéris, *thranitas vocant*) *illigata hæſit.* Si triemiolia roſtro ſuo impegit in decerem, & quidem circa medium decéris alveum, ſequitur triemioliam è decéris latere pependiſſe: quæ ſunt poſteriora Caſauboni verba. Hunc errorem imbibit Schefferus, qui lib. de Militia navali ita ſcribit: *Sed tollit dubitationem Polybius, quando de decére, ſeu navi decem ordinum Philippi; plagam accepit* ὑπὸ τὸν θρανίτην σκαλμὸν, *ſub ordine thranitarum.* Concedamus, roſtratam fuiſſe triemioliam. Altitudinem decéris conſiderandam propono, & humilitatem triemioliæ. Si ſummos thranitas, ut illi faciunt, decéris intelligamus, ſub quorum ſcalmis, mediâ decéri, triemiolia, roſtro ſuo hæſit; ſequitur fluctum aliquem, ad novem pedum altitudinem, triemioliam illam ſuſtuliſſe. quâ tempeſtate certus ſum, de navali certamine non cogitaturos vel acerrimos hoſtes. Deinde à fluctibus magis, quàm ab remigibus ictus ille fuiſſet. Denique putandum, non omiſſurum fuiſſe Polybium monere, triemioliam fluctibus in dextrum aut ſiniſtrum decéris latus ejectam fuiſſe, adeoque latus illud, fractis plurimis remis, debilitaſſe. Ex verſione Rierii nemo hîc Polybium intelliget. Primùm enim Polybii ſententiæ adverſantur verba: *s'en eſtoit approchée.* quibus transfert Latinum *ſubierat.* Deinde, *ſe rompit en la choquant.* nuſquam hoc dicit Polybius: Tertiò, *elle ſe prit par une des chevilles à laquelle on attache les avirons.* hæc quis ineptiſſima eſſe negabit? Quartò, *elle y demeura, ſans qu'on l'en puſt degager.* præter Græci codicis fidem adſuuntur. Denique pag. 150. v. 11 verbum τρώσαντες, *vulnerantes* malè vertit, *l'ayant briſée.* Aliud eſt vulnerare navem, ſeu ictu lædere; aliud frangere. quod non ita facile fieri potuit. Etiam veterum naves aliquam firmitatem habuére,

quamvis cum noſtris hac quidem in re comparari non poſsent. Niſi vulnus roſtro factum ſub aqua eſſet (hoc enim exitium adferebat, mare intrante) non tantum non mergebatur, ſed & pugnam cum hoſtibus continuare poterat. Ceterùm ex hoc loco diſcimus, quæ ſit navalis certaminis conditio: quando etiam maximæ naves, fabricæ robore, virtuteque militum inexpugnabiles, ab levi adeo cauſſa exitium inveniunt. & ſimul tanta remigum militumque copia, qui nullo virtutis ſuæ experimento facto miſerabiliter, momento temporis, profundo merguntur. Hoc conſiderare deberent reges, ac quicunque potentes rerum arbitri, ne bello aut frivolam ob cauſſam, aut eam, quæ pacis tractatibus tolli poſſet, incepto, divinam vindictam, navali præſertim bello, ubi illa omnibus temporibus mirabilis & juſta fuiſſe cognoſcitur, experiri vellent. Sed & illud hinc perſpicimus, grandiores naves in utramque partem plurimum momenti habere. Feliciter enim pugnantes, victoriæ maxima cauſſa merito cenſentur: adverſâ autem pugnâ, ſuis animos deprimunt; & hoſtes, alioquin debiliores, ad conſequendam victoriam magnopere incitant. præſertim, ſi ipſe claſſis præfectus, uti hîc Democrates, ſimul pereat. Ut conſilium, etiam olim uſurpatum, vanum videri non debeat: ne claſſis præfectus ſemper maxima navi vehatur, ſed hoſtium conatus eludendi cauſſa interdum minorem conſcendat.

v. II. *Quo tempore quum duæ quinqueremes, impetu adortæ, navem ab utraque parte vulneraſſent*] Hæc verba evidentiſſime oſtendunt; quæ fuerit actio, qua roſtrum navis bellicæ alteram navem vulneravit, &, per vulnera intrante mari, merſit. Ingens hæc prætoria maximè impedita erat per triemioliam, ab prora ejus pendentem, ut movere ſe difficulter poſſet. Quod autem magna propugnatorum copiâ potens eſſet, hoſtes cum tanta nave certamen detrectabant. multo enim ſanguine redimendam illam victoriam videbant. Quare conſilio celeriter capto, antequam hoſtes hærenti navi auxilio venirent, & facto in triemioliam impetu illas divellerent, duæ quinqueremes ab utroque

latere adortæ ſunt. Roſtris enim ſuis, magno impetu impactis, utrinque illam vulnerabant. Deinde remos inhibendo retro cedèntes, denuo impetu illatæ, alia vulnera faciebant: ut tandem per multa vulnera intrante mari demergeretur. Ita enim, velut hirci cornibus, illatæ roſtris naves, & retro inhibendo, ut majore rurſus impetu concurrerent, vulnera dabant ſub aquam, quibus ſubveniri non poſſet. Quo tempore duarum illarum quinqueremium propugnatoribus nihil aliud agendum incumbebat, quàm ut conferti clypeis ſuis corpora defenderent ab hoſtibus, qui in extremo periculo conſtituti, omni telorum genere illos avertere ſtudebant.

v. 20. *quum ille concurriſſet cum hoſtium heptere*] Repoſui πολεμίων pro πολεμικῶν, quod male in utraque Polybii editione legitur, & erroneæ ſententiæ cauſſam præbere poſſet. Non video quid Gallico interpreti errandi cauſſam hîc præbuerit. Clariora ſunt verba, quàm ut difficultatem parere poſſint. Pro his verbis: *freres, l'un avec un vaiſſeau*: reponenda alia ſunt in hanc ſententiam: *freres attaquerent, l'un un vaiſſeau.*

v. 25. *quod hoſtilis navis prora erectior eſſet*] Omnium in Polybio corruptorum, ac intellectu difficilium locorum, hic facile primus eſt. ut aliquanto majorem antiquæ navalis rei ſcientiam poſcat, quàm quâ Caſaubonus præditus ad interpretandum Polybium acceſſit. Ejus hæc eſt verſio: *Dinocrates cum octere congreſſus, quia proram cum parte carinæ ad feriendum vehementer erexerat, quum in ea parte navis ſuæ, quæ aquis extabat, vulnus accepiſſet; hoſtilem verò contrà infra aquam ſauciaſſet.* Rierius ita tranſtulit. *Dinocrate ayant attaqué un vaiſſeau ennemy, le perça en un endroit où il faiſoit eau, & l'ayant acroché avec le ſien qui avoit eſté percé un peu au deſſus de l'eau.* Tria ſunt quæ his erroribus implicuére Caſaubonum. Primùm enim comminiſci nequiit navis ſubſultationem, ab commoto fluctibus mari factam. Deinde non vidit, ex Græcis Polybii verbis unum excidiſſe, vel maximè ad rem explicandam pertinens. Denique, quod verum Polybii verbum, pro corru-

pto $\beta i\alpha\chi\alpha$ ſubſtituendum, excogitare non potuit. Ex his difficultatibus ut nos expediamus, illa explicatio, quam ad pag. CL. v. I. adduxi, hîc repetenda eſt. Videlicet, proram hoſtilis octéris ab adſcendente fluctu ſublatam fuiſse, ut roſtrum ſupra aquam aliquantum extaret: contrà autem navem Dinocratis, prorâ profundius in aquam ſubſidiſſe; aut caſu, cum cadente fluctu: aut ſimul arte, ſubito multorum militum ad proram concurrentium impetu & pondere: ideoque neceſſario accidiſſe (quum roſtra omnium navium, inferiori proræ parte ſub aquam ſtarent) ut navis Dinocratis ictum acciperet ſupra aquam; contra autem hoſtilis octéris ictum acciperet ſub aqua. Pono, navem Dinocratis, caſu, aut arte, prorâ profundius in aquam ſubſidiſſe. Utrumque fieri poſſe, nemo qui mobile admodum aquæ elementum conſideret, negabit. Primùm enim, prorâ navem cum adſcendente fluctu attolli poſſe, & rurſus cum cadente fluctu ſubſidere, ut velut ſubſultare navis videatur; nemini ignotum, niſi qui commoto ventis mari navem progredientem non viderit. At verò cœlo ſereno, quieto mari, fluctus quosdam volvi poſſe, non omnes fortaſſis comprehendent, qui rei navalis nullam habent experientiam; qui fluctuum cauſſam, & quid ſubitus grandis navis impetus efficere poſſit, ratiocinari nequeunt. Mare enim hîc conſiderandum, ab centum octodecim grandibus navibus, quæ ab quadraginta millibus remigum impellerentur, motum fuiſſe. Et quamvis duobus locis: quum prope Aſiam, ab Attalo, & Philippi dextro cornu; tum non procul Chio, ab ſiniſtro ejusdem cornu & Rhodiis, pugnaretur; ſimul tamen viginti millia remigum, plus minus, ab utraque parte, uno loco, mare remis commoviſſe. Subitum earum navium fuiſſe impetum, (quod in antiquorum navali certamine celeritas ferme cauſſa victoriæ eſſet) quô huc illuc, & quidem non admodum lato freto, ferrentur; ut aut majorem hoſtilem navem duabus pluribusve minoribus circumſiſterent, & momento temporis, interdum roſtris navem ſupprimerent, interdum defenſores ejus, brevi pugna vincerent, aut dejicerent; aut ut laborantibus ami-

cis repente auxilio venirent. Hunc ſubitum navium bellicarum motum, ab remis factum, ſi ex rei natura perſpectum non haberemus, ex Virgilio diſcere poſſemus, qui quinto Æneidos ita cecinit.

adductis ſpumant freta verſa lacertis.
Infindunt pariter ſulcos. totumque dehiſcit,
Convulſum remis, roſtriſque ſtridentibus, æquor.

Non facit Virgilius mentionem ventis commoti maris, quando ludicrum illud navale certamen fuit inſtitutum. Tranquilla omnia erant, ut virtus remigum, & gubernatorum ſcientia, evidentior eſſet. Illud tranquillum mare remis divulſum fuiſse dicit, ita ut magni fluctus volverentur, & inter altos fluctus mare dehiſcere videretur. Præterea naves quædam grandiores, roſtrorum ictibus merſæ, etiam fluctus quoſdam excitarunt. Sed ſi vel iſta omnia parum momenti facere viderentur, illud ſumere poſsem, navalis illius certaminis tempore, vento mare aliquanto commotius fuiſse, & fluctus exciviſse; qui fluctus ſubito tantarum navium impetu aucti ſint. Hoc nec negatur à Polybio. & credi debet, in freto eo factum fuiſse, quod æſtu reciprocetur, & ponti exoneratione mare ſemper inquietum habeat. Hæc adferre volui, ut monſtrarem, naves etiam ſine adhibita arte, pugnæ tempore, ſubſultare potuiſſe; ideoque, quando duæ illæ naves roſtris concurrerent, fieri potuiſſe, ut altera ſupra aquam, altera ſub aquam vulneraretur. Hoc igitur primum eſt. Alterum, videlicet, navem arte quadam profundius prora in mare deprimi potuiſſe, indubitabile facit ipſe Polybius, ſequentibus paullo poſt verbis: *Roſtris autem concurrentes, arte quadam uſi ſunt. Quum enim naves ſuas prorâ altiùs in aquam depreſſiſſent, vulnera ſupra aquam accipiebant; ſed hoſtes ſub aquam feriebant, ut ictibus ſubveniri non poſſet.* Hanc proræ aliquanto altiorem in mare depreſſionem ita factam puto, ut plerique militum, in conſtrata navi ſtantium, curſu ad proram contenderent, ibique conferti ſtarent eo momento, quando ſua navis hoſtilem percuſſura eſſet. Sed & alio modo eandem proræ altiorem de-

ſcenſum fieri potuiſſe, docere poſſem. Motus igitur ille cum impetu factus, & armorum gravitas, rem illam efficere potuerunt. Poſt factum ictum conferti illi milites in prora, rurſus loca ſua per totum navis conſtratum occupabant, ne mare per acceptum vulnus, quod illo navis poſitu neceſſariò ſub aqua erat, intraret. Fieri autem hoc potuiſſe etiam in magnis illis navibus, inde colligi poteſt, quod anguſtæ fuerint, & admodum longæ. Octéris, longitudine CLXXX. pedum, habuerit latitudinem pedum XX, Nunc ad ipſa obſcuri hujus loci verba veniam. ubi primò conſideranda ſunt hæc, ἀναστείρου τῆς νεὼς οὔσης. Pollucis inſignis eſt hic locus: δρύοχ, ον. τρόπις. τρόπιδες. τροπίδια. στεῖρα. τρόπι. τὸ δὲ τῇ στείρᾳ προσηλούμενον, φαλκίς. ἀφ' οὗ ἡ δευτέρα τρόπις. καλεῖται δὲ οὗτος καὶ λέσβιον, καὶ χαλκήνης, καὶ κλειτοπόδιον. τὸ δὲ καταλῆγον αὐτοῦ ἐπὶ τὴν πρῶραν, προεμβολίς. τὸ δὲ ὑπ' αὐτὴν ἔμβολον. μέσον δὲ τῆς προεμβολίδος καὶ τοῦ ἐμβόλου, ἡ στεῖρα καλουμένη. Habent hæc aliquam difficultatem. Primùm, vocabulum τρόπι hinc ejicerem. Deinde videri poſſit ſcribendum, ἀφ' οὗ, videlicet προσηλουμένου. Porro pro οὗτος (quod forſan natum ob præcedens οὗ) ſcribendum αὕτη, ſcilicet ἡ δευτέρα τρόπις. Pro χαλκήνης planè ſcribendum, χαλκήρης. Verum nec ita omnem difficultatem ſuſtulimus; ut potius putem, inſerta voce ἔμβολος hîc ſcribendum: ἀφ' οὗ ἡ δευτέρα τρόπις. ἔμβολος. καλεῖται δὲ οὗτος. Ut hoc dicat Pollux, ἔμβολον, *roſtrum*, aliis nominibus vocari λέσβιον, χαλκήρης & κλειτοπόδιον. Et ſequentia admodum juvant: τὸ δὲ καταλῆγον αὐτοῦ (videlicet, ἐμβόλου) ἐπὶ τὴν πρῶραν. Roſtri (prout totum corpus ejus, ex ligno & ferro conſtans, eo vocabulo accipitur) ea pars, quæ proræ proxima eſt, vocatur προεμβολίς. Deinde ſequitur ipſa στεῖρα, lignum craſſum. Denique extrema ejus pars, ipſum ferrum, quod ἔμβολος, aut ἔμβολον ſpeciatim dicitur. Ceterum & Heſychii locus evidenter rem explicat, quando στεῖραν vocat, prominens ad proram lignum, circa carinam. στεῖρα, τὸ ἐξέχον τῆς πρώρας ξύλον, κατὰ τὴν τρόπιν. Etymologia quoque juvat, quod στεῖρα dicatur ἀπὸ τοῦ στερροῦ, *à robore, & firmitate*. Craſſum enim & robuſtum lignum illud eſſe debuit, quod & ro-

ſtrum ferreum, ſæpe multiplex, caperet; & totius navis impetum, ictum faciendo, ſuſtineret. A στείρα factum eſt ἀνάστειρος, quod ratione compoſitionis aliud nihil ſignificare poteſt, quàm roſtri illud robuſtum lignum fuiſſe altius, & extra aquam elatum. Quare hæc Polybii verba, ἀναστείρου τῆς νεὼς οὔσης, ſignificant, navem toto roſtri ligno extra aquam ſublatam fuiſſe. quod idem eſt ac ſi dixiſſet, τῆς στείρας τῆς νεὼς ἄνω οὔσης. Unde porro colligitur, hanc navem, quæ roſtrum non parum ex mari extans habuerit, alteri navi, cum qua concurriſſet, vulnus feciſſe ſupra aquam: contrà autem ictum ab ea accepiſse ſub aquam. Certiſſima hæc res eſt: ſed aliud tamen dubium, ex iiſdem verbis natum, habet: quod Polybii verba non declarent, utra harum navium roſtrum ſupra aquam elatius habuerit. Ex mea ſententia, ea fuit navis hoſtilis. Contrà putavit Caſaubonus, Dinocratis navem fuiſse. *quia* (Dinocrates) *proram cum parte carinæ ad feriendum vehementer erexerat*. Quod, ut ſupra explicavi, aliter fieri non potuiſset, quàm ut multitudo militum ad puppim curſu contenderet. Sed hanc rem plane non adſecutus eſt Caſaubonus. Neque enim vidit, navis præpoſitum, qui magno impetu cum hoſte concurſurus, proram arte altiorem faciat, nihil aliud agere, quàm qui flammæ vitandæ cauſſa cautè incedens, in medium ignem ſtulta temeritate ſe injiciat. Hæc quum abſurdiſſima ſint, in eam aliquando opinionem veni, Caſaubonum, quamvis Polybii ſui editioni ipſe adfuerit, forſan ſcripſiſſe *quæ*, pro *quia* quod formis expreſſum eſt. ut ad præcedens octéris ea particula referretur. Sed nec ea ſcriptura commodam ſententiam abſolveret, quod *proram erigere*, in navali certamine, ſtolidum videatur, utpote cum evidenti periculo conjunctum. Et tota ſermonis connexio eam mutationem, quamvis ex parte meliorem ſententiam adferret, rejicit. Deinde magnopere quoque in eo errat Caſaubonus, quod contra Græci codicis fidem, ubi nihil hujusmodi reperitur, adjungit: *ad feriendum vehementer*. Quod non dixiſſet, ſi vel levi Mechanicorum ſcientia fuiſſet inſtructus. Ictus ille graviſſimus fuit, qui prorâ navis minimè ſublatâ; vel

arte, vel per fluctus ſubſultatione; æqua navis latione factus eſt. Præterea verbum ἔξαλον malè tranſtulit: *in ea parte navis quæ aquis extabat.* Græcum enim ſignificat, ictum illum, ſi navis ſine ſubſultatione progrederetur, eâ parte proræ fuiſſe, quæ aquis extaret. Fieri enim potuit (quum ob caſu factam proræ depreſſionem, tum ob eam quæ arte fieret) eo momento temporis, quando Dinocratis navis vulnus ſupra aquam acciperet, eum proræ locum ſub aqua ſtetiſſe. Denique expendendum relinquo, quid ſit, *proram cum parte carinæ.* ac ſi alterutrum ſine altero erigi poſſet. Gallica item verſio paucis verbis multos errores condit. Primùm enim, pro verbis, *un vaiſſeau ennemy*, ſcribendum fuiſſet, *un vaiſſeau de huit ordres.* Deinde falſam ſententiam habet verbum, *le perça.* Neque enim vulnus, quod periculum adferre poſſet, accepit. Tertio inepta ſunt, *où il faiſoit eau.* Quartò, *& l'ayant acroché*, quin inſulſa ſint nemo, qui hæc noſtra expenderit, negabit. Denique quod maximè hîc conſiderandum veniebat, omittit. *quòd hoſtilis navis prora erectior eſſet.* Ex his denique planum eſt, in Græcis verbis deeſſe vocabulum πολεμίας, ita inſerendum: ἀναςείρε τ πολεμίας νεὼς ὄυσης. quod interpretando expreſſi. Eadem autem conſtructio, ναῦς πολεμία. πολέμιον σκάφος, ſæpius hîc reperitur. Nunc tandem ad alterum eo loco graviſſimum mendum venio, quod certiſſimo remedio tollere poſſum, ſcribendo δρύοχα pro βίαχα (quod nihili verbum eſt, nullâ ſignificatione, & nuſquam lectum) hoc modo: ὑπὸ τὰ δρύοχα, *ſub carinam.* Quam emendationem, ſi, quæ hactenus explicavi, omnia expendantur, certiſſimam docti viri invenient, ut etiam ſine dubitatione, reliquæ Polybii orationi inſerendam exiſtimaverim. Tribus ſolùm locis, ne longior ſim, illius vocabuli uſum porro ſum monſtraturus. Polybii unus eſt lib. I. ὀυ βελόμενοι ἢ καθάπαξ εἴκειν, αὖθις ἔγνωσαν ἐκ τ δρυόχων, εἴκοσι καὶ διακόσια ναυπηγεῖσθαι σκάφη. *Sed qui ſemel decreviſſent hoſti non cedere, iterum naves ædificare* CCXX *ab ipſis carinis, conſtituunt.* Non dicit, ἐκ δρυόχου. ſed ἐκ δρυόχων, plurali numero. ſicut etiam iſto Polybii loco ſcriptum fuiſ-

ſe, corruptum *βίαχα* oſtendit. Alter locus eſt Pollucis, paullò antè adductus: *δρύοχον. τρόπις.* Tertius eſt in Archimeli epigrammate, quod habet Athenæus libro V. narrans de ingenti illa oneraria, quam ædificandam curaverat Hiero.

πῶς δὲ κατὰ δρυόχων ἐπάγη σανίς; ἢ, τίνι γόμφοι
τμηθέντες πελέκει, τοῦτ' ἔκαμον τὸ κύτος;

Quomodo carinis impactæ ſunt hæ tabulæ? quâ ſecuri clavis dolatis ingens hoc ædificium perfectum fuit? Juvat etymologia verbi *δρύοχα.* quaſi, *δρῦν ἔχοντα.* quod Theophraſtus lib. V. cap. 8. ſcribat (quem locum ſuprà, pag. cxx. adduxi) omnium longarum, hoc eſt, bellicarum, navium carinas fuiſſe quernas; ut, quando naves ſubducerentur, reſiſtere poſſent. *τὴν τρόπιν, τριήρεσι μὲν δρυίνην, ἵνα ἀντέχῃ πρὸς τὰς νεωλκίας· ταῖς δὲ ὁλκάσι, πευκίνην.* qui locus maxime notandus eſt. Ex iis quæ hactenus explicavi, non difficulter intelligitur, quomodo acciderit, ut ictus, quo Dinocratis navis hoſtilem octérem percuſſit, ſub hujus carinam factus ſit; quo ictu octéris illa hæſit. Sed nullius periculi fuit hoc vulnus, quòd eadem octéris, poſtquam ab ea divulſus eſſet Dinocrates, capta ſit ab Attalo.

v. 30. *quamvis ſæpe, navem inhibendo, id conaretur.*] Impingit hîc Caſaubonus: *quantumvis retro puppim inhibere ſæpe eſſet conatus.* quum vertere debuiſſet: *quamvis ſæpe, puppim inhibendo, id eſſet conatus.* Diverſæ ſententiæ ſunt: *Conari puppim inhibere*; &, *puppim inhibendo aliquid conari.* Ad puppim inhibendam non opus erat conatu; quod id in proclivi eſſet: ſed puppim inhibendo ſeparationem velle facere navis ſuæ ab hoſtili nave, id certè erat conari rem difficilem, quam tum Dinocratis remiges exequi non poterant. Parvum in Græcis verbis mendum erroris cauſſam huic viro præbuit. Scribendum enim, *πολλάκις ἐπιβαλλόμενος, πρύμναν κρούων.* Intelligitur autem, *ἐπιβαλλόμενος χωρισθῆναι.* quod præcedit. Rierius rem non exprimit. nec, quid ſit *remos inhibere* adſecutus eſt. Navium præfecti, qui magno impetu roſtra altè impegerant, iiſque ictibus

hæſerant, navium inhibitione, id eſt, puppim verſus remigando, & retro navem impellendo, divelli ſtudebant.

Pag, CLI. V. 11. *Inter hoſtes autem ablatus*] παραπεσὼν δὲ τοῖς πολεμίοις. Caſaubonus: *quum præter hoſtes tranſcurreret.* Rierius magiſtrum ſequendo: *paſſa au travers des ennemis.* Male uterque. πίπτειν non ſignificat *currere*, ſed *cadere. quum in hoſtes incidiſſet.* Sed quî poteſt dici tranſcurriſſe præter hoſtes, cui alter remorum ordo detergitur?

V. 13. *trabibus quoque, quibus turres ſuſtinerentur, confractis.*] Græcæ editiones, quum Baſileenſis, tum Caſauboni, male habent, πυροσούχων. Scribendum enim ſicut hîc edendum curavimus. Heſychius: πυργοῦχος (Leidenſis editio turpiſſimo mendo hoc vocabuli obſcuravit) μέρος τι τῆς νεώς. Pollux horum tignorum uſum egregie explicat. ἐὰν δὲ ᾖ κατάφρακτον τὸ πλοῖον, ἐπιναυπηγοῦν) πυργοῦχοι. καὶ ἐπ' αὐτῷ, (ſcrib. αὐτῶν) πυργίδια δύο, δεξιὸν καὶ εὐώνυμον, ὧν μέσον τὸ κατάστρωμα. *Si conſtrata fuerit navis, tigna ſupra ædificantur, & ſupra iis turriculæ duæ, dextra & ſiniſtra. quarum medio conſtratum eſt.* Duobus illis auctoribus corrigere hoc mendi potuiſſet Caſaubonus.

V. 23. *Quantum enim lemborum multitudine*] Græcæ editiones habent, οἱ παρὰ τοῦ Φιλίππου πολέμιοι. Sed jam olim recte animadverterat Fulvius Urſinus, pro πολέμιοι ſcribendum eſse λέμβοι. quod vertendo etiam recte ſecutus eſt Caſaubonus.

Pag. CLII. V. 25. *Unde nec per hoſtiles naves evehi facile*] Caſaubonus: *ut neque liberè inter ordines diſcurrere.* Pejus adhuc Rierius: *ny s'eſlargir aiſement.* Quid autem movit Caſaubonum, ut ſcriberet, *inter ordines*, quum præcedenti verſu navalis aciei ordinationem turbatam ſcribat Polybius? quum paſſim permiſtis navibus pugnaretur? Cautus eſse debet interpres, & rem diligenter inſpicere, quam interpretari conetur. Librarii mendo Caſauboni verſio paullo poſt obſcurata eſt: *modò in navim* (ſcripſit, *navium*) *remos impingebantur.*

Pag. CLIII. V. 2. *Quum enim naves ſuas prorâ altiùs in aquam depreſſiſſent,*] Caſaubonus: *qui ſuarum navium proras*

hoſtibus continenter obvertentes, vulnera ſemper extra aquam accipiebant. Rierius: *ils faiſoient ſi bien qu'en abaiſſant tousjours leurs prouës vers l'ennemy.* Hic locus manifeſtiſſime oſtendit, non incuriâ quâdam, aut feſtinatione, toties in hoc navali certamine interpretando erraſſe Caſaubonum; ſed rem difficiliorem fuiſſe, quàm ut Græcorum verborum ſententiam adſequeretur. Quam autem rem mente conceperit, quum hunc locum verteret, comminiſci nequeo. Rhodiorum certè artem, quam paullo ante multis explicavi, nullam, aut fatuam, iis verbis prodidit. Primùm dicit, obvertentes proras. quod eſſet, ἀντίπρωρα τὰ σκάφη ποιοῦντες. Polybius autem hîc ſcribit: ἐν πρώρᾳ τὰ σκάφη τιθοῦντες. Proras quidem hoſtibus opponere debebant Rhodii, ſi roſtris ferire vellent. Sed hanc rem, ut pote facile intellectam, hic ſignificare noluit Polybius. Deinde verbum *continenter*, quod nullum in Græcis reſpondens habet, ineptiſſimam ſententiam ſubjicit. Quæ enim connexionis ratio: Qui navis ſuæ proram continenter hoſti obvertit, vulnus extra aquam accipit? Rierius conjectando ferme magiſtrum hîc ſuperaſſet. Sed verba, *vers l'ennemy*, quæ inſcitiam ipſius ſatis produnt, omittere debuiſset.

v. 14. *deterſis remis, illas inutiles reddebant.*] Caſaubonus: *remos illis detrahentes.* Adeo difforme hoc eſt mendum, ut, ſi vel librarii errore admiſſum eſset (uti humaniter id interpretabimur) videre tamen nequeam, quî non formarum compoſitoris hunc tam inſignem errorem, quicunque etiam corrigendo operi præfuit, emendârit? Forſan, antequam chartis formæ imprimerentur, non perlegit omnia folia ipſe Caſaubonus. Hujusmodi tamen errorum emendationes quædam in fronte ipſius operis poſita inveniuntur; inter quas etiam verſionis loca quædam emendata referunt. ubi & hujus loci mentio fieri debuiſſet. Hîc legi deberet, *remos illis detergentes.*

v. 22. *Hoc modo pugnando plurimas hoſtium naves ſuppreſſerunt.*] Hæc verba incuriâ quâdam omiſsa ſunt in edita verſione Caſauboni: ideoque nec Rierii tranſlatio quidquam habet, quod

illis reſpondeat. Hinc igitur, ſicut etiam ex multis aliis locis, perſpicitur, Græco exemplari non uſum fuiſſe Rierium, ſed Latinam Caſauboni verſionem tranſtuliſſe.

Pag. CLV. v. 7. *haud procul Chio pugnabat cum Rhodiis.*] Baſilcenſis editio habet: οὐ πολὺ τῆς χίας ἀπέχον. At Caſauboni: οὐ πολὺ τῆς χίας ἀποχόν. In tam paucis verbis duo errores: quorum poſterior, ἀποχὸν, turpior eſt eo, qui in Baſileenſi editione adparet. Nec comprehendo, cur Caſaubonus, qui non pauca in ſua editione correxit, quæ malè habebat editio Baſileenſis (partim ex Fulvio Urſino, partim etiam ex libris Mss.) priorem, ut pote manifeſtum, non emendarit; & alterum irrepere paſſus ſit. Hîc ſcribendum fuerat: οὐ πολὺ τῆς χίου ἀπέχον. Hoc navale prælium ad Chium commiſſum eſt, unde & vocatur, ἡ περὶ χίον ναυμαχία. Livius quoque lib. XXXII. mentionem hujus pugnæ facit: quamvis omnes editiones male habeant *Cium.* quum ſcribendum ſit, *Chium. Naves captivoſque, quæ ad Chium navali prælio capta eſſent.*

v. 21. *tanquam ad terram fugeret*] ποιουμένου τὴν ἀποχώρησιν ὡς πρὸς τὴν γῆν. Caſaubonus vertit: *ſeque in terram recepiſſet.* Rierius: *& qu'il ſe retira vers la terre.* Quænam hæc oratio, aut ſententia; *navis ſe in terram recipit?* Deinde neuter voculam ὡς expreſſit. *tanquam ſi terram peteret. comme s'il ſe retiroit vers la terre.*

v. 33. *rex ipſe cum remigibus*] Græca hæc ſunt: ὁ βασιλεὺς μετὰ τῶν πληρωμάτων. Ubi vocem quis excidiſſe putare poſſit, ita reponendam: ὁ βασιλεὺς μετὰ τῶν ἐπιβατῶν καὶ πληρωμάτων. *rex cum militibus, nautisque.* Nautæ non ſolùm contentiſſima ſua opera navem in littus ejiciebant, adeoque ultimi ad fugam è navibus erant parati; ſed ea quoque difficultate impediti erant, quod incluſi ſub conſtrato navis ſederent. Quod ſi igitur remiges fugâ elapſi ſunt, multò magis fugere potuére milites. qui interim, dum navis in terram ejiceretur, gravi armatura ſe facilè liberârunt, ut ad fugam expeditiores eſſent. Remiges autem, qui tanta multitudine ſub tabulato ſedebant, & ſummùm quatuor oſtia

in magnis navibus habuiſſe videntur, per quæ intrarent & exirent; tantillo temporis ê navibus exſilire omnes non potuiſsent, niſi, dum ipſi ſumma contentione remis incumbunt, milites gladiis ſuis, aliisque telis, conſtratum effringerent, ut exilire omnes celeriter poſsent. Niſi conſtratum navis ita fabricatum ab quibuſdam aliquis exiſtimet, ut diverſis locis aliqua ejus pars tolli commodè poſset, ut nautæ cito intrarent & egrederentur. Ceterùm vix puto, Polybium, quando remiges effugiſse dicit, hoc indicare voluiſse, tanto magis, intellecturum lectorem, effugere potuiſse navis defenſores. à majori difficultate ad minorem ratiocinando. Quamvis huc trahi poſſit locus qui præceſſit: τὸ λοιπὸν πλῆθος τῶν ἐπιβατῶν ἅμα τῷ σκάφει διεφθάρη. quando ſcribere debuiſſet: ἅμα τοῖς πληρώμασι καὶ τῷ σκάφει. Verùm ut vocabulo σκάφει ibi videtur incluſiſſe remiges; ſic hoc loco voce ὁ βασιλεὺς, omnes, qui circa regem erant.

Pag. CLVI. v. 1. & 5. *privatum omne regis inſtrumentum*] Græca priore loco habent, τῆς βασιλικῆς παρασκευῆς, *regius apparatus.* altero autem loco, τῆς βασιλικῆς κατασκευῆς, *regia fabrica, confectio, opus.* Prior ſcriptura negligentia quadam irrepſit, & forſan quibuſdam in Græca lingua minus exercitatis tolerabilis videri poſſit: altera ſine dubio falſa eſt. quod innumeris locis ex omni ſcriptorum genere monſtrare poſſem. in quibus non pauca veræ lectioni ſimul reſtituerentur. Quibuſdam locis, ut brevior ſim, nunc ero contentus. Dionyſius Siculus lib. XIX. de exitu prælii, quo Ptolemæus & Seleucus adverſus Demetrium pugnarant: οἱ δὲ περὶ πτολεμαῖον καὶ σέλευκον, δόντες τὴν ἀναίρεσιν τῶν νεκρῶν, τήν τε ἁλοῦσαν βασιλικὴν ἀποσκευὴν, καὶ τῶν αἰχμαλώτων τοὺς περὶ τὴν αὐλὴν εἰωθότας διατρίβειν, χωρὶς λύτρων ἀπέστειλαν πρὸς δημήτριον. *Ptolemæus & Seleucus non modo conceſſére hoſtibus, ut ſuos ſepelirent; ſed & captum regium inſtrumentum, & ex captivis eos, qui in regiæ aulæ miniſterio erant, ſine pretio ad Demetrium mittebant.* Rectè hoc Dionyſii loco ſcriptum invenimus, τὴν βασιλικὴν ἀποσκευήν. Sed his Polybii locis male reperitur, priore quidem τῆς βασιλικῆς παρασκευῆς. altero, τῆς βασιλικῆς κατασκευῆς.

quum tamen de ſimili re loquantur Polybius & Dionyſius. Egregius plane Polybii locus eſt libro I. ubi de Annonis expeditione adverſus ſeditioſos milites. ἐκυρίευσαν δὲ τῆς ἀποσκευῆς ἁπάσης, καὶ τῆς τῶν πολιορκουμένων παρασκευῆς, ἣν Ἄννων πρὸς τοῖς ἄλλοις, ἐκκομίσας ἐκ τῆς πόλεως, ἐποίησε τοῖς ἐχθροῖς ὑποχείριον. Caſaubono interprete : *potiti ſunt omnibus impedimentis, & obſeſſorum commeatu : quem Hanno quum ex urbe exportaſſet, ut & ipſe in poteſtatem hoſtium veniret effecit.* Duo hæc verba, ἀποσκευὴ & παρασκευὴ, uno hoc loco rectè uſurpata leguntur ; quamvis poſterius male hîc verterit Caſaubonus. quippe pro *commeatu*, ſcribendum *apparatu*. ἀποσκευὴ eſt, *impedimentum, inſtrumentum.* παρασκευὴ, *apparatus.* Qui autem ille fuerit apparatus, paullo ante dixerat. κομίσας γὰρ ἐκ τῆς πόλεως τοὺς καταπέλτας, καὶ τὰ βέλη, καὶ συλλήβδην ἁπάσας τὰς πρὸς τὴν πολιορκίαν παρασκευὰς, καὶ στρατοπεδεύσας πρὸς τῇ πόλει, ἐνεχείρησε προσβάλλειν πρὸς τὸν τῶν ὑπεναντίων χάρακα. Hujus loci ſententiam Caſaubonus plane invertit : *Catapultis namque & tormentis, omnique oppugnandarum urbium apparatu Carthagine afferri juſſis, & ad oppidum Uticam caſtris locatis, vallum hoſtium adoriri cœpit.* Hunc doctorem ſuum ſequitur Rierius : *Car apres avoir fait amené de Carthage toutes les machines, & tout l'appareil de guerre dont on ſe ſert pour prendre les villes, & s'eſtre campé aſſez prés d'Utique, il attaqua les retranchemens des ennemis.* Duos, certe grandes, errores admiſit in vertendis paucis iis verbis Caſaubonus. Primum, quod ſcribat, apparatum illum Carthagine allatum fuiſſe. Contra enim ego, non Carthagine, ſed Uticâ adparatum illum elatum dico, ante cujus urbis portam caſtra locaverat Hanno. Quæ mea opinio primum eo nititur, quod hoc loco Polybius, non de Carthagine, ſed de Utica loquatur. Deinde ad eam firmandam hoc adfero, quod verbum, τῆς πόλεως, non minus intelligendum ſit de Utica, quàm ſequens, τῇ πόλει, quod etiam Caſaubonus de Utica accipiendum putavit. Denique, quod præcedentia verba hanc meam ſententiam plane confirment. Alter error, quem hîc commiſit Caſaubonus, is eſt, quod putavit, verba, τὰς πρὸς τὴν πολιορκίαν παρα-

σκευὰς, hoc loco, quemadmodum multis aliis, transferenda eſſe, *oppugnandarum urbium apparatu.* Contrà ego, hoc loco, ea vertenda cenſeo, *defendendæ urbis adparatu.* Quæ duæ ſententiæ maximè inter ſe pugnant. Meam interpretationem locus ille poſcit: quam & alio ejuſdem Polybii loco ſum firmaturus, ex libro XIV. τινὲς δὲ ταύτας μὲν ἔφασαν μηκέτι φέρειν τοὺς καιροὺς, τὴν δὲ πόλιν ὀχυροῦν, καὶ παρασκευάζεσθαι πρὸς πολιορκίαν. Caſaubono ipſo interprete, rei evidentia adducto. *Diſputabant alii, in occaſione tam præcipiti nullum ejusmodi conſiliis eſſe locum; ſed ipſam urbem eſſe muniendam, & ad ſuſtinendam obſidionem omnia comparanda.* παρασκευάζεσθαι πρὸς πολιορκίαν, rectè transfert, *ad ſuſtinendam obſidionem omnia comparanda.* apparatus defendendæ urbis, non autem oppugnandæ. Quare Caſauboni verſionem illam ita reformandam exiſtimo. *Catapultis enim telisque, & cetero omni ad urbis defenſionem adparatu ex urbe* Utica *elato, caſtrisque ad urbem poſitis, vallum hoſtium oppugnare cœpit.* Hinc certa eſt prior mea correctio, quâ docui, pro *commeatu* Caſaubonum ſcribere debuiſſe *apparatu.* Unum præterea & alterum locum ſum adducturus. Polybius libro I. de urbis Agrigenti expugnatione: καὶ πολλῶν μὲν σωμάτων, πολλῆς δὲ καὶ παντοδαπῆς ἐγένοντο κατασκευῆς ἐγκρατεῖς. Caſaubono interprete: *ac multis mancipiis, multoque omnis generis apparatu potiuntur.* Ita habet Caſauboni editio paginâ XIX. fine. Inter emendationes errorum, fronte operis poſitas, hujus loci nulla fit mentio; quum tamen inter maxima menda hoc referendum eſſet. Quippe pro κατασκευῆς omnino ſcribendum, παρασκευῆς. quemadmodum recte habet Baſileenſis editio pagina VIII. v. 43. Quin & ipſe Caſaubonus vertit *apparatu.* ut præter voluntatem ipſius hoc mendi irrepſiſſe videatur. Neque enim aut ex Ms. libro repoſitum eſſe κατασκευῆς credere poſſum; aut tantâ inſcitiâ hîc peccaſſe Caſaubonum, ut quid κατασκευὴ & παρασκευὴ differrent, ignoraret. Itaque utroque hoc Polybii loco, quos hac annotatione explicamus, concludo ſcriptum fuiſſe ἀποσκευῆς. Priore loco ſic: τῆς δὲ πλείων, καὶ τῆς βασιλικῆς ἀποσκευῆς, ἐγκρατὴς ὁ Φίλιππος ἐγένετο. Hac loquendi

forma idem Polybius uſus eſt libro II. de ſublata urbis Mydioniæ obſidione ſcribens: τῶν δ' ὅπλων, καὶ τῆς ἀποσκευῆς ἐγένοντο πάσης ἐγκρατεῖς. *arma, ceteraque impedimenta omnia in poteſtatem eorum venerunt.* Altero loco: τὰ γὰρ ἐπιφανέστατα τῆς βασιλικῆς ἀποσκευῆς. Libro Judith cap. VII. v. 2. χωρὶς τῆς ἀποσκευῆς, καὶ τῶν ἀνδρῶν, οἳ ἦσαν πεζοὶ ἐν αὐτοῖς, πλῆθος πολὺ σφόδρα. Vulgata: *præter præparationes virorum illorum, quos occupaverat captivitas, & abducti fuerant de provinciis & urbibus univerſæ juventutis.* Quid hic ſequutus ſit interpres, fateor me non intelligere. Nimium diſceſſit ab Græcis verbis. Pro πεζοὶ videtur inveniſſe αἰχμάλωτοι. Belgica quoque tranſlatio hîc impegit: *behalven de Krÿghs-ruſtinge, ende daer was een zeer groote menichte van mannen die onder haer te voet waren.* Duo in his verbis ſunt animadvertenda. Unum, quod ἀποσκευῆς, verterint, *Krÿghs-ruſtinge*, quum vertere debuiſſent, *den tros.* Alterum, quod ſequentia verba diſjungant, novamque ſententiam proferre ſtatuant; quum manifeſta in Græcis ſit illorum cum præcedentibus conjunctio. Idem enim eſt, ac ſi ita ſcriptum reperiretur: χωρὶς τῆς ἀποσκευῆς, καὶ χωρὶς τῶν ἀνδρῶν. Evidens quoque eorum eſt ſententia. videlicet, præter centumſeptuaginta millia armatorum, & duodecim millia equitum, magnam calonum turbam, & ſervorum, in caſtris illis adfuiſſe. illorum ingentem numerum, ſe non iniſſe. Hanc ſententiam habet ſolum vocabulum, ἀποσκευῆς. Ceterùm commodam ſententiam reciperent ſequentia verba, ſi pro πεζοὶ legeremus, ψιλοί. πεζοὶ erant centumſeptuaginta millia, ἄνδρες πολεμισταί. ſed, ni fallor, indicare voluit ſcriptor ille, velitum præterea ingentem numerum adfuiſſe. Vertendum igitur: *behalven den tros, ende de licht-ghewapende mannen, die een zeer groote hoop maekten.* ἀποσκευὴ ſignificat *den tros, bagagie.* παρασκευὴ, *krÿghs-ruſtinge.* Ita autem certa eſt hujus loci ea verſio, ut, ſi pro ἀποσκευῆς, quod nunc ſine variatione eo loco recte ſcriptum eſt, repertum fuiſſet, παρασκευῆς, non dubitaſsem id, tanquam ineptum hoc loco, rejicere. Hanc autem adfinium vocabulorum confuſionem; ut & hoc moneam; ab notarum, quas abbreviaturas

vulgo vocant, damnoſo uſu, plerunque originem habuiſse puto. Porro κατασκευὴ ſignificat, *maekſel, bouwinge.* 2. Maccab. cap. IV. V 20. εἰς τὰς τῶν τριήρων κατασκευάς. Vulgata benè: *in fabricam navium triremium. tot het timmeren van drie-riemers,* dat is, *oorloghs-ſchepen.* Malè Belgica: *aen de toeruſtinge der galeyen.* Creber hujus vocis uſus eſt apud Galenum in libris, περὶ χρείας τῶν ἐν ἀνθρώπου σώματι μορίων.

V. 27. *quod Philippus, navem regiam trahens, rurſus altum peteret.*] Græcè hîc editum legitur: διὰ τὸ κατάγειν τοὺς περὶ τὸν Φίλιππον ἀναδεδεμένους τὴν βασιλικὴν ναῦν. Caſaubonus vertit: *qui videbant Philippum regiam Attali navim ſuis alligatam in portum deducere.* Edita Græca verba ſic rectè vertit Caſaubonus. κατάγειν enim eſt, *in portum deducere.* Alia tamen Polybii videtur eſse ſententia; videlicet, Philippum cum capta regia nave, ab terra, ubi illam ceperat, ad ſuas naves, quæ adhuc pugnabant, in altum receſſiſse, ut hoc facto animos illis adderet. Itaque pro κατάγειν, plane ſcribendum; ἀνάγειν. Hæc mea emendatio firmatur; primùm, verbo præcedente, ἐπανέπλει. quum alioqui eſſe deberet, κατέπλει. Deinde eo, quod Philippus naves ſuas colligeret, quæ viſâ captâ Attali nave ad fortiter pugnandum rurſus animabantur.

Pag. CLVII. V. 4. *partibus receptum facientes*] Græca utraque editio tranſpoſita habet verba, ἐκ τοῦ κινδύνου, μετὰ προφάσεως, καὶ μέρη ποιούμενοι τὴν ἀποχώρησιν, ὡς. quæ, ut reſtituenda ſunt, edimus.

V. 9. *alias roſtris ſuppreſſiſſent*] In Græcis eſt: τὰς δὲ προδιαφθείραντες ταῖς ἐμβολαῖς. Caſaubonus: *alias roſtrorum ictibus quaſſatas relinquentes.* Num roſtrorum ictibus quaſsari potuére naves? Ignoravit hîc, ſicut tot aliis locis, quid ſcriberet, Caſaubonus. Ex hac certè verſione perſpicitur, roſtri actionem ipſum non comprehendiſse: quam addiſcere potuiſset ex pag. CL.V.II. Naves illæ merſæ ſunt, mari per vulnera, ab roſtris facta, intrante. Neque enim vehementi illo concurſu facta concuſſio admodum nocuit navibus; ſed vulnera roſtris data; per quæ, intrante mari, mergebantur.

v. 24. *captæ autem ſunt quadriremes duæ, & navis regia.*] Caſaubonus: *Attalus verò è ſuis deſideravit trieremioliam unam, & duas quinqueremes, quæ ſunt ſubmerſæ, & regiam ipſam navem.* Primùm oblitus eſt Caſaubonus, non modo Attali navem, ſed etiam duas quadriremes; quas adſumſerat Attalus, laboranti ſuæ quinqueremi ſuccurſurus; captas fuiſse ab Philippo. Deinde ſaltem ſcribere debuiſset: *ſubmerſæ, & ſuam navem, quæ fuit capta.* quod tribus diverſis locis dicitur. Primus eſt: τῶν δὲ πλοίων (δηλαδὴ, τοῦ βασιλικοῦ, καὶ τῶν δύο τετρήρων) καὶ τῆς βασιλικῆς παρασκευῆς ἐγκρατὴς ὁ Φίλιππος ἐγένετο. Alter: διὰ τὸ ἀνάγειν τοὺς περὶ τὸν Φίλιππον ἀναδεδεμένην τὴν βασιλικὴν ναῦν. Ultimus: ἐγκρατὴς τῆς νεὼς ἐγεγόνει. Denique verbum κατέδυσαν jungi nequit ſequentibus verbis, καὶ τὸ τοῦ βασιλέως σκάφος. quandoquidem falſam plane ſententiam gigneret. Quare hoc loco omiſſa ſunt hæc verba: ἥλωσαν δὲ δύο τετρήρεις, ita inſerenda: μία, καὶ δύο πεντήρεις. ἥλωσαν δὲ δύο τετρήρεις, καὶ τὸ τοῦ βασιλέως σκάφος.

Hæc in difficillimam Polybii navalis pugnæ deſcriptionem nunc edere volui. cetera, quæ ſuperſunt in hac ipſa deſcriptione emendanda, & caſtiganda in verſione Caſauboni, alio tempore prolaturus. His perlectis ſpero judicaturum lectorem, antiquitatis peritum, interpretationem, quam ipſe edidit Caſaubonus, & caſtigatiorem fieri poſſe, & Romani ſermonis perſpicuitate aliquanto ornatiorem. Notas hujus viri in primum librum, quod poſt obitum ſint editæ, rigidius excutere nolim. An præſtare poſſim in ceteros, quantum ab illo fuit expectatum, mallem, ſi otium eſſet, in publicum prolato hoc ſcriptore, perpetuis commentariis illuſtrato, probare, quàm vana pollicitatione doctos homines ſuſpenſos tenere. Wolfgangum Muſculum, qui ante Caſaubonum hæc interpretatus fuerat, adducere nolui; ne viro puerum, eruditione, adjungerem. qui, ſi non omnibus locis, quæ difficultatis aliquid habent, aberravit, non judicio, ſed felicitate id adſecutus cenſeri debeat. Laudes tamen, quas aliis commentariis meritus videri poſſit vir diligentiſſimus, & probus, deterere nolim. Nec Græci, nec Romani ſermonis eâ peritiâ fuit; ut taceam antiquitatis cognitionem, quâ inſtructus interpres eſſe debet; ut ad illum auctorem interpretandum feliciter, accedere poſſet. Gallicam interpretationem ſimul examinavi, ut errorem eximerem, non quidem doctis viris; qui iſtiusmodi verſionibus legendis tempus impendere nolint; ſed vanis quibusdam Gallici ſermonis admiratoribus, qui verſiones illas ceteris omnibus præferunt, quas nec in Gallia præſtantes eruditione viri valde æſtimant.

F I N I S.

H420
(16), CLXXXIV pp. 1 plate
cc JL 8/84